

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
ORTADOĞU ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ORTADOĞU SİYASİ TARİHİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLERİ
ANA BİLİM DALI

**SURİYE'DE TOPLUMSAL
YAPININ DÖNÜŞÜMÜ VE ARAP
MİLLİYETÇİLİĞİNİN GELİŞİMİ
1860–2000**

Yüksek Lisans Tezi

FATİH KORAŞ

İstanbul, 2009

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
ORTADOĞU ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ORTADOĞU SİYASİ TARİHİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLERİ
ANA BİLİM DALI

**SURİYE'DE TOPLUMSAL
YAPININ DÖNÜŞÜMÜ VE ARAP
MİLLİYETÇİLİĞİNİN GELİŞİMİ
1860–2000**

Yüksek Lisans Tezi

FATİH KORAŞ

Danışman: PROF. DR. FERİT HAKAN BAYKAL

İstanbul, 2009

GENEL BİLGİLER

İsim ve Soyadı:	Fatih Koraş
Anabilim Dalı:	Ortadoğu Siyasi Tarihi ve Uluslararası İlişkileri
Programı:	Ortadoğu Araştırmaları
Tez Danışmanı:	Prof. Dr. Ferit Hakan Baykal
Tez Türü ve Tarihi:	Yüksek Lisans – Haziran 2009
Anahtar Kelimeler:	Suriye, Arap Milliyetçiliği, Baas Partisi, Hafız Esad

ÖZET

SURİYE'DE TOPLUMSAL DÖNÜŞÜM VE ARAP MİLLİYETÇİLİĞİ'NİN GELİŞİMİ

Orta Doğu, siyasi, iktisadi ve toplumsal olarak dünyanın en sorunlu bölgelerinden biridir. Bu nedenle, en azından yüzyıllık bir süreçte bu bölge alan araştırmacıları için ilgi çekici bir konu olagelmıştır. Bununla birlikte, toplumsal tarihe gerekli önem verilmediği için bazı önemli noktalar akademisyenler tarafından gözden kaçırılmıştır. Bu özellikle de Arap milliyetçiliği ile alakalı akademik çalışmalar için doğrudur. Birçok akademisyen Arap milliyetçiliğinin ortaya çıkışını bölgenin kendine has özelliklerine rağmen Batı tarihi kavram ve sonuçlarıyla değerlendirmiştir. Bu nedenle hem bölge tarihini hem de günümüz siyasetini anlama gayretlerinde birtakım çıkmazlar ortaya çıkmıştır. Bu çalışma Suriye'de Arap milliyetçiliği, ortaya çıkışından Hafız Esad döneminin sonuna kadar olan dönemde tekrar değerlendirme girişimidir.

GENERAL KNOWLEDGE

Name and Surname: Fatih Koraş
Field: Political History and International Relations of the Middle East
Programme: Institute of Middle Eastern Studies
Supervisor: Prof. Dr. Ferit Hakan Baykal
Keywords: Syria, Arab Nationalism, Ba'th Party, Hafez al-Asad

ABSTRACT

THE TRANSFORMATION OF SOCIETY AND THE EVOLUTION OF THE ARAB NATIONALISM IN SYRIA

The Middle East is politically, economically, and socially one of the most problematic regions of the world. Thus, at least for a century this region has been an attractive subject for many area researchers. Nevertheless, some extremely important points have been missed out by academicians in the field owing to lack of emphasis for the social history. This is especially true for the academic studies about the Arab nationalism. Many academicians have considered the emergence of Arab nationalism under the results and concepts of Western history in spite of the unique characteristics of the region. Therefore, many dead spaces have occurred both in efforts to understand the region history and present-day politics. This study is an attempt to reevaluate the Arab nationalism in Syria from the emergence of it to the end of Hafez al-Asad era.

ÖNSÖZ

“Suriye’de Toplumsal Dönüşüm ve Arap Milliyetçiliği’nin Gelişimi” adlı bu çalışmanın büyük bir kısmı ilgili ülkede yapılan çalışmaların neticesinde ortaya çıkmıştır. Bu çerçevede konuyla ilgili daha önce yapılan çalışmalarda kullanılmamış birçok önemli esere ulaşılabilmiş ve bu araştırmada değerlendirilmiştir. Bununla birlikte, Suriye’de özellikle siyaset ve tarih gibi alanlarda yazılmış birçok eser halen yasak olduğu için bu eserlere Suriye’de ulaşma fırsatı bulunamadı ve bu “yasak” eserlere ulaşmak amacıyla Lübnan ve Mısır’daki kütüphanelerden istifade edildi.

Çalışmada karşılaşılan önemli sorunlardan biri de Arapça tabirlerin ve eserlerin Türkçe çeviriyazısı sırasında ortaya çıktı. Türkiye’deki akademik çevrelerde halen bu konuda bir fikir birliği olmaması yöntem seçimi konusunda sıkıntıya yol açtı. Sonuçta Türkiye’de en yaygın olarak kullanılan çeviriyazı yöntemini kullanmaya karar verdik. Bu konuda Naim Hâzım Onat’ın “Arapçanın Türk Diliyle Kuruluşu I” adlı kitabında ve İsmail Ünver’in “Çeviriyazıda Yazım Birliği Üzerine Öneriler” adlı makalesinde ortaya konulan çeviriyazı yöntemi bu çalışmada temel alınmıştır. Çeviriyazı konusunda bize çok değerli vakitlerini ayıran ve tavsiyelerde bulunan Fırat Üniversitesi’nden Sayın Mehmet Korkut Çeçen’e minnet ve teşekkürlerimizi sunarız.

Suriyeli ve Arap araştırmacı, siyasetçi ve akademisyenlerin eserlerinin yanında Türkiye ve yurtdışında bu alanda yapılmış araştırmalar da mümkün olduğu ölçüde bu çalışmada değerlendirilmiştir. Bu kapsamda yapmış oldukları çok değerli çalışmalarla ufukumuzu genişleten St. Andrews Üniversitesi’nden Prof. Raymond Hinnebusch’a, Massachusetts Institute of Technology (MIT)’den Prof. Philip S. Khoury’e, Ankara Üniversitesi’nden Prof. Dr. Ömer Kürkçüoğlu’na ve burada adlarını zikredemediğimiz diğer eser sahiplerine teşekkürü bir borç biliriz. Ayrıca, çalışma süresince her türlü desteklerini esirgemeyen Sayın Burhaneddin Altındağ’a, çok değerli danışman hocamız Prof. Dr. Ferit Hakan Baykal Bey’e, Sayın Oğuzhan Samıkıran’a; Arapça eserleri okumamızda bize yardım eden Sayın Rafah Barhoum’a ve Sayın Meryem ez-Zâd’a da derin şükranlarımızı sunarız. Son olarak, bu çalışmanın ortaya çıkmasında çok büyük emekleri olan, öğrencisi olmaktan büyük mutluluk ve onur duyduğumuz Sayın Doç Dr. Sencer İmer’e de vermiş olduğu emeklerden ötürü saygı ve teşekkürlerimizi sunuyoruz. Şüphesiz onların değerli, destekleri olmasaydı bu çalışmayı ortaya koymamız mümkün olmazdı.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
İNGİLİZCE ÖZET.....	ii
ÖNSÖZ.....	iii
İÇİNDEKİLER.....	iv
TABLO VE ŞEKİLLER LİSTESİ.....	v
KISALTMALAR.....	vi
GİRİŞ.....	1
1. OSMANLI DÖNEMİNDE SURİYE'DE TOPLUMSAL DEĞİŞİM VE ARAP MİLLİYETÇİLİĞİ.....	3
1.1. SURİYE'DE OSMANLI YÖNETİMİ.....	3
1.2. XIX. YÜZYIL: SURİYE'DE TOPLUMSAL DEĞİŞİM.....	8
1.2.1. A'yân Sınıfı ve Dönüşümü.....	9
1.2.2. A'yân'ın Gücünü Sınırlamak Üzere Yapılan Yenilikler.....	13
1.2.3. Dış Ticaretin Gelişimi ve Toplumsal Yansımaları.....	15
1.2.4. Yeni A'yân Sınıfı.....	17
1.3. İLK DÖNEM ARAP MİLLİYETÇİLİĞİ.....	18
2. FAYSAL DÖNEMİ ARAP MİLLİYETÇİLİĞİ.....	28
3. FRANSIZ İŞGALİ DÖNEMİ TOPLUMSAL GELİŞMELER VE ARAP MİLLİYETÇİLİĞİ.....	31
4. BAĞIMSIZLIK SONRASI SİYASİ VE TOPLUMSAL GELİŞMELER.....	37
4.1. DARBELER DÖNEMİ.....	44
4.2. BAAS PARTİSİ.....	46
4.3. CEMÂL ABDUNNÂSİR VE MİSİR-SURİYE BİRLİĞİ.....	53
5. BAAS İKTİDARI.....	57
6. HAFIZ ESAD DÖNEMİ.....	63
6.1. SİYASİ YENİLİKLER.....	64
6.2. ORDU.....	66
6.3. PARTİ.....	68
6.4. TOPLUM.....	70
6.5. HAFIZ ESAD DÖNEMİ TOPLUMSAL DEĞİŞİM.....	73
6.6. HAFIZ ESAD DÖNEMİ ARAP MİLLİYETÇİLİĞİ.....	78
SONUÇ.....	80
KAYNAKÇA.....	84

TABLO VE ŞEKİL LİSTESİ

		Sayfa No.
Şekil 1	: Osmanlı Devleti Doğu ve Güney Eyaletleri (1893)	8
Şekil 2	: 1825–1857 Arası Beyrut Ticareti	16
Şekil 3	: Suriye’de önemli Şehirler ve Ticari Limanlar	22
Tablo 1	: Toprak Mülkiyeti (1947)	39
Tablo 2	: Toprak Mülkiyeti (1956)	56
Tablo 3	: Mesleklere Göre Baas Partisi ye Sayısı (1980–1984)	69
Tablo 4	: Sendika ve Meslek örgütlerine yelik	72
Tablo 5	: Suriye’de zel Teşebbüsler (1970–1988)	76

KISALTMALAR

ABD	Amerika Birleşik Devletleri
A.Ü.	Ankara Üniversitesi
BAC	Birleşik Arap Cumhuriyeti
bkz.	Bakınız
C.	Cilt
çev.	Çeviren
drl.	Derleyen
ed.	Editör
MERIA	Middle East Review of International Affairs
No.	Numara
s.	Sayfa
S.	Sayı
S.B.F.	Siyasal Bilgiler Fakültesi
vb.	ve başka
vs.	vesaire

GİRİŞ

Genel olarak Orta Doğu devletleri ve toplumlarıyla alakalı ülkemizde ve yurt dışında yapılan çalışmalarda iki önemli sorunla karşılaşmaktadır. Birincisi, ilgili ülkelerde nitelik ve nicelik bakımından yeterli akademik çalışma olmaması araştırmacıların bu ülkelerle alakalı bilgi ve yorumlara ulaşma konusunda zorluk yaşamalarına neden olmaktadır. Nitekim yabancı bir ülke veya toplumla ilgili yapılan araştırmalarda yabancı eserlerin yanında mutlaka ilgili ülke araştırmacılarının da çalışmalarına yer vermek, en azından bilimsel tarafsızlık ve önemli kaynakların tümünün çalışmada kullanılması açısından önemlidir. Suriye örneğinde, özellikle Baas Partisi iktidarı dönemiyle alakalı Suriyeli akademisyenlerin çok fazla çalışma ortaya koymadıkları görülür. Yapılan az sayıdaki araştırmada da iktidar lehine açık bir taraflılık göze çarpar. Buna rağmen, bu araştırmalar şu açıdan önem taşır ki, bunlarda kullanılan verilere yabancı bir araştırmacının ulaşması çoğu zaman olanaksızdır. Çünkü halen Suriye’de kütüphanelerde ve kitapevlerinde birçok yayının elde edilmesi yasaktır.

İkincisi, Orta Doğu ülkeleri ve daha özelde Suriye’yle alakalı araştırmalarda bilimsel yaklaşımla ilgili bir sorun dikkati çekmektedir. Birçok araştırmacı, bölge toplumlarını incelerken Batı toplumlarının tarihinin incelenmesiyle ortaya çıkan genelleme ve kalıpları Orta Doğu toplumlarına uydurma eğilimindedir. Oysa, örneğin, feodal toplum düzeni Batı toplumlarının yaşadığı tarihi bir süreci ifade eder. Bazı benzer özellikler olmakla birlikte, Suriye toplumunun içinden geçtiği belli bir tarihi süreci feodalite olarak ele almak, bölge toplumunun nevi şahsına münhasır özelliklerini gözden kaçırmaya neden olmakta ve araştırmacıları eksik ya da yanlış sonuçlara ulaştırmaktadır.

Suriye’de toplumsal yapının dönüşümü ve Arap milliyetçiliğinin gelişimiyle alakalı bu çalışmada, yukarıda belirtilen iki hataya düşmekten sakınılmaya çalışıldı. İlk olarak mümkün olduğu ölçüde Suriyeli araştırmacıların çalışmaları incelendi. Bu

çerçeve, Suriye ve Irak'ta Faysal'ın Eğitim Bakanı olan Sati' el-Husari'nin el-Bilâdü'l-Arabiyye ve Devletü'l-Osmâniyye (Arap Beldeleri ve Osmanlı Devleti) isimli eseri, o dönemde iktidarda olanların tarihi nasıl yorumladıklarına ve Arap milliyetçiliğini nasıl şekillendirdiklerine dair ipuçları veren önemli eserlerden biridir. Aynı şekilde; Emîn Saîd, Hayriyye Kesmiyye, Nâci Abdünnebî Bazî, Hâlid el-Azm, Abdullah Hâra, Sâmi el-Cündî, Celâl Seyyid, Ahmed Abdülkerim, Mişel Eflak gibi Arap araştırmacı, siyasetçi ve düşünürlerin eserleri Arap milliyetçiliğiyle alakalı Batılı kaynaklarda bulunamayacak önemli bilgiler içermektedir. Bunun yanı sıra, bu çalışmaya Raymond Hinnebusch, Philip Khoury, Eyal Zisser, Bessam Tibi gibi Batılı araştırmacı ve akademisyenlerin eserlerinin de önemli katkıları olmuştur. Bu araştırmacıların eserlerini özgün kılan nokta, toplumsal tarih araştırmalarına verdikleri önemdir. Adı geçen araştırmacı ve akademisyenler Suriye ile alakalı herhangi bir tarihi olgu, siyasi olay veya ideolojiyi ele alırken bunların kökenlerinin toplumsal yapıda araştırılması gerektiğini gösteren eserler ortaya koymuşlardır. Örneğin Philip Khoury, Urban Notables and Arab Nationalism (Şehirli A'yânlar ve Arap Milliyetçiliği) isimli eserinde 1860–1920 tarihleri arasında Arap milliyetçiliğinin ortaya çıkışı ve gelişimini o dönemin toplumsal yapısını irdeleyerek ortaya koyar. Bessam Tibi de aynı şekilde Arap Milliyetçiliği isimli eserinde, Arap milliyetçiliği düşüncesinin ortaya çıkışının toplumsal yapının değişiminden kaynaklandığını savunur. Raymond Hinnebusch ise, çağdaş Suriye'deki siyasi gelişmelerin toplumsal kökenlerini irdeleyen eserlere sahiptir. Fakat Suriye'de Arap milliyetçiliği düşüncesinin ortaya çıkışından günümüze kadar olan seyrini toplumsal tarih bakış açısıyla ortaya koyan bir eser mevcut değildir. Bu araştırma, bu alanda çalışma yapan yerli, Arap ve Batılı araştırmacıların eserlerinin incelenmesine dayalı olarak bu eksikliğin giderilmesine bir katkı sağlamak amacıyla hazırlanmıştır.

Son olarak, bu çalışmada Suriye toplumun içinden geçtiği tarihi süreç, genel sonuçlara ulaşmadan önce, kendine mahsus birtakım özellikler göz önünde bulundurularak ele alınmıştır. XIX. Yüzyıl Suriye toplumunda a'yân sınıfı, Batı toplumlarındaki feodal sınıfla önemli benzerlikler taşımaktadır. Fakat Suriye toplum yapısını anlayabilmek için bu benzerliklerden daha ziyade bu iki sınıf arasındaki farklar

daha büyük önem taşımaktadır. Örneğin, Avrupa’da milliyetçilik düşüncesi, feodal düzenin sarsılıp bir burjuva sınıfının ortaya çıkması neticesinde ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte Suriye’de Arap milliyetçiliğinin ortaya çıktığı dönemde Avrupa’daki gibi bir burjuva sınıfına rastlamak mümkün değildir. Tam tersine, eğer a’yân sınıfının topluma hâkim olduğu dönem feodalite olarak ele alınacaksa, Suriye’de milliyetçilik düşüncesi feodalitenin hüküm sürdüğü bir dönemde ortaya çıkmıştır sonucuna ulaşmak gerekecektir. Bu durumda yine Batı toplumları temel alınarak yapılan ikinci genellemede bir çelişkiyle karşılaşılır. Şöyle ki, milliyetçilik düşüncesinin ortaya çıkışı burjuva sınıfının varlığıyla ve gücüyle bağlantılı ise Suriye’de Arap milliyetçiliği nasıl olur da bu sınıfın mevcut olmadığı bir ortamda gelişir? Daha da önemlisi, Batı toplumlarında milliyetçilik imparatorlukların sonunu hazırlayan bir gelişmeye neden olurken, Suriye’deki Arap milliyetçiliği neden Suriye bölgesinden çok daha büyük bir alanda büyük bir Arap devleti kurma hedefine yönelmiştir? Bu soruların yanıtları ancak sözü geçen iki toplum arasındaki farklılıklar göz ardı edilmezse ortaya çıkabilir.

1. OSMANLI DÖNEMİNDE SURİYE’DE TOPLUMSAL DEĞİŞİM VE ARAP MİLLİYETÇİLİĞİ

1.1. Suriye’de Osmanlı Yönetimi

Suriye uygarlığın ve yerleşik hayatın başlangıcından beri önemli bir bölge olagelmıştır. Tarih boyunca birçok devlet bu bölgede egemen olmak için mücadele etmiştir. Kenanlılar, İbraniler, Aramiler, Babiller, Persler, Romalılar, Selçuklular bölgede egemenlik için mücadele etmiş güçlerden bazılarıdır. Tarihe bakıldığında yeterince güçlü olduklarında özellikle Kahire ve Bağdat merkezli devletlerin etki alanlarını Suriye’de genişletmek için rekabet ettikleri görülür.¹ Yakın tarihte de küresel güçler Suriye’de etkinlik yarışına girmişlerdir. I. Dünya Savaşı’nda Britanya ve Fransa bölgeyi kendi kontrollerine almak için mücadele ederken, İkinci Dünya Savaşı’ndan

¹ M. Graeme Bannerman, “Syrian Arab Republic,” *The Government and Politics of the Middle East and North Africa*, David E. Long, Bernard Reich (dr.), Boulder: Westview Press, 1986, s.203.

sonra da ABD ve Sovyetler Birliği, Suriye'yi kendi uydu sistemlerine dâhil etmek için rekabet etmişlerdir.² Yine yakın tarihte, Kahire ve Bağdat'ın ayrı birer başkent olarak ortaya çıkmasından sonra, bu geleneksel rekabet, Arap milliyetçiliği çerçevesinde tekrar ortaya çıkmıştır.

Çağdaş Suriye Devleti, kökenlerini VII. Yüzyıldaki Emevi Devleti'ne dayandırmaktadır. Muaviye 660'ta halife olduktan sonra İslam Devleti'nin başkentini Arap Yarımadası'ndan Şam'a taşımıştır. Böylece Suriye, İspanya'dan Hindistan'a kadar uzanan geniş imparatorluğun merkezi haline geldi. 750 yılında Emevî hanedanlarının yerini Abbasîlerin almasıyla imparatorluğun başkenti Şam'dan Bağdat'a taşındı ve o tarihten çağdaş Suriye'nin kuruluşuna kadar Şam bir vilayet merkezi olageldi.³

Abbasî hanedanının bir darbeyle indirilmesiyle Memlûk Devleti, doğuda İran ve kuzeyde Selçuklu Devleti'yle birlikte bölgede egemen olan üç büyük imparatorluktan biri olarak ortaya çıkmıştır. Selçuklu Devleti'nin yıkılmasıyla birlikte yeni bir güç olarak ortaya çıkan Osmanlı Devleti, bölgede İran ve Memlûklülere meydan okumaya başladı. Her şeye rağmen, iki Türk devleti, Memlûklüler ve Osmanlılar arasındaki ilişkiler XV. Yüzyılın sonuna kadar iyi niyet ve barış içinde devam etmiştir. Müslüman Osmanlı Devleti'nin Avrupa'da Hıristiyanlara karşı kazandığı büyük zaferler, Araplar arasında Osmanlı Devleti'ne karşı büyük bir sempatinin oluşmasını sağlamıştı. Ancak XV. Yüzyılın sonunda, Osmanlı Devleti, Anadolu'da güneye doğru genişlemiş ve sınırları Akdeniz ve Toroslara ulaşmıştı. Memlûklülerin de Adana ve Antakya bölgelerini ele geçirmesiyle iki ülke sınır komşusu haline geldi.⁴ İki devlet arasındaki ilişkilerin bozulmasına neden olan olay ise; Memlûklülerin Anadolu'daki Alevi nüfus üzerinde etkinlik kurmaya çalışarak Osmanlı toprakları üzerinde yayılma emelleri güden Safavîlerle bir ittifak anlaşması imzalamasıdır. Uzun bir dönemden beri bölgede egemen olan iki büyük devlet artık Osmanlı'yı egemenliklerini tehdit eden bir rakip olarak görmeye başlamışlardı. XV.

² Peter Mansfield, *The Arabs*, London: Penguin Books, 1976, s.410.

³ Bannerman, s.203.

⁴ Sati' el-Husari, *el-Bilâdü'l-Arabiyye ve Devletü'l-Osmâniyye*, Beyrût: Dârü'l-İlm li'l-Melâyîn, 1960, s.37.

Yüzyılda Osmanlı Devleti'ni neredeyse yıkılmanın eşiğine getiren Timur'un saldırıları da Osmanlı yöneticilerinin hala hafızasında önemli bir yer tutmaktaydı. Osmanlı Devleti Avrupa'da Hıristiyanlara karşı cihat yaparken doğudaki diğer İslam topraklarından Osmanlı'ya karşı bir tehdidin ortaya çıkma ihtimali devlet yöneticileri tarafından göz ardı edilmedi.⁵ 1514'te İran'ı Çaldıran Ovası'nda yenilgiye uğratan Osmanlı, 1516'da Mercidabık ve Ridaniye'de Memlûklülerle savaştı ve bu devletin tamamını egemenliği altına aldı. İran ordusunu da kesin bir yenilgiye uğratmasına rağmen İran'a girmeyen Osmanlı Devleti'nin Memlûklüler kontrolündeki Suriye, Mısır ve Hicaz'ı kolayca yönetimi altına alabilmesinde coğrafi etkenlerin yanında, Arapların Osmanlı'ya besledikleri yakınlık da etkili olmuştur.⁶

Arap coğrafyasının fethi, bölge halkından çok fetheden güç için önemli bir gelişme olmuştur. Osmanlı için bu fetih, dünya imparatorluğu hedefinde önemli bir adımdı. Önemli ticaret bölgeleri ve yolları egemenlik altına alınmış oldu. Araplar içinse bu fethin anlamı sadece bir Müslüman hanedanın yerini başka bir Müslüman hanedanın almasıydı.⁷ Uzun yıllar devam eden Osmanlı hâkimiyeti döneminde Karl Barbir'in de ifade ettiği gibi **“Osmanlı kelimesi, yüksek bir kültürü ifade eder; bunun karşısında “Türk” veya “Arap” kelimeleri bir alt kültüre karşılık gelirdi.”**⁸ Osmanlı toplumuna milliyetçilik düşüncesi girdikten sonra ortaya çıkan Türklük-Araplık tartışmalarında Türk asıllı Osmanlı aydınlarından Ebuzziye Tefvik, **“Osmanlılara Doğu ve Batı'da yönetimlerini yaydırtan Türklerdi; Araplar değil...”** demektedir. Bu ifadeler Osmanlı aydınlarının -bugünkü yaygın algının aksine- Osmanlı'nın temel unsurunun Türkler mi Araplar mı olduğu konusunda tartışmalara girdiklerini göstermektedir.⁹ Bu anlayışın oluşmasında İslam dini çok önemli bir etken olmuştur. XIX. Yüzyılda bile halkın büyük kesimi için bu anlayış geçerliydi. Zeine'nin

⁵ Ömer Kürkçüoğlu, *Osmanlı Devleti'ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi (1908-1918)*, Ankara: A.Ü. S.B.F. Yayınları, 1982, s.6.

⁶ el-Husarı, s.40-41.

⁷ Hasan Kayalı, *Arabs and Young Turks: Ottomanism, Arabism and Islamism in the Ottoman Empire 1908-1918*, Berkeley: University of California Press, 1997, s.17.

⁸ Karl K. Barbir, “From Pahsa to Efendi: The Assimilation of Ottomans into Damascene Society, 1516-1783,” *International Journal of Turkish Studies*, C.1, S.1, (Winter 1979-80), s.68.

⁹ Kürkçüoğlu, s.18.

aktardığına göre, 19 Ağustos 1856'da Fransız Suriye Konsolosu E. de Lesseps bölgeyle alakalı raporuna şunları yazmıştı¹⁰:

Bu ülkelerin incelenmesinden ortaya çıkan en belirgin gerçek, dini inançların bu milletin ruhunda edindiği yerin, onların var oluşlarına etki eden en yüksek otorite oluşudur. Gelenekler, dil, edebiyat, kurumlar, bunların hepsine dini bir karakter tam anlamıyla damgasını vurmuştur. Doğulunun bağlılığı doğduğu yere değildir. Onun vatani yoktur, dini vardır. Diğerlerinin vatanına bağlılığı gibi o dinine bağlıdır. Milleti, kendisiyle aynı dini paylaşan kişilerin toplamıdır. Başka herkes onun için yabancıdır.

Suriye ve Mısır'la birlikte hemen hemen bütün Arap coğrafyasının Osmanlı denetimine girmesiyle bölgede tekrar göreceli bir istikrar dönemi başlamıştır.¹¹ Yerel ve dini topluluklara geniş bir özerklik tanındı ve millet sistemi çerçevesinde gayrimüslimlere hukuki ve başka bazı alanlarda kendilerine özgü hiyerarşik bir düzen kurmalarına izin verildi. Eyalet yöneticileri de İstanbul'a vergilerini sorunsuz bir şekilde gönderdikleri müddetçe geniş bir özerklikten faydalanarak eyaletlerini yönettiler. Kutsal şehirler, Mekke ve Medine, vergi vermek bir yana başkentten yıllık yardım almaktaydı.¹²

Bu yapı içinde bugünkü Suriye tek bir eyalet değildi, özellikle Halep ve Şam'ın rekabet içinde olduğu birkaç eyaletten oluşmaktaydı. Bu parçalı yapı ve rekabet çağdaş Suriye'de yakın zamana kadar büyük sorunlara yol açmaya devam etti.¹³ Bununla birlikte, Suriye bölgesindeki bu parçalı yönetim bir Osmanlı eseri de değildir. Osmanlı yönetiminin temel ilkesi muhafazakârlıktır ve yeni fethedilen bir bölgede tamamen Osmanlı kanun ve kurallarının uygulanması pek karşılaşılan bir durum değildir. Bunun yerine mevcut yapı korunarak toplumsal ve iktisadi çalkantıların önüne

¹⁰ Zeine Nureddin Zeine, *Türk-Arap İlişkileri ve Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu*, İstanbul: Gelenek Yayınları, 2003, s.37.

¹¹ Bannerman, s.204.

¹² Zeine, *Türk-Arap İlişkileri ve Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu*, s.31.

¹³ Bannerman, s.204.

geçmek ve daha çok siyasi ve askeri denetimi sağlamlaştırmak amaçlanmıştır.¹⁴ Suriye’de de Memlûklülere devralınan siyasi yapı büyük ölçüde muhafaza edildi. Fetihden sonra Suriye vilayetine Kudüs, Karak, Safad ve Gazze de bağlanarak eski vali Gazali görevinde bırakıldı. Bir iki istisnanın dışında bütün yöneticilerin görevlerine devam etmelerine izin verildi.¹⁵

1860 yılında Şam’da ve Lübnan Dağı’nda ortaya çıkan Müslüman ve Hıristiyanlar arasındaki kanlı çatışmalardan sonra; İngiltere, Fransa, Rusya, Avusturya ve Prusya büyükelçileri saraya Lübnan Protokolü’nü sundular ve Sultan bu protokolü kabul etmek zorunda kaldı. Buna göre, Lübnan Dağı bölgesi Suriye’den ayrıldı ve bir mutasarrıfın yönettiği özerk bir sancak haline geldi. Bu bölgenin mutasarrıfı bundan böyle Hıristiyanlar arasından seçilecekti ve idari konseyi dört Marunî, üç Dürzî, iki Rum Ortodoks, bir Rum Katolik, bir Müslüman ve bir Metvâlî’den oluşacaktı.¹⁶ 1887’de Kudüs, artan öneminden dolayı ayrı ve doğrudan İstanbul’a bağlı bir sancak haline getirildi ve Suriye eyaletinden ayrıldı. Bir süredir Arap eyaletlerinin dünya ticaretine bir hammadde kaynağı ve Avrupa ürünleri için bir pazar olarak eklenmesiyle birlikte, Beyrut önemli bir liman şehri haline gelmişti. Bu nedenle 1888’de Lazkiye, Trablusşam, Akka ve Nablus sancakları Suriye’den ayrılarak Beyrut eyaleti kuruldu.¹⁷ Bu şekliyle Suriye bölgesi, XIX. yüzyıl sonlarına gelindiğinde üç eyalet ve iki imtiyazlı mutasarrıflıktan oluşmaktaydı. Bunlar; Şam ve çevresini kapsayan Suriye Eyaleti, Halep ve çevresini kapsayan Halep Eyaleti, bugünkü Lübnan’ın büyük bir kısmını kapsayan Beyrut Eyaleti ile Beyrut ve Kudüs imtiyazlı mutasarrıflıklarıdır.

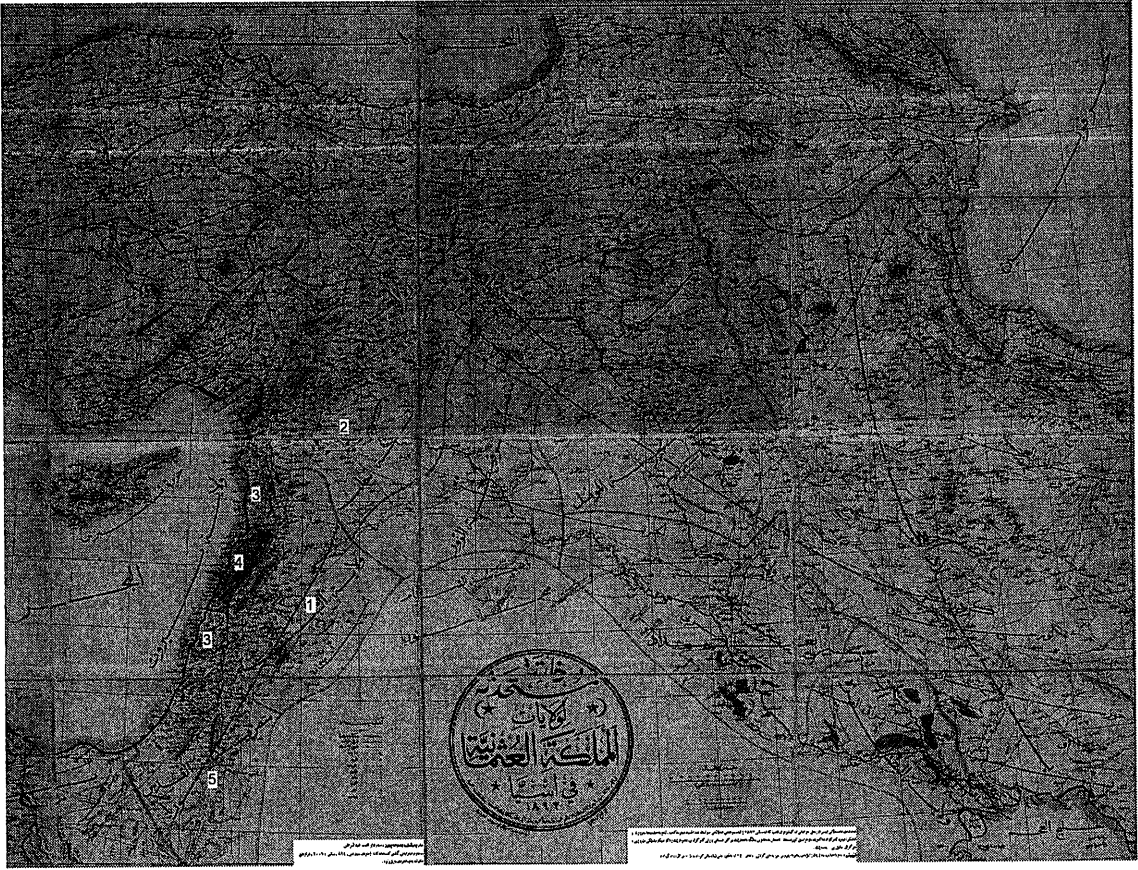
¹⁴ Zeine, *Türk-Arap İlişkileri ve Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu*, s.32.

¹⁵ Abdül-Azîz Muhammed ‘Ayd, *el-İdare’ül-Osmaniyye fi Vilâyet Sûriye 1864–1914*. Kâhire: Dârü’l-Ma’ârif bi Mısır, 1969, s.61.

¹⁶ Zeine, *Türk-Arap İlişkileri ve Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu*, s.34.

¹⁷ Michael Provence, *The Great Syrian Revolt and the Rise of Arab Nationalism*, Austin: University of Texas Press, 2005, s.5.

Şekil 1
Sultan Abdülhamit Dönemi'nde Osmanlı Devleti'nin Doğu ve Güney Eyaletleri
(1893)

1: Şam Eyaleti, 2: Halep Eyaleti, 3: Beyrut Eyaleti, 4: Lübnan Mutasarrıflığı, 5: Kudüs Mutasarrıflığı

Kaynak: *Osmanlı Siyasi Haritası Abdülhamit Han Dönemi*, http://ku.wikipedia.org/wiki/W%C3%AAnex%C5%9Feya_Asyay%C3%AA_ya_Osman%C3%AE.jpg (5 Temmuz 2009).

1.2. XIX. Yüzyıl: Suriye'de Toplumsal Değişim

XIX. Yüzyıl Suriye'sini, Osmanlı Devleti'nin diğer bölgelerinden ayırıp siyasi olarak ayrı bir bölge olarak incelemek yerine, orayı Osmanlı yönetim düzeni içinde ele almak gerekir. Nitekim Suriye bölgesi bütün olumsuzluklara rağmen Arap

coğrafyası içinde merkezi yönetimin en etkin olduğu bölgeydi. Bu şekliyle bölge, bir Anadolu veya Rumeli eyaletinden çok Arap coğrafyasının diğer bölgelerinden önemli farklılıklar gösterir. Bu dönemde Suriye’de yaşanan toplumsal değişim, Arap milliyetçiliğinin ortaya çıkmasında önemli bir etken olmuştur. Dolayısıyla bu dönemle alakalı Arap milliyetçiliğini anlamaya katkı sağlayacak iki önemli etkenden söz edilebilir: Osmanlı yönetiminin ve diğer devletlerin faaliyetlerinin bölgede bıraktığı etkiler ve Suriye toplumunun bu süreç boyunca geçirdiği evrim.

1.2.1. A’yân Sınıfı ve Dönüşümü

Osmanlı Devleti’nde merkez ve eyalet yönetimi arasındaki ilişkilerde eyaletlerdeki a’yânlar kilit konumdadır ve diğer birçok eyalette olduğu gibi Suriye’de de Osmanlı dönemi merkezi yönetimle a’yân arasında dört yüzyıl devam eden bir güç mücadelesi dönemidir. Bu mücadelede merkezden atanan yöneticiler ve devlet ordusu mücadelenin bir tarafını oluştururken, yerel halk üzerinde büyük nüfuz sahibi a’yânlar da diğer tarafı oluşturmaktadır.¹⁸ Devletin güçlü olduğu dönemlerde, tahmin edileceği üzere, güç dengesi a’yânlar aleyhine merkezi yönetime doğru kayarken, devletin zayıfladığı dönemlerde a’yânlar güçlerini artırarak birtakım ek ayrıcalıklar elde etmeye çalışmışlardır. Bununla birlikte, güç dengesi hangi tarafın lehine olursa olsun, a’yânların değişmeyen bir işlevi vardır: Merkezi yönetimle halk arasında arabuluculuk, uzlaştırıcılık görevi. Suriye’de a’yânlar ve merkezi hükümetler arasındaki bu mücadele günümüze kadar Suriye’deki en önemli siyasi sorunlardan biri olagelmıştır.¹⁹ XIX. Yüzyılda ise bu güç mücadelesine üçüncü bir taraf, Avrupa konsoloslukları dâhil olmuştur.²⁰ Bu durum, Suriye’de yönetim düzeninde ve toplumsal yapıda bazı değişimlere sebep olmuştur. İlerleyen bölümlerde bu değişimlere yer verilecektir, fakat öncelikle a’yânın mahiyetinin ele alınması gerekir.

¹⁸ Moshe Maoz, “The Impact of Modernization on Syrian Politics and Society during the Early Tanzimat Period,” *Beginnings of Modernization in the Middle East, The Nineteenth Century*, William P. Polk, Richard L. Chambers(drl.), Chicago: The University of Chicago Press, 1968, s.s.336–338.

¹⁹ Provence, s.3.

²⁰ Maoz, *The Impact of Modernization on Syrian Politics and Society during the Early Tanzimat Period*, s.349.

Tarihçiler a'yân terimini, temel olarak, yerel nüfus üzerinde bağımsız bir etkisi ve hükümetle bağlantı kurma yetisi olan ve bu iki unsur arasında arabuluculuk yapabilen toplumsal-siyasi bir sınıfa ifade etmek amacıyla kullanırlar. Bunun yanında, geleneksel a'yân sınıfı kendi içinde homojen olan ve bir amaç etrafında bir bütün olarak hareket eden bir sınıf değildir. A'yânlar; ulemâ, eşrâf (Hz. Muhammed'in soyundan gelen veya bu iddiada olanlar), büyük tüccarlar, mültezimler, bazı seküler makamları elinde tutan gayrimüslim bir kesim ve yerel askeri garnizonların başındaki ağalardan oluşan heterojen bir sınıftır.²¹ Bununla birlikte, özellikle Tanzimat'tan sonra a'yân sınıfının yapısında önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Bu değişimler hem bu sınıfın kendi içindeki ilişkilerinde hem de devletle olan ilişkilerinde değişimlere neden olmuştur. A'yân sınıfının bu evrimine kısaca değinmek çağdaş Suriye'nin toplumsal yapısını anlamak açısından faydalı olacaktır.

Yüzyıllardır Suriye'de ve özellikle Şam'da a'yânlar arasında en güçlü kesimi oluşturan ulemâ, XVIII. Yüzyıldan itibaren merkezi yönetimden giderek bağımsız hale gelen ağalar ve gayrimüslim tüccar sınıfının aksine, başkente artan oranda bağlı kalmaya devam ettiler.²² Bu bağlılığın çeşitli sebepleri vardı. Öncelikle, Osmanlı Devleti halifenin yönetimi altında olan bir İslam devletiydi ve ulemânın meşruluk kaynağı da devlet ve halifenin kendisiydi. Nitekim halifelik hiyerarşik olarak ulemânın üstünde olan ve onların bağlı kalmak zorunda oldukları bir makamdı. Müslüman halkın zihninde de bu hiyerarşi çok önemli olduğu için ulemânın halife karşısı bir tutum izlemesi olanaksızdı.²³ Dahası Osmanlı yöneticileri, çağdaşlaşmanın önünde önemli bir engel olarak gördükleri ulemânın yerel halk üzerindeki gücünü zayıflatmak için Şam ulemâsını devletin diğer bölgelerine tayin etmiş ve Şam'a başka eyaletlerden ulemâlar atamıştır.²⁴ Fakat yönetimdeki ve toplumdaki ayrıcalıklı

²¹ Philip S. Khoury, *Urban Notables and Arab Nationalism: The Politics of Damascus, 1860-1920*, Cambridge: Cambridge University Press, 2003, s.11.

²² Khoury, *Urban Notables and Arab Nationalism: The Politics of Damascus, 1860-1920*, s.13.

²³ Kayalı, s. 35.

²⁴ Khoury, *Urban Notables and Arab Nationalism: The Politics of Damascus, 1860-1920*, s.14.

konumlarını giderek yeni oluşan seçkin zümreye kaptırmaya başlayan ulemâ yeni bir siyasi-dini fikir ortaya attı: Seleflilik.

Muhammed Abduh (1848–1905) Seleflilik olarak bilinen İslamî bir yenilikçilik fikrini ortaya atan ilk Arap ulemâsından biridir. Abduh'la birlikte; halife, hilâfet gibi konular ulemâ arasında tartışılmaya başlanmıştır. Arapların İslam tarihindeki rollerine sıkça vurgu yapan akımın ilk dönemlerinde açık bir Osmanlı karşıtlığı göze çarpmaz.²⁵ Fakat çok geçmeden Reşid Rıza (1865–1935), Abdurrahman el-Kevâkibî (1849–1903) gibi önde gelen Seleflilerin eserlerinde büyük bir Osmanlı karşıtlığı ortaya çıkar. Reşid Rıza, İslam'ın Osmanlı hükümdarlarından zarar gördüğünü ve halifeliğin Osmanlı hanedanlığında olmasının gülünç bir şey olduğunu belirtir.²⁶ Kevâkibî de, 'Ummü'l-Kurra' isimli eserinde, İslam'a ümmetin çökmesine neden olan uygulamalar sokan Türkleri eleştirir ve eğer Türkler İslam'a geçmemiş olsaydı, İslam'ın yerinin çok daha iyi olacağını savunur.²⁷ İslam dünyasının gerileyişinin sebepleri hakkında çeşitli yorumlar yapan Kevâkibî, halifeliğin tekrar Araplara geçmesini ve Mekke'ye taşınmasını tavsiye eder.²⁸

Yeni düzenden olumsuz bir şekilde etkilenen ve Seleflilik akımına yönelen bir kısım ulemânın yanında bazılarının birtakım seküler alanlarda etkili olmaya başladığını görüyoruz. Bazı köklü ulemâ aileleri geniş topraklar elde ederek, bürokrasiye girerek, yerel yönetim kademelerinde makamlar elde ederek ve diğer a'yân aileleriyle evlilikler yaparak başka alanlarda güçlerini artırdılar.²⁹

Geleneksel a'yân sınıfında yer alan başka bir grup olan ağaların, Yeniçeri Ocağı kaldırıldığında yerel halk üzerindeki etkileri önemli ölçüde azaldı. Mısır Hıdivi Mehmet Ali'nin oğlu İbrahim Paşa'nın Suriye'yi işgaliyle birlikte konumları daha da

²⁵ Zeine, *Türk-Arap İlişkileri ve Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu*, s.66.

²⁶ Macid Kadduri, *Political Trends in the Arab World: The Role of Ideas and Ideals in Politics*, Baltimore: John Hopkins Press, 1970, s.181.

²⁷ Adid Davişa, *Arap Milliyetçiliği: Zaferden Umutsuzluğa*, İstanbul: Literatür Yayınları, 2004, s.21.

²⁸ el-Husarî, s.125.

²⁹ Kayalı, s.35.

zayıfladı. Fakat bu sınıfın da zamanla temel gıda sektörlerinde ve buna bağlı ticarete ve gelişen eyalet bürokrasisinde etkili olmaya başladıkları görülmektedir. Diğer a'yân aileleriyle yaptıkları evliliklerle bu sınıf da konumunu korumaya çalışmıştır.³⁰

1860 sonrası a'yân sınıfı farklı kökenlerden gelseler de toplumdaki etkinliklerini eyalet bürokrasisinde elde ettikleri makamlara ve geniş tarım topraklarına sahip olmalarına borçluydular. Taşradaki toprak sahibi köylüler de tüketime yönelik tarımın yerini pazara yönelik tarımın alması ve tarım yöntemlerinin gelişmesi sonucunda kendilerini topraklarını ve kârlarını büyütme için fırsat kollayan ağalar ve tefecilerle kuşatılmış buldular. Birçok köylü kendi topraklarında ortakçı olarak çalışmaya başladı. Daha şanssız olanlar topraklarını a'yânlara satarak ücretli işçi haline geldiler ya da şehirlere göç ettiler.³¹

XIX. Yüzyılda yeniden şekillenen a'yân sınıfına yeni bir grup daha dâhil oldu. Göç yolları üzerinde, konaklama bölgelerinde ve tarım arazilerinde yerel halkla çatışma içinde olan bedevi kabileler, bölgede istikrar isteyen Osmanlı Devleti'ne devamlı sorun çıkarmaktaydılar. Devlet bu kabileleri bazen güç kullanarak bazen de kabile reislerine iktisadi teşvikler sağlayarak (büyük tarım topraklarının bağışlanması, vergi indirimleri, vs.) yerleşik hayata geçirmeye çalıştı.³² Sonuçta bu kabile reislerinden bazıları da toprak sahibi a'yânlar arasına dâhil oldular. Kabile üyeleri ise topraksız tarım işçisi haline geldi.³³

³⁰ Khoury, *Urban Notables and Arab Nationalism: The Politics of Damascus, 1860–1920*, s.12.

³¹ Provence, s.10.

³² Ma'oz, *The Impact of Modernization on Syrian Politics and Society during the Early Tanzimat Period*, s.344.

³³ Philip S. Khoury, "The Tribal Shaykh, French Tribal Policy and the Nationalist Movement in Syria between Two World Wars," *Middle Eastern Studies*, S. 18, (April 1982), s.s.180–193.

1.2.2. A'yân'ın Gücünü Sınırlamak Üzere Yapılan Yenilikler

Osmanlı yöneticileri, a'yân sınıfının eyaletlerdeki gücünü kısıtlamak için yönetim, vatandaşlık ve toprak düzeninde birtakım yeni düzenlemeler yapma yoluna gitmiştir. Bu kapsamda yapılan üç yenilik dikkat çekicidir.

Birincisi, Tanzimat ıslahatları çerçevesinde kurulan eyalet meclisleridir. Yeni düzende merkezden gönderilen vali, a'yânların yer aldığı yerel meclislere başkanlık edecek ve yeniliklerin hayata geçirilmesi için onlarla uzlaşma sağlayacaktı.³⁴ Böylece merkezi yönetimin eyaletlerdeki etki alanı genişlerken valinin olası ademi merkezîyetçi tavırları da eyalet meclisi aracılığıyla önlenmeye çalışıldı. Fakat merkezi yönetimin asıl endişesi valinin Mısır örneğinde olduğu gibi merkezi yönetime başkaldırma ihtimaliydi. Bu nedenle valinin birçok yetkisi elinden alınarak; eyalet meclisi, validen bağımsız bir kurum olan Paşalık'taki bürokratlar ve serasker arasında paylaştırıldı. Dahası valiler bir yıl ya da daha kısa dönemler için atanmaya başladı.³⁵ Yeni düzendeki bu gevşeklikler, çoğu zaman ömür boyu mecliste üyelikleri devam eden a'yânların eyaletlerdeki hâkimiyetini güçlendirdi. 1852'de yayınlanan başka bir fermanla valinin yetkileri tekrar artırıldı fakat bu değişiklik de a'yânların gücünü kırmaya yetmedi. Tanzimat döneminde eyalet yönetiminde yapılan bu ıslahatlar, bir yandan a'yânın gücünü artırırken diğer yandan a'yânların çıkarlarıyla çatışan ıslahatların uygulanmasına engel oldu. Ayrıca, a'yânlar, meclisin kendilerine tanıdığı yetkiyle topraklarını genişlettiler ve bazı bölgelerde vergi toplama hakları elde ettiler.³⁶

İkincisi, 1868'de yürürlüğe koyulan toprak kanunudur. Bu kanundan önce resmi olarak hemen hemen bütün tarım arazilerinin mülkiyeti devlete aitti, fiiliyatta ise

³⁴ Moshe Ma'oz, *Ottoman Reform in Syria and Paletsine, 1840–1861: The Impact of the Tanzimat Politics and Society*, Oxford: Oxford University Press, 1968, s.s.79–80.

³⁵ Ma'oz, *The Impact of Modernization on Syrian Politics and Society during the Early Tanzimat Period*, s.336. Valiler ve merkezi yönetim arasındaki siyasi çekişmeler hakkında örnekler için bkz. T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Hatt-ı Hümayun, Gömlek No: 5069, Dosya No: 123; Hatt-ı Humâyûn, Gömlek No: 5217, Dosya No: 126; Hatt-ı Humâyûn, Gömlek No: 5149, Dosya No: 124; Hatt-ı Humâyûn, Gömlek No: 4788, Dosya No: 118.

³⁶ Ma'oz, *Ottoman Reform in Syria and Palestine, 1840–1861: The Impact of the Tanzimat Politics and Society*, s.s.79–80.

a'yânlar belli bir vergi karşılığında bu topraklardan, köylülerin emeğini kullanarak, dilediğince faydalanıyorlardı. Toprak kanunuyla, topraksız köylülere çalıştıkları toprakların mülkiyeti verilerek hem a'yânın bölgedeki güçlerinin kırılması hem de devletin tarımdan elde ettiği gelirlerin artırılması amaçlanıyordu. Fakat köylüler, devlete yüksek oranda vergi ödemek zorunda kalacaklarından ve toprakların kendi isimleriyle kayıt altına alınmasıyla, kendilerinin ve oğullarının askerlik hizmeti için çağrılacaklarından endişe ettiler. Sonuçta, yerel meclislerde tarım arazilerinin idaresi konusunda geniş yetkilere sahip olan a'yânlar bu toprakları kendi adlarına kaydettiler. Böylece önceden fiili olarak sahip oldukları tarım arazilerinin resmi mülkiyetini elde etmenin yanında arazilerini daha da genişlettiler. Bu düzen altında köylüler daha da fakirleşti ve a'yânlara bağımlılıkları arttı.³⁷

Diğer önemli bir yenilik ise, a'yânlardan daha çok gayrimüslim tebaayla alakalı olan 19 Ocak 1869 (7 Kanûn-i Sâni 1284) tarihli Vatandaşlık (Ta'biyyet-i 'Osmâniyye) Kanunu'dur. Bu kanun geleneksel a'yân sınıfını doğrudan etkileyen bir kanun olamamakla birlikte, yerel bürokrasideki ve halk üzerindeki etkinliği açısından değerlendirildiğinde yeni bir a'yân sınıfı denebilecek ayrıcalıklı bir gayrimüslim zümre yaratması açısından önemlidir. Bu kanunla din ayrımı yapılmaksızın Osmanlı topraklarında yaşayan herkes eşit haklara sahip birer Osmanlı vatandaşı haline geliyordu.³⁸ Böylece Avrupa devletlerinin, devletin iç işlerine karışması engellenmeye çalışıldı. Fakat bu kanun, kapitülasyonlar ve Avrupa devletlerinin dini cemaatleri himaye hakları aracılığı ile gayrimüslimlere sağlanan ayrıcalıkları ilga etmedi. Sonuçta; vergi ödemeyen, yasal olarak askerlik hizmeti yapması gereken ama yapmayan, kendi yargı ve eğitim kurumlarına sahip, Müslümanlarla eşit olmasının ötesinde, onlardan çok daha ayrıcalıklı bir kesim oluşmuş oldu.

³⁷ Provence, s.9.

³⁸ Zeine, *Türk-Arap İlişkileri ve Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu*, s.32.

1.2.3. Dış Ticaretin Gelişimi ve Toplumsal Yansımaları

Suriye coğrafyasında toplumsal dengeleri değiştiren bir diğer etken de XIX. Yüzyıl itibariyle Avrupa'yla olan ticari faaliyetlerdeki önemli artış ve geleneksel pazarların yerini Avrupa mallarının satıldığı yeni pazarların almasıdır.³⁹ Nureddin Zeine, o dönem Beyrut'ta incelemeler yapmış bir yazardan şunları aktarıyor⁴⁰:

Dükkân ve mağazaları Avrupa ve Amerika fabrikalarından tedarik ediyor mallarını. Gezgin, Hindistan ürünlerini hemen hemen her sokakta bulabilir. Çeşitli dükkânların verandalarında iplere asıl vaziyette yeni İngiltere matkapları, Manchester çamaşırları, İskoç zebraları, Fransız ipeklileri, İsviçre mendilleri, vb. görecektir ve bunların tümü üretildikleri yerlerdeki çeşitli fabrikaların markalarını taşıyor olacaktır... Yirmi yıl önce Beyrut'u ve sakinlerinin koşullarını bilenler 1835 ve 1855 arasındaki gece yarısı ve gün ortası farkını takdir edecektir.

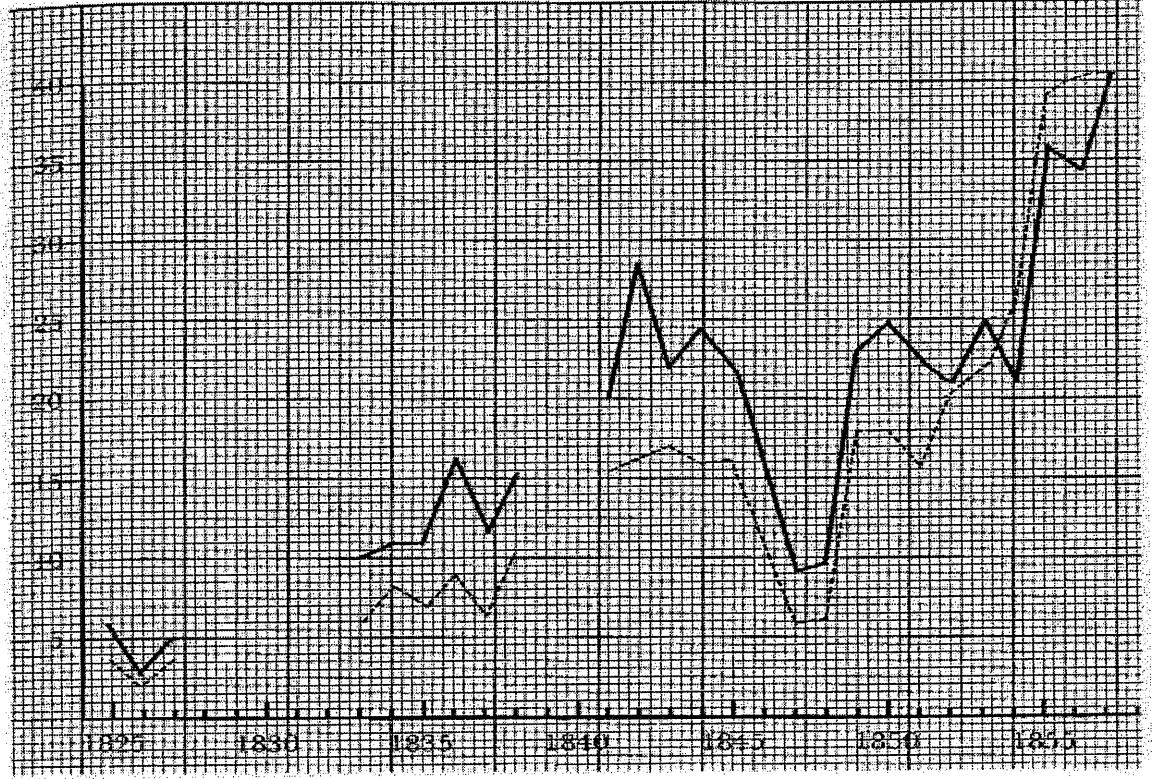
Aşağıda Beyrut'un bahsi geçen yıllar arasındaki ticaret değerlerini gösteren tablo da yazarın tespitlerini somut olarak doğrulamaktadır. 1835'te on sekiz milyon frank civarında olan ithalat ve ihracat değerleri toplamı 1855 yılına gelindiğinde yetmiş beş milyon franka çıkmıştır.

³⁹ Khoury, *Urban Notables and Arab Nationalism: The Politics of Damascus: 1860–1920*, s.6.

⁴⁰ Zeine, *Türk-Arap İlişkileri ve Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu*, s.45.

Şekil 2

1825–1857 Arası Beyrut Ticareti (Milyon Frank)

İthalat —————

İhracat - - - - -

Kaynak: Dominique Chevallier, “Western and Eastern Crisis in the Mid-Nineteenth Century: Syria Confronted with the European Economy,” **Beginnings of Modernization in the Middle East: The Nineteenth Century**, Ed. William R. Polk ve Richard L. Chambers, The University of Chicago Press, Chicago, 1968, s.217.

Çoğunlukla Mısır, Hindistan ve Suriye’de üretilen pamuk, Avrupa’nın tekstil fabrikalarında giysi ve diğer tüketim maddelerinin üretiminde kullanıldı ve bu ürünler Akdeniz üzerinden Osmanlı Devleti’nin çeşitli bölgelerine ihraç edildi. Suriye, Fransız tekstilinin ihtiyaç duyduğu ipeğin de önemli üretim merkezlerinden biriydi. Özellikle pamuğa yönelik talep Suriye’de yeni tarım alanlarının açılmasına ve var olanların

genişlemesine neden oldu. Devlet bu tarım alanlarını kayıt altına almak istediğinde ya da vergi talep ettiğinde büyük bir direnişle karşılaşılıyordu. Tarım alanlarının genişlemesi, öyle görünüyor ki, iki kesimin işine yaramıştı: şehirlerdeki toprak sahibi a'yânlar ve kırsal kesimlerde yarı bağımsız şekilde yaşayan çeşitli mezheplere mensup köylüler. Bu kırsal kesim şehirlerdeki Hıristiyan tüccarlarla karlı anlaşmalar yaparak siyasi ve iktisadi güçlerini artırdılar ve hem devlete karşı hem de şehirlerdeki a'yânlara karşı bağımsızlıklarını korumaya çalıştılar.⁴¹

Avrupa mallarının bölgeyi istila etmesiyle eski usulde, el emeğine dayalı üretim yapan birçok yerel üretim yeri kapandı, bazıları ayakta kalmayı başardıysa da bunlar da ucuz ve kaliteli üretim teknikleri geliştiremediler. Tüm bunlar bölgede yeni bir tüccar sınıfının oluşmasına yol açtı. Müslüman tüccarlar bölgesel ticarete, Suriye'deki Avrupa ticaret odalarıyla ve bunlarla işbirliği içinde olan gayrimüslim tüccarlarla rekabet edemediler.⁴² Kapitülasyonlar sayesinde bu yeni gayrimüslim tüccar sınıfı Avrupa devletlerinin koruması altında birçok vergi kolaylıklarından faydalanıyordu. Sonuçta çok geçmeden Avrupa devletlerinin ticari ve diplomatik çıkarlarını koruyan bir sınıf haline geldiler. Avrupa konsoloslukları, gayrimüslim tüccarlara ticari koruma, adli ve siyasi birçok ayrıcalıklar sunarken, Müslüman tüccarlar yüksek vergiler ödemek zorundaydılar. Böylece ağır bir buhrana sürüklendiler. Hıristiyan tüccarlar; Müslüman tüccar, üretici ve köylülere tefecilik yapmaya başladı. Böylece iktisadi ve siyasi güçlerini daha da artırdılar. Bununla birlikte bu sınıf henüz yönetimde iktisadi güçleri oranında etkin değildi, halen asıl yönetici sınıfı geleneksel a'yânlar oluşturmaktaydı.

1.2.4. Yeni A'yân Sınıfı

Tüm bu gelişmelerin sonucunda, XIX. Yüzyılın sonlarında yeni bir a'yân sınıfının oluştuğu görülmektedir: toprak sahibi bürokrat seçkinler ve gayrimüslim

⁴¹ Provence, s.s.9-10.

⁴² Khoury, *Urban Notables and Arab Nationalism: The Politics of Damascus, 1860-1920*, s.6.

tüccarlar. Daha önce eski A'yân sınıfı ve Hıristiyan tüccarlar arasında hemen hemen hiçbir ortak çıkarın bulunmamasının yanında, a'yânlar gayrimüslimlere tanınan ayrıcalıklara en çok tepki gösteren kesimi oluşturuyordu.⁴³ Çeşitli bölgesel iktisadi ve siyasi çıkarlarını koruma ve geliştirme güdüsünün yanında, her şeye rağmen siyasi, dini ve iktisadi olarak başkente bağlı olan geleneksel a'yân sınıfı yerini çok önemli ortak iktisadi çıkarlara sahip yeni a'yân sınıfına bıraktı. Toprak sahibi bürokrat a'yân sınıfı, tarımsal üretim yapıyor ve ürünlerini gayrimüslim ticaret burjuvazisi aracılığıyla Avrupa'ya gönderiyordu. Yine bu tüccarlar Avrupa mamullerini bölgeye taşıyorlardı. Önceki dönemlerde her ne kadar homojen bir grup olmasalar da, XIX. Yüzyılın sonlarına doğru yeni a'yân sınıfının çok önemli ortak bir özelliği dikkat çekmektedir: Kökenleri ulema, ağa, mültezim, eşraf, vs. ne olursa olsun bu kesimlerin tamamı XIX. Yüzyılda tarımsal üretim, bürokrasi ve ticaret işlerinde yoğunlaştılar. Bu dönemde İstanbul hala belli ölçüde siyasetin ve dinin merkeziydi ama artık ticaretin, üretimin ve kültürel gücün merkezi değildi. Bu durumda İstanbul'a bağlılığın bir ayrıcalıktan çok bir külfet haline geldiği söylenebilir. Bunun yanında yönetilen sınıf için değişen pek bir şey yoktu. Onlar için hala en önemli bağlılık dini temelliydi. Bu nedenle hilafetin ve dinin merkezine; İstanbul'a, bağlı kalmaya devam ettiler.⁴⁴

1.3. İlk Dönem Arap Milliyetçiliği

Suriye'de Arap milliyetçiliği yukarıda belirtildiği gibi önemli toplumsal değişimlerin yaşandığı bir dönemde ortaya çıktı. Yeni toplum kendi sınıflarını oluşturdu ve bunun neticesinde yeni bir toplumsal örgütlenme ihtiyacı belirdi. Suriye örneğinde yeni a'yân sınıfı iktisadi ve toplumsal gücü oranında daha geniş güç elde etme arayışı içindeydi. Zira siyasi gücün haricinde toplumun her katmanında mutlak güç onların elindeydi ve bu durumda devlete bağlı kalmak gereksiz bir külfet haline gelmişti. Artık yeni toplumu değişen koşullar çerçevesinde yeniden örgütleyecek bir düşünceye ihtiyaç vardı. Bunun yanında Arap milliyetçiliği ile alakalı yapılan çalışmalarda genel olarak bu fikrin ortaya çıkışı, Batı devletlerinin bölgede açtığı okullara, misyonerlik faaliyetlerine,

⁴³ Ahmet Emin Dağ, *Suriye: Bilâd-ı Şam'ın Hazin Öyküsü*, İstanbul: İ.H.H. Yayınları, 2004, s.21.

⁴⁴ William L. Cleveland, *A History of the Modern Middle East*, Oxford: Westview Press, 2000, s.158.

bazı Arapların Avrupa’da ortaya çıkan fikirleri öğrenmesi, vb. gibi sebeplere dayandırılır. Fakat kitleleri harekete geçiren fikirler söz konusu olduğunda, bunların dört temel özelliği göz önünde tutulmalıdır.

Birincisi; ideolojinin, en azından teoride, toplumun genelinin “doğru” kabul edeceği fikirler ortaya koymasındır. Zira her ferdin doğruya istidâdı vardır. Her birey ya yaptığı eylemin doğru olduğunu savunur ya da yanlış olduğunu kabul eder ve pişmanlık duyar ya da onu bu yanlışta sevk eden mazeretler beyan eder. Bu, insanın her an doğru olanı yapma eğiliminde olduğunu açıkça gösterir. Buna bağlı olarak toplumları harekete geçiren fikirlerin de en azından söylemde doğru olması, onun kitlelere mâl olması açısından şarttır.

İkincisi, ideolojiler her zaman toplumsal yaşamda köklü değişimlerin, kırılmaların yaşandığı dönemlerde ortaya çıkarlar. Şerif Mardin’in de ifade ettiği gibi, **“İdeoloji, geleneksel toplum haritalarının modern çağlarda faydalarını yitirmelerinin sonucudur: yeni bir toplum anlamları haritası çabası olarak görülebilir.”**⁴⁵ Eski fikirler temelinde örgütlenmiş olan toplum hayatı yeni gelişmelere ayak uyduramaz ve bu aşamada ilk olarak eski düzenin eksiklerini giderme ve daha ileri bir toplum oluşturma iddiasında olan fikirler, ideolojiler ortaya çıkar.

Üçüncüsü, kitlelere mâl olmaya aday bir fikrin savunucusu olan toplumsal sınıfın belli bir güce sahip olması gerekir. Çünkü yeni bir fikir yeni bir durumu, toplumun bazı sorunlarına o ana kadar bulunamamış birtakım çözümleri ortaya koyar. Bu yeni durumun bir kitleye ya da topluma mâl olabilmesi için ise insanlara açıklanması, insanlar tarafından bilinir hale gelmesi gerekir. Bu nedenle en azından fikrin insanlara duyurulmasını sağlayacak kadar bir güce ihtiyaç duyulur. İdeolojinin bir menfaat grubunu hedef aldığı durumlarda ise; ki çoğu zaman böyle olur; bu grupla girdiği çatışmayı kazanacak kadar güce ihtiyacı olur.

⁴⁵ Şerif Mardin, **İdeoloji**, İstanbul: İletişim Yayınları, 1992, s. 20.

Son olarak, ideolojiler değişen toplumda yeni düzeni kurmaya aday kesimin manifestosu niteliğindedir. Bu kesim çoğu zaman iktisadi ve kültürel olarak eski toplumun sahiplerinden daha güçlüdür ama siyasi olarak onlara boyun eğmek zorundadırlar. İşte ideoloji, siyasi gücü de iktisadi ve kültürel gücün seviyesine çıkarma hedefinde olan bir programdır.

XIX. Yüzyılın sonlarına doğru Suriye’de ortaya çıkan Arap milliyetçiliği düşüncesi de yukarıda belirtilen dört özelliği ihtiva eder etmesine ama bugüne kadar Arap milliyetçiliği ile alakalı yapılan çalışmaların büyük çoğunluğunda bunlar göz ardı edilmiştir.⁴⁶ Dolayısıyla sözü geçen çalışmalar bu fikrin nasıl ortaya çıktığıyla alakalıdır, neden ortaya çıktığıyla değil. Eğer toplumsal yapı yeni fikirler için uygun değilse veya en azından toplumdaki güç odakları bu fikirlerden herhangi bir menfaat sağlamıyorsa bunların kabul görmesi de olanaksız hale gelir. Sosyalist düşünce, zamanında ABD’ye veya İngiltere’ye de ulaşmıştı ve belli bir kesimde taraftar da bulmuştu. Fakat toplumsal yapı bu fikirlerin uygulanmasını sağlayacak bir altyapıya sahip değildi, toplumdaki güç odaklarının çıkarlarına hitap eden bir ideoloji değildi ve bu fikirleri savunan kesim, toplumu bu fikirler ışığında dönüştürebilecek kadar güçlü değildi. Oysa Arap milliyetçiliği, ortaya çıktığı dönemde çok önemli bir ihtiyaca cevap veriyordu: Yeni a’yân sınıfı iktisadi ve kültürel olarak İstanbul’dan çok Batı dünyasına bağlı hale gelmişti ve toplumu bu yeni duruma uygun şekilde peşlerinden sürükleyecek bir fikre, milliyetçilik fikrine, ihtiyaçları vardı. Böylece hâkim sınıf çeşitli farklılıkları ön plana çıkararak, kendi egemenliklerini meşru bir şekilde devam ettirecekleri bir bölge kurmayı amaçladı. Milliyetçilik fikrinin bir ürünü olan ulus-devlet de böyle bir bölgede ve Avrupa örneğinde, ortak dil Latincenin ortadan kalkıp daha bölgesel dillerin ortaya çıkmasının belki de en önemli nedeni budur.⁴⁷

⁴⁶ Burada Bessam Tibi’nin Arap Milliyetçiliği adlı eserini ayrı bir yere koymak gerekir. Tibi adı geçen eserinde, yabancı etkilenmelerin ancak o etkilenmeye müsait şartlar ve müteakip dönüşümler olmuşsa varlık gösterebileceğini belirtir ve bu yüzden Osmanlı Devleti’nin o dönemki toplumsal yapısını tanımlamak gerektiğini söyler. Bkz. Bessam Tibi, **Arap Milliyetçiliği**. Taşkın Temiz(çev.). İstanbul: Yöneliş Yayınları, 1998, s.s. 90, 132.

⁴⁷ Ahmed el-Kudsî, **Arap Dünyasında Milliyetçilik ve Sınıf Mücadeleleri**. Orhan Koçak(çev.). İstanbul: Köz Yayınları, 1975, s.8.

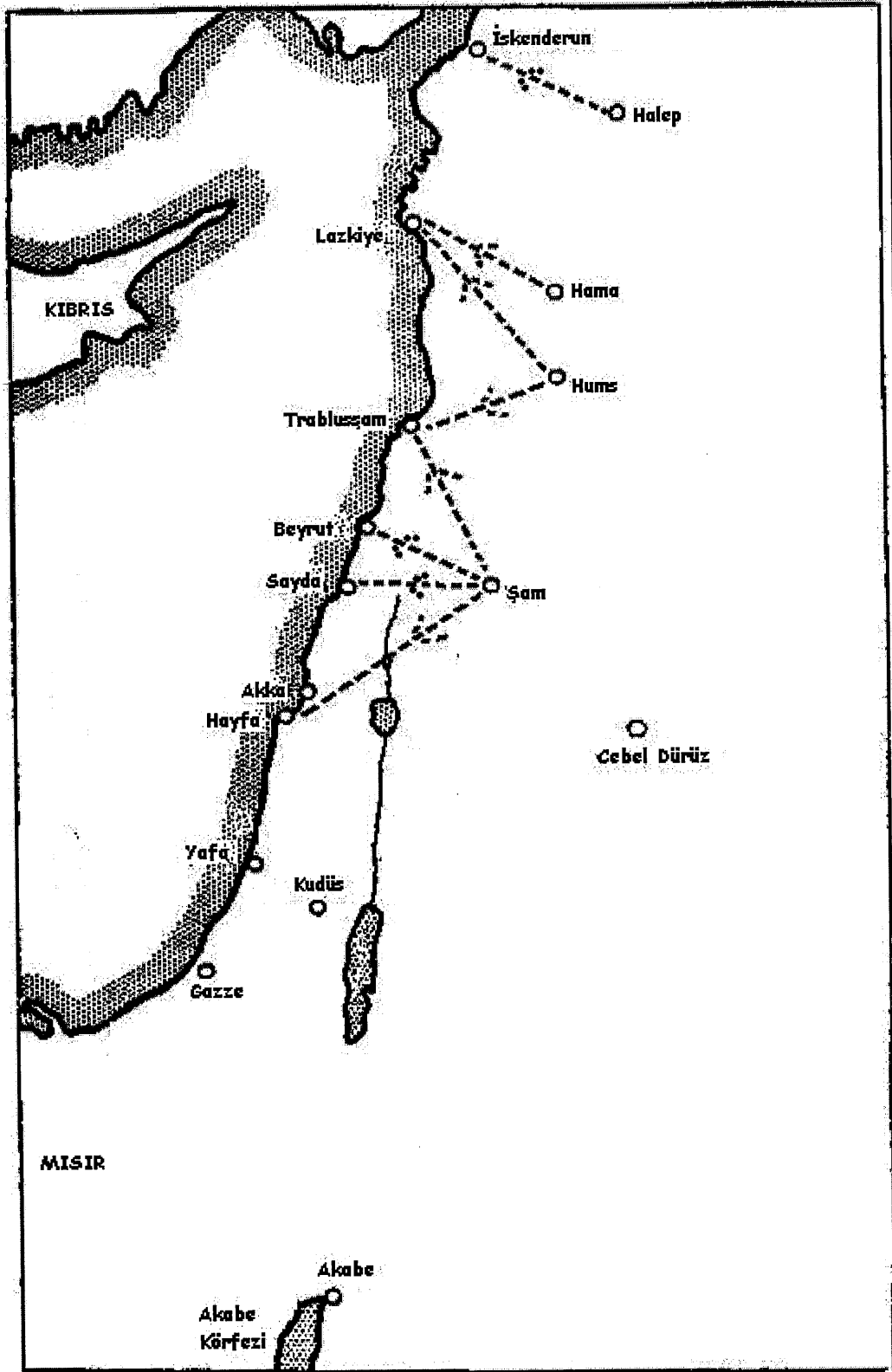
Tüm bunlara bağılı olarak, Arap milliyetçiliğinin de Osmanlı İmparatorluğu bünyesindeki Arap milletin farklılıklarını vurgulaması gerekiyordu. Bu halde, o dönem Arap milliyetçiliği bir Osmanlı karşıtlığını da içermek zorundaydı. Dahası Arap milliyetçiliği, Arap milletin farklılıklarını vurguluyorsa, bu fikrin tüm Arap halklarını kapsayan bir siyasi bölge kurması beklenirdi. Fakat bugün böyle bir siyasi yapı yerine yirmi iki ayrı devletin egemen olduğu bir Arap coğrafyasıyla karşılaşırız. Bu parçalı yapının nedeni XIX. Yüzyılda ortaya çıkan yeni hâkim-yönetici sınıfın gücüyle alakalı olmalıdır. Bu yeni sınıfın etkinlik alanının hiçbir zaman, bugün dahi, Arap coğrafyasının tamamını kapsamadığı görülmektedir. Şam bölgesinin bürokrat-toprak sahibi sınıfı tarımsal üretim yapıp ürünlerini gayrimüslim tüccarlar aracılığıyla Beyrut, Hayfa ve Sayda limanları üzerinden Avrupa pazarlarına gönderiyordu. Halep'te de benzer hâkim sınıf İskenderun limanıyla Avrupa'yla ticari ilişkiler geliştirmişti. Yine, aynı şekilde, Hama ve Humus şehirleri de Lazkiye limanını kullanarak Avrupa'yla ticaret yapıyordu (bkz. Şekil 3). Adı geçen Suriye şehirlerini birbirine bağlayan Avrupa'yla olan ticaretleriyle kıyaslanacak kadar önemli iktisadi-ticari ilişkileri de yoktu.⁴⁸ Bu şehirlerin arasındaki ilişki daha çok bir rekabet ilişkisidir ve Hafız Esad'ın yönetime gelmesine kadar Suriye siyasetinin en önemli çıkmazlarından biri olmuştur.⁴⁹

⁴⁸ Bannerman, s.s.208–209.

⁴⁹ C. Ernest Dawn, "The Foreign Policy of Syria," **Diplomacy in the Middle East: The International Relations of Regional and Outside Powers**, Carl Brown(drl.), London: I.B. Tauris Publishers, 2001, s.163.

Şekil 3

XIX. Yüzyıl'da Suriye'de Önemli İç Şehirler ve Ticarete Kullandıkları Limanlar

Hâkim sınıfın bu bölgesel gücünün bir başka etkenle daha kısıtlandığı görülmektedir. Avrupa'da ortaya çıkan burjuva sınıfı seri ve kaliteli üretim yapabilen tesisleri kendi ellerinde bulunduruyor, bu tesislerin verimliliklerini artırabilecekleri teknik bilgiye de kolayca ulaşabiliyorlardı. Fakat Arap dünyasına ve daha özelde Suriye'ye baktığımızda buradaki toprak sahibi ve tüccar hâkim sınıfları üretim tesislerine ve teknik bilgiye sahip değildi. Aksine toprak sahipleri, tarımsal üretimi daha verimli hale getirmek için Avrupa'nın teknik bilgisine, tüccarlar da Avrupa'dan gelen mamul maddelere muhtaçtı. Bu durumun, Avrupa burjuvazisine ve onların ticari-siyasi etkinlik alanları olan devletlerine, bölgede yeni oluşturulan siyasi yapıların belirlenmesinde bir söz hakkı vermemesi düşünülemez. Son olarak yukarıda Avrupa'nın artan hammadde ihtiyacı nedeniyle, daha önce devletin ve a'yânların etkinliğinin sınırlı olduğu bölgelerde yeni tarım alanlarının oluşturulduğunu, bölge sakinlerinin bu değişen koşullarda bile merkezi devletin ya da a'yânların kontrolüne girmek istemediğinden bahsedilmişti. Aksine bu gruplar Avrupa devletlerini, kendi özerk durumlarını korumak için bir sığınak olarak görmüşlerdir. Tüm bu etkenler, bölgede bütün Arap coğrafyasını ya da "Büyük Suriye"nin tamamını kapsayan bir siyasi oluşum doğurmak yerine, Suriye bölgesinin bile Suriye, Lübnan, Filistin (hatta Fransız işgali döneminde bugünkü Suriye bile beş ayrı devlete bölünmüştü) gibi devletler arasında paylaşıldığını görmekteyiz.

Yukarıda belirtilen yeni siyasi oluşumlarla, hâkim sınıfın halka sunduğu Arap milliyetçiliği fikri arasında çok büyük bir çelişki ortaya çıkmıştır. Arap milliyetçiliği fikri, bütün Arap halklarının bir arada yaşayacağı büyük bir devlet öngörmüştü. Oysa sonuçta birçoğunun Avrupa devletlerinin işgali altında olduğu onlarca devlet ortaya çıktı. Hâkim sınıfın bu durumu halka açıklaması ve kabul ettirmesi pek mümkün olmadı. Tasarım ve gerçeklik arasında ortaya çıkan bu uçurum bugün dahi Arap halklarını ikiye bölmüş durumdadır. Bir kesim halen bütün Arapları ve onların yaşadığı bölgeleri bir devlet çatısı altında birleştirmeyi amaçlayan "kavmiyye" fikrini

savunurken, diğerk kesim Arap dünyasındaki bölgesel, tarihi, kültürel, iktisadi ve siyasi farklılıkları vurgulayan “vataniyye” fikrine yöneldi.⁵⁰

Arap milliyetçiliğı, tamamen toplumsal yapıda meydana gelen değışimlerin bir ürünü olarak Arap toplumu içinde gelişme ortamı bulduysa da, Ömer Kürkçüoğlu’nun da ortaya koyduğu gibi, Osmanlı Devleti’nde ortaya çıkan Türk ve Arap milliyetçiliğı akımları Siyonist teşkilat tarafından da iki millet arasında bir çatışma ve ayrılık oluşturmak amacıyla etkin bir biçimde tahrik edilmiştir. Siyonist hareket, Filistin’de bir Yahudi devleti kurma hedefine yönelince, Osmanlı Devleti nezdinde baskıda bulunmaya başladı. Teşkilatın Yahudi önderleri II. Abdülhamit’e maddi yardım teklifi yaparak ve Alman İmparatoru II. Wilhelm’in Osmanlı üzerindeki nüfuzundan faydalanarak bu hedefe ulaşmaya çalışmış fakat başarılı olamamıştır. Filistin’i ele geçirmek için öncelikle II. Abdülhamit’in tahtan indirilmesi, sonra da Osmanlı Devleti’nin bu bölgeden çıkarılması gerekiyordu. Hem Türkler hem de Araplar arasında milliyetçilik hareketini desteklemek devletin iki alt kimliğı arasında kaçınılmaz bir ayrılığa sebep olacağı için bu konu Siyonistler tarafından istismar edilmiştir. Örneğın, Türkçülük akımının teorisyenleri arasında Yahudi asıllı Türkologlar önemli bir yer tutar, İttihat ve Terakki Cemiyeti içinde de Yahudiler oldukça etkindirler.⁵¹

Arap milliyetçiliğinin ilk ve önemli savunucuları Lübnanlı Hıristiyan Necip Azuri ve Fâris Nimr’dir.⁵² Fâris Nimr’in Beyrut’ta 1875’te kurduğu gizli cemiyet, ilk ayrılıkçı Arap cemiyetidir.⁵³ Bu cemiyetin öncelikli amacı Lübnan’ı Osmanlı

⁵⁰ Davışa, s.88.

⁵¹ Kürkçüoğlu, s.s.19-20.

⁵² Adid Davışa, s.22. Ayrıca bkz. Kayalı, s.33.

⁵³ Kayalı, s.33. Bu dönemle ilgili dikkat çekici bir iddia da Şam valisi olarak Suriye’ye gönderilen Mithat Paşa’nın, bu ve bunun gibi ayrılıkçı gizli cemiyetlerle ilişki halinde olduğudur. 1880’de ilk defa görülmeye başlanan ve Osmanlı yönetiminin kötülüklerinden bahsedip bu yönetimi yıkmaya teşvik eden afişlerin, Mithat Paşa’yla irtibat halinde olan gizli bir cemiyet tarafından geceleri yabancı devlet konsolosluklarının bulunduğu bölgelere asıldığı iddia edilmiştir. Nureddin Zeine’nin aktardığına göre, İngiltere’nin Beyrut başkonsolos vekili John Dickson, İngiltere İstanbul Büyükelçisi G. T. Gashen’e 3 Temmuz 1880’de konuyla ilgili gönderdiği raporda; “Mithat Paşa’nın bu afişlerin yazarı olduğu yönündeki fikrin Müslüman ve Hıristiyanlardan birtakım kişiler arasında yaygın olduğunu” belirtmektedir. Bundan altı ay sonra Dickson raporuna şunları eklemiştir: “Şu anda çoğu kişinin paylaştığı yaygın görüş, Suriye’nin değışik yerlerinde son zamanlarda ortaya çıkan devrimci afişlerin İyi Niyet Cemiyeti’nin işi olduğu yönündedir. Bu cemiyet, şu andaki adıyla aşağı yukarı bir buçuk yıl önce Mithat Paşa tarafından kurulmuş olmasına rağmen, ülkenin yönetiminde bir değışikliği arzulayan hoşnutsuz bir cemiyetin hatırı sayılır bir zamandan beri var olduğu konusunda kesin olarak bilgilendirildim. Bu cemiyet

egemenliğinden kurtarmaktı. Zamanla bu amaçlarına ulaşabilmek için Müslümanların da desteğinin alınması gerektiği düşünöldü. Hıristiyan Araplar, Müslüman Araplarla Arapçılık paydası altında birlikte hareket edebileceklerini düşündüler ve bu amaçla yeni bir yola başvurdular: Toplumda sözü geçen önemli Müslüman seçkinleri Beyrut'taki Liban isimli mason locasına kaydettirmek. Gizli cemiyetin önde gelen üyeleri bu locaya zaten kayıtlıydı. Bazı Müslüman seçkinlerin locaya katılmasını sağladılar ve onları gizli cemiyetleri ve amaçları konusunda bilgilendirdiler. Sonuçta, Araplara ve Türklere eşit hakların tanınması konusunda Osmanlı'yla mücadele etmek konusunda anlaşdılar, fakat Müslüman üyeler cemiyetin asıl amacını, yani Lübnan'ı da içeren Suriye vilayetinden Osmanlı'yı çıkararak burada bağımsız bir Arap devleti kurma fikrini, kabul etmediler. Fâris Nimr'e göre böylece **“harika bir fırsat kaçırılmış oldu.”** 1882 ya da 1883'te bu gizli cemiyet kayıtlarını yok edip kendini feshetmiş ve yerine başka gizli cemiyetler kurulmuştur.⁵⁴

XIX. Yüzyılda kurulmuş olan başka birçok gizli veya aleni Arap cemiyetinden bahsedilebilir. Fakat Suriye tarihi açısından en önemli cemiyet el-Fetât Cemiyeti'dir. George Antonius, bu cemiyet hakkında **“ulusal hareket tarihinde el-Fetât kadar belirleyici bir role sahip olan başka bir cemiyet yoktur”** der.⁵⁵ 1909'da Paris'te bir grup Arap öğrenci tarafından kurulan cemiyetin önemli bir üyesi de, daha sonra Suriye ve Irak'ta kral olacak olan Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal'dır. 1916'da Şerif Hüseyin Osmanlı'ya karşı isyan hareketini başlattığında, Faysal bu cemiyet aracılığıyla Suriye'den destek sağlamaya çalışmıştır ve 1918'de İngiliz kuvvetleri eşliğinde Şam'a girdiğinde bu cemiyetin üyeleri tarafından karşılanmıştır.

Tüm bunların yanında bu cemiyetlerin savunduğu düşüncelerin Arap halkının genel düşüncesini yansıttığını söylemek mümkün değildir. Aksine bu

kendisini yeni kurulan İyi Niyet Cemiyeti'ne ilhak etmiş görünmektedir... Diğer taraftan, devrimci cemiyetin İyi Niyet Cemiyeti'nin kuruluşunun asıl nedeni olduğu, Mithat Paşa'nın gizlice onun üyesi olduğu ve önceki cemiyeti geliştirmek amacıyla kasıtlı olarak sonrakini kurduğu konusunda bilgilendirildim...” Bkz. Zeine, *Türk-Arap İlişkileri ve Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu*, s.61.

⁵⁴ Zeine, *Türk-Arap İlişkileri ve Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu*, s.59.

⁵⁵ George Antonius, *The Arab Awakening: The Story of the Arab National Movement*, London: Hamish Hamilton Press, 1938, s.111.

düşüncelerin gerçekten küçük bir azınlık tarafından savunulduğu görülmektedir ve milliyetçi düşünceler Osmanlı Devleti bölgeden çıktıktan sonra bile halka çok nüfuz etmemiştir. Arap isyanını başarıya ulaştıran ise halkın desteği değil, İngilizlerin Şerif Hüseyin'e sağladıkları büyük parasal ve askeri destektir.⁵⁶ Dahası Avrupalı devletlerin Osmanlı topraklarında sahip olduğu geniş iletişim ve ulaşım ayrıcalıkları Osmanlı karşıtı kesimlerin gücünü artırmıştır. Yabancı postaneler ayrılıkçı kesimlerin geniş Osmanlı topraklarında kolayca ve hükümetten habersiz iletişim kurmalarına yardım etmekteydi.⁵⁷

1914'te Suriye'ye olağanüstü yetkilerle gönderilen ve despotça bir yönetim sergileyen Cemal Paşa, anlaşılan o ki, tüm ayrılıkçı cemiyetlerin ve Avrupalı güçlerin yaptığından çok daha fazla Osmanlı yönetiminin meşruluğunu halk nezdinde tahribata uğratmıştır. General Liman von Sanders'in, General Ludendorff'a 1916'da gönderdiği raporda Cemal Paşa'nın yönetimi hakkındaki yorumu şöyleydi:⁵⁸ **"...Suriye'de Cemal Paşa'nın koyduğu abartılmış sert ölçüler, Arapları Türk davasından vazgeçirdi..."** 1915'teki başarısız Süveyş Seferi'nin ardından Şam'a dönen Cemal Paşa, Osmanlı Devleti'ni parçalamak ve ülkelerini yabancılara satmakla itham ettiği önemli Arap ileri gelenlerini ölüm cezasına çarptırdı. 21 Ağustos 1915'te on bir (on Müslüman ve bir Hıristiyan), 6 Mayıs 1916'da yirmi bir (on yedi Müslüman ve dört Hıristiyan) Arap ileri geleni Beyrut'un el-Burç ve Şam'ın el-Merce meydanlarında idam edildi. Tek tek bireylerin idamları da Suriye'de sıklıkla rastlanan görüntülerdendi. Yetmiş bir Arap seçkini giyaplarında ölüm cezasına çarptırıldı. Pek çok aile Anadolu'ya sürgün edildi ve birçoklarının mallarına el konuldu. Bu idamların asıl sebebinin gizli planlarını aktardığı Arap liderlerinden birinin, Cemal Paşa'nın düşmanla yaptığı gizli görüşmeleri İstanbul'a aktarmasından korkması olduğu bazı önemli araştırmacılar ve döneme şahit olmuş bazı kişiler tarafından iddia edilmektedir.⁵⁹ Sonuçta bu kritik dönemdeki kötü yönetim Arap halkını ayrılıkçı gruplara yaklaştıran önemli bir etken olmuştur.

⁵⁶ Cleveland, s.158.

⁵⁷ Zeine, s *Türk-Arap İlişkileri ve Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu*, s.113.

⁵⁸ Zeine, *Türk-Arap İlişkileri ve Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu*, s.113.

⁵⁹ Nureddin Zeine'nin aktardığına göre, Albert Pingaud, Cemal Paşa'nın bölgede kendine tahsis edilecek bir devlet karşılığında müttefik kuvvetlere katılmaya hazır olduğunu belirtmektedir. Bkz. Zeine, *Türk-*

Her şeye rağmen halkın büyük çoğunluğu Osmanlı Devleti'ne bağlı kalmıştır. Adid Davişa'nın aktardığına göre, Aralık 1916 tarihli (Şerif Hüseyin'in isyan çağrısından altı ay sonra) bir İngiliz istihbarat raporu, Şerif Hüseyin'in en güçlü olduğu Mekke'de bile halkın hemen hemen hepsini Osmanlı yanlısı bulmuştur. İsyanın ardından Suriye Kralı ilan edilen Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal da, **“Müslümanların, İslam imparatorluğunu yıkmakla itham etmeleri nedeniyle, ailesinin durumunun oldukça zorlaştığını”** itiraf etmek zorunda kalmıştır.⁶⁰

Arap İlişkileri ve Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu, s.112. Cemal Paşa'nın Rusya ve Fransa'yla Osmanlı Devleti'nin Arap bölgelerinde kendisine bağımsız bir devlet bağışlanması karşılığında savaştan çekileceği konusunda görüşmeler yaptığı Rus arşivlerinde bulunan belgelerle de doğrulanmıştır. Bu belgelerden biri Rus Dışişleri Bakanı Sazanov'un Paris ve Roma'daki Rus büyükelçilerine gönderdiği rapordur. Sazanov raporundaki bilgileri İstanbul'daki Amerikan çevrelerinden edindiğini söyler. (O dönem İstanbul ABD Büyükelçisi olan Morgenthau da Cemal Paşa hakkındaki iddiaları anılarında doğrulamaktadır. Bkz. Henry Morgenthau, *Ambassador Morgenthau's Story*, Detroit: Wayne State University Press, 2003, s.s.119–120.) Buna göre, Cemal Paşa eğer şartları kabul edilirse, Osmanlı Devleti'ne karşı saldırıya geçebileceğini ifade etmektedir. Bu şartlardan biri, kendisinin hükümdar olacağı, müttefiklerin güvencesi altında Suriye, Filistin, Irak, Arabistan, Kilikya, Ermenistan ve Kürdistan'dan oluşan bir devletin kurulmasının müttefiklerce garanti edilmesiydi. Buna karşılık Cemal Paşa, İstanbul ve Boğazları Ruslara vermeyi kabul ediyordu. Aralık 1915'te Rus büyükelçiliklerinden St. Petersburg ve Paris'e bu tür haberler ulaşmaya devam etmiştir. Rus arşivlerinde konuyla alakalı en son belge 13 Mart 1916 tarihlidir ve Cemal Paşa'nın isteklerinin İngiliz ve Fransız muhalefeti nedeniyle kabul edilmediği belirtilmektedir. İngilizler, Cemal Paşa'nın bu önerilerine Rusların İstanbul ve Boğazları ele geçirmesini istememesi ve Şerif Hüseyin ile çok daha önceden Osmanlı'ya karşı bir isyan başlatmak üzere anlaşmalar yapmış olması nedeniyle sıcak bakmadı. Fransa ise Cemal Paşa'nın devlet kurmak istediği Adana, İskenderun, Suriye ve Filistin'e kendi hâkim olmak istediğinden bu tekliflere sıcak bakmamıştır. Bkz. Emîn Sa'id, *es-Sevrat'ül-A'rabiyyeti'l-Kübrâ*, Kâhire: Mektebet'ül-Medbevlî, 1997, C. 1, s.s.168–175. Nureddin Zeine'nin aktardığına göre, Firuz Kazemzade de konuyla alakalı şu bilgileri vermektedir: “Aralık 1915'te Zavriev, Rus yetkililerini, Türkiye'nin en önemli üç siyasi liderinden biri olan Cemal Paşa'nın hükümetten memnun olmadığı ve muhtemelen onu devirmek isteyeceği konusunda bilgilendirdi. Bunun üzerine dönemin Rus Dışişleri Bakanı Sazanov, Londra ve Roma Rus büyükelçiliklerine Cemal Paşa'nın şartlarını bildiren bir telgraf çekti. Cemal Paşa'nın şartları şu şekilde sıralanıyordu: 1) Bir sultanın hâkimiyeti altında Suriye, Mezopotamya, Ermenistan ve Kilikya'yı içeren bağımsız bir Asyalı Türkiye olacaktır. 2) Bu devletin sultanı Cemal Paşa olacaktır. 3) Cemal Paşa ordusuyla İstanbul'a yürüyecek ve Osmanlı sultanını ve hükümetini Almanların mahkûmu olarak görevden aldığını ilan edecektir. 4) İstanbul'a düzenleyeceği sefer için müttefiklerden yardım alacaktır. 5) Savaştan sonra Cemal Paşa'ya maddi yardımda bulunulacaktır. 6) Cemal Paşa, İstanbul ve Boğazları talep etmeyecektir. 7) Osmanlı topraklarındaki Ermenileri savaş sona erinceye dek korumak üzere acil önlemler alınacaktır. Bkz. Firuz Kazamzade, *The Struggle for Transcaucasia, 1917–1921*, Oxford: Oxford University Press, 1952, s.s.28–29. Aktaran: Zeine, *Türk-Arap İlişkileri ve Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu*, s.112.

⁶⁰ Hayriye Kesmiyye, *el-Hukûmâtü'l-'Arabiyye fi Dımaşk beyn 1918–1920*, Kâhire: Dâr'ül-Ma'ârif bi Mısır, 1971, s.107.

2. FAYSAL DÖNEMİ ARAP MİLLİYETÇİLİĞİ

1918 yılında Osmanlı'nın Suriye'den çekilmesiyle birlikte, İngiliz ve Fransız işgalleri altında Arap coğrafyasında birçok farklı Arap devleti kurulmuş ve yapay sınırlar çizilerek bölgedeki kültürel ve siyasi birlik parçalanmıştır.⁶¹ Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Arap coğrafyasının ve daha özelde Suriye'nin kaderinin belirlenmesinde dört temel odaktan bahsedilebilir: İngilizler ve Emir Hüseyin, Fransızlar ve Marunîler. Savaştan önce İngilizlerin Emir Hüseyin'le ve Fransızların Marunîlerle kurduğu ilişkiler bölgenin yeni haritasının belirlenmesinde çok etkili olmuştur. Ancak bu ilişki ve ittifaklar, Avrupa'nın iki en büyük devleti ile Bedevi Arap kabileleri ve dağlı Marunî aşiretleri arasında kurulmuştu ve taraflar arasında bir eşitlikten bahsetmek imkânsızdı. Fransızların Suriye'de zaten uzun zamandır devam eden bir yarı sömürge ilişkisi vardı, buna dini bazı bağlantıları da gerekçe göstererek Suriye idaresinin kendisinde olması gerektiğini savunuyordu. İngiliz siyaseti de savaş döneminde ve savaş sonrasında İngiliz çıkarlarını büyük bir başarıyla gerçekleştirmiş görünmektedir. Şerif Hüseyin'in bu dönem boyunca İngilizler için tek anlamı vardı: Savaş sırasında Osmanlı topraklarında ve kendi sömürgelerinde yaşayan Müslümanların bu savaşı bir Müslüman Hıristiyan savaşı olarak görmesinin engellenmesi ve Müslüman kentler ele geçirilirken yerel halkın direnişinin önüne geçilmesi.⁶² Yoksa büyük çoğunluğu başıbozuk ve eğitimsiz askerlerden oluşan üç bin beş yüz kişilik kuvvetiyle Hüseyin'in ordusunun ne Osmanlı'ya karşı bir tehdit unsuru olması ne de Britanya'ya askeri bir katkı sağlaması düşünülemez.⁶³

Savaş sonrasında ise Şerif Hüseyin ve oğullarıyla yapılan anlaşmalar; Sykes-Picot anlaşmasında Fransızlara Suriye bölgesinde verilen haklarda İngilizler lehine değişiklikler yapılması için bir pazarlık konusu olarak kullanılmıştır. Nitekim İngilizler; Filistin, Ürdün ve Kuzey Irak'ı (Sykes-Picot Anlaşması'nda bu bölgelerin Fransızlara

⁶¹ Patrick Seale, *es-Sira' 'alâ' Sûriye; Dirâse li's-Siyâset'il-'Arabiyye ba'del-Harb, 1945–1957*, Dımaşk: Dârü'l-Atlas, 1996, s.19.

⁶² David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış: Modern Orta Doğu Nasıl Yaratıldı? 1914–1922*. 5. Basım, Şemsa Yeğin(çev.). İstanbul: Epsilon Yayınları, 2004, s.s.85, 286.

⁶³ Fromkin, s.280

verilmesi öngörülmişti) elde ettikten sonra Arapları Fransızlara karşı yalnız bırakmış ve sonunda Faysal'ın kral ilan edildiği “Bağımsız Suriye”nin Fransızlarca işgal edilmesine göz yummuştur.⁶⁴

Faysal'ın Fransız işgaline kadar devam eden yaklaşık iki senelik krallık dönemi, Şam seçkinleri ile Fransızlar arasında kendi krallığını sürdürmek çerçevesinde bir uzlaşma aramakla geçmiştir. Bu nedenle hem Şam seçkinlerinin hem de Fransızların kabul edeceği bir anlaşma sağlamak üzere krallık süresinin yarısından fazlasını Avrupa'da geçirmek zorunda kalmıştır.⁶⁵ Şamlılar, Fransız işgalini engellediği takdirde Faysal'ı emir olarak tanımaya hazır dılar. Fransızlar ise Suriye'yi işgal etmek istiyordu. Suriye'de yabancı olan Faysal'ın yapabileceği tek şey, emirliğinin devamı için Fransızlardan ve Şamlılardan ödün koparmaya çalışmaktı.⁶⁶ Sonunda Fransa Başbakanı Clemenceau ve Faysal Ocak 1920'de gizli bir anlaşma yaptılar. Bu anlaşmaya göre, Faysal'ın emir olduğu Suriye'nin bağımsızlığına izin verilecek ama Faysal'ın yanında Fransız danışmanlar bulunacak ve böylece gevşek bir Fransız mandası kurulacaktı. Faysal Şam'daki Arap ileri gelenlerine bu şartları kabul ettirmek üzere Şam'a geri döndü. Ancak Fransa'daki cumhurbaşkanlığı seçimlerinde başarısız olan Clemenceau siyaseti bıraktı. Yeni başbakan Alexandre Millerand, ne Suriye'ye bağımsızlık ne de Faysal'a krallık tacını vermeye yanaşmadı. Aynı yıl içinde İngiltere ve Fransa, Suriye için bir anlaşmaya vardılar. Buna göre; Suriye ve Lübnan Fransız egemenliğine bırakıldı, diğer Arap bölgeleri ise İngilizlere terk edildi.⁶⁷

Faysal dönemi Suriye siyasetine bakıldığında, Osmanlı döneminden miras kalan sınıf mücadelelerinin yoğunlaştığı bir dönem olduğu görülür. Bu anlamda ulemalar, eski bürokratlar ve tahıl üretimi ve ticaretiyle uğraşan kesim (tahıl ürünleri yerel tüketime hitap ettiği için bu kesimin Avrupa'yla ticari ilişkilerinin çok gelişmediği unutulmamalıdır) toplumdaki eski güçlü konumlarını tekrar elde etmek istiyorlardı.

⁶⁴ Nâci Abdünnebî Bazî, *Sûriye: Sira'ü'l-İstiktâb: Dirâse ve Tahfîl li Ahdâsi's-Şarki'l-Evsat ve't-Tedahhulâtü'd-Düveliyye el-Ahdâse's-Sûriyye, 1917–1973*, Dımaşk: Dâru İbni'l-'Arabî, 1996, s.33.

⁶⁵ Bazî, s.56.

⁶⁶ Fromkin, s.341.

⁶⁷ Fromkin, s.s.341–342.

Herhangi bir yabancı işgal durumunda eski konumlarını elde edememenin ötesinde çok büyük zarara maruz kalmaları söz konusuydu. Bu sebepten ötürü, kendisi de bağımsız bir Suriye isteyen Faysal'ın yanında yer aldılar. Bununla birlikte, pamuk ve ipek gibi sanayi hammaddeleri üretimiyle uğraşan ve bunların Avrupa'yla ticaretini elinde tutan yeni seçkin sınıf, Fransız mandasını destekliyordu. Fransa'nın bölgeden çekilmesi bu devletle olan yoğun ticaretin de kesilmesine neden olabilirdi. Suriye toplumundaki bu mücadelenin, Suriye siyasetindeki bariz örneği, Fransız kuvvetleriyle Faysal'ın ordusu arasında yapılan Meysolun Savaşı'dır.

San Remo'daki barış görüşmelerinin ardından Fransa, Faysal'ın Fransız mandasını kabul etmesi gerektiğini beyan eden bir kesin uyarı yayımladı. Faysal, Fransız şartlarını kabul etti, ancak bunu ifade eden belge Fransız genelkurmayına verilen süre içinde ulaşmadı. (Bunun Fransızların bilinçli bir taktiği olduğu da iddia edilmektedir.⁶⁸) Sonuçta, Faysal'ın Savunma Bakanı Yusuf el-'Azme liderliğindeki Arap ordusu ve Fransızlar arasında Şam yakınlarındaki Meysolun Geçidi'nde 24 Haziran 1920'de savaş başladı.⁶⁹ Arap ordusu gerçekten güçsüzdü, fakat çok iyi mevzilendiler, geçidin kontrolü Arapların elindeydi. Olağan şartlarda buradaki Arap savunmasının, işgali engellemeye gücü yetmese bile, Fransızlara büyük kayıplar verdirmesi ve onlarla daha uygun şartlarda anlaşma sağlaması muhtemeldi. Fransızlar iki saat içinde Arap ordusunu bozguna uğrattı.⁷⁰ Fakat bu bozgun sadece Fransızların üstünlüğü sayesinde olmadı. Suriye'de bir kahramanlık destanı olarak anlatılan ve Savunma Bakanı Yusuf el-'Azme'nin de şehit edildiği bu savaşla ilgili bir gerçek Suriye'deki tarih kitaplarında gizlenmektedir. Şam'ın Fransız mandasını isteyen yeni a'yân sınıfı bir askeri kuvvet tesis etmiş, bunlar ilk önce Arap ordusu ile Şam arasındaki telgraf hatlarını keserek iletişimi engellemiş, daha sonra da Arap ordusuna arkadan

⁶⁸ Hâlid el-'Azm, *Müzekkerâtu Hâlid el-'Azm*, Beyrut: Dârü'l-Mütehadde li'n-Neşr, 2003, s.s.115–116; Zeine Nureddin Zeine, *The Struggle for Arab Independence: Western Diplomacy and the Rise and Fall of Faisal's Kingdom in Syria*, New York: Caravan Books, 1977, s.138–153.

⁶⁹ Adnan Menafihî ve Süleymân Medenî, *Hâ'ülâ'i Hakemû Sûriye*, 5. Basım, Dımaşk: Dârü'l-Envâr, 2007, s.27.

⁷⁰ Menafihî ve Medenî, s.27.

saldırarak Fransızların yanında savaşmışlardır. Aynı grup, Fransız ordusu Şam'a girdiğinde bir dini liderle birlikte Fransa'yı "fatih" ilan etmiştir.⁷¹

Meysolun Savaşı, aynı zamanda Faysal'ın Suriye'de Arap milliyetçiliği temelinde ortak bir Arap ulusu yaratma çabasının da başarısızlığını gösterir. Suriye Emir'i Faysal, kendisi bir Suriyeli olmadığı için, Suriyeli olmak fikrine siyasetinde hiç yer vermedi. Bunun yerine bütün Arap milletini kapsayan bir söylem kullandı.⁷² Faysal açısından böyle bir söylemin zorunluluğu bir yana, daha önce de belirtildiği gibi, bu söylemin yeşereceği, kabul göreceği bir toplumsal yapı Suriye'de mevcut değildi. Hele ki, Faysal, dini bir amacı olan, hilafetin kendi aşiretine geçmesini savunan bir isyanın liderleri arasındaydı. Savunduğu büyük Arap birliği bir Arap imparatorluğu olabilirdi, ama artık Ortaçağ'da imparatorlukları besleyen iktisadi düzen çoktan değişmişti. Dolayısıyla böyle bir birlik bir yana, Suriye'de Avrupa'ya bağımlı yeni a'yân sınıfı, Ortaçağ'a özgü eski a'yân sınıfı ve Halep, Şam gibi büyük şehirlerin rekabetine dayalı düzen etrafında parçalanmışlık devam etti.

3. FRANSIZ İŞGALİ DÖNEMİ TOPLUMSAL GELİŞMELER VE ARAP MİLLİYETÇİLİĞİ

Fransızlar Suriye'ye girdikten sonra Faysal'ın ordusuna mensup askerler hemen tutuklandı ve idam edildi, kaçabilenler gıyaplarında idam cezasına çarptırıldı.⁷³ Böylece zaten çok zayıf olan milli direnişin tekrar ortaya çıkması engellenmeye çalışıldı. Fransızlar Suriye'ye tamamen hâkim olduklarında bölgesel, dini ve mezhepsel taifeler arasındaki çekişmeleri Suriye'yi bölmek için bir bahane olarak kullandı. Suriye; Halep, Şam, Alevî ve Dürzî devletlerine ayrıldı, Lübnan'ın sınırları Suriye aleyhine

⁷¹ Bazî, s.s.78-84.

⁷² Faysal, Suriyelilere devamlı Fas'tan İran'a, Habeşistan ve Yemen'den Toros Dağlarına kadar olan bölgenin aynı Arap milleti olduğunu vurguladı, çölde yaşayan ve şehirde yaşayan Arapların farklı olduğu düşüncesine karşı çıktı. Arap milletine bağlılığın tüm bağlılıkların, dine bağlılığın bile üzerinde olduğunu savundu. Halep'te yaptığı bir konuşmada, "Arapların; Musa, İsa ve Muhammed'den önce de Arap olduklarını, Muhammed'in peygamber olmaktan önce bir Arap olduğunu" söylemişti. Bkz. Davişa, s.37.

⁷³ Menafihî ve Medenî, s.29.

genişletildi.⁷⁴ Fakat çok geçmeden ülkede Fransız karşıtı ayaklanmalar başladı. Nusayrî bölgesinde Şeyh Said İbn Ali, Dürzî bölgesinde Şeyh İsmail Harîr, Baalbek bölgesinde Mülhim Kâsım küçük çaplı ayaklanmalar çıkardılar.⁷⁵ Bu ayaklanmalara neden olan iki ana etken vardır:

Birincisi, Suriye içinde devletler oluşturulurken bunlar arasındaki iktisadi ve ticari ilişkilere dikkat edilmemiştir. Suriye’de kırsal kesimle kentli tüccarlar arasında ve kentli geleneksel a’yân sınıfı ile merkezi yönetim arasında yüzyıla aşkın süredir kendiliğinden bir ittifak düzeni oluşmuştu. Kırsal kesim ne zaman ayaklanma başlatsa, onların tarımsal ürünlerini kentlere getirip pazarlayan tüccar sınıfı şehirlerde bu ayaklanmaları destekledi. Tarım arazilerinden ve tüccarlardan gelen vergilere bağımlı olan eski a’yânlar da her zaman ayaklanmalara karşı merkezi yönetimin yanında yer alırdı.⁷⁶

İkincisi; Fransa, Britanya’nın aksine bölgede gevşek bir manda yönetimi kurmak yerine Afrika’da yaptığı gibi, Fransız dili ve kültürünü dayatan bir siyaset izledi.⁷⁷ Ülkede Fransız milli marşı okutuldu ve Fransız Frangı para birimi olarak kullanıldı. Okullarda dersler Arapça yerine Fransızca olarak okutulmaya başlandı.⁷⁸

Dikkat edilirse ayaklanmaların genelde yüzyıllardır içişlerinde büyük özerklik tanınan dini azınlıkların olduğu bölgelerde çıktığı görülür. Dini ve mezhepsel olarak bölgenin Sünni halkından ayrılan bu gruplar yüzyıllardır kendilerini merkezi hükümetlerin müdahalelerinden korumak için dağlık bölgelere yerleşmişlerdir ve kazanılmış haklarını korumak için her yeni gelen merkezi yönetimle çatışma içinde

⁷⁴ Samîr Abduh, *et-Târîhü’s-Serî li’s-Siyâsetü’s-Sûriyye*, Dımaşk: Menşûrât Hasan Malas, 2008, s.11; Adeed Dawisha, *Syria and the Lebanese Crisis*, Hong Kong: Macmillan Press, 1980, s.18; Mehmet Akif Okur, “Fransız Manda Yönetimi Döneminde Suriye,” *Orta Doğu Siyasetinde Suriye*, Ankara: Platin, 2004, .s.10.

⁷⁵ Salma Mardam Bey, *Syria’s Quest for Independence*, Beirut: Ithaca Press Reading, 1994, s.11.

⁷⁶ Provence, s.13.

⁷⁷ Bedreddin es-Sibâ’î, *er-Resmâl’ül-Ecnebiyye fi Sûriye: 1850–1958*, Dımaşk: Dârü’l-Cemâhîr, 1967, s.83.

⁷⁸ Bannerman, s.206.

olmuşlardır.⁷⁹ Yüzyıllardır merkezi yönetimden büyük ölçüde bağımsız yaşayan bu bölgelerde, Fransızların dayattığı sıkı merkezi denetim karşısında hemen huzursuzluklar baş gösterdi.

Merkezi yönetimden oldukça bağımsız halde yaşayan bu kabileler arasında farklı bir hukuk düzeni oluştu. Bu ilkel hukuk düzeni ile merkezi yönetimin hukuk düzeni arasında devamlı bir çatışma olagelmıştır. Bu özellikle Fransız işgali dönemi için doğrudur. Fransızlar kabilelerin geleneksel hukuk düzenini yok saydılar.⁸⁰ Sonuçta, 1925'te, 1860 yılından beri ortaya çıkan ayaklanmaların en büyüğü, Dürzî bölgesinde başladı.⁸¹

Fransız güçlerinden kaçıp Dürzî lideri Sultân el-Atraş'a sığınan Ethem Hançer, el-Atraş'ın köyde olmadığı bir sırada Fransızlar tarafından tutuklandı. Kabileler arasındaki geleneksel hukuka göre, bir kişi herhangi bir kabileden korunma talep ederse, o kabile bir misafir olarak onu ağırlar ve düşmanlarından korurdu. Kabilenin saygınlığı ve şerefi buna bağlıydı. Bu tür görevlerde sağlanan başarılar kabilenin diğer kabileler arasındaki saygınlığını ve nüfuzunu artırırdu. Dolayısıyla bölgenin en saygın ve büyük kabilelerinden birinin lideri olan el-Atraş'ın koruması altındaki birinin Fransızlar tarafından tutuklanması onun ve kabilesinin onuruna karşı yapılmış bir saldırı olarak algılandı. Sultân el-Atraş haberi alınca hemen Fransız makamlarına gitti ve tutuklunun kendisine iadesini talep etti. Fransızlar bu talebi reddetti. Ethem Hançer'in karayoluyla Şam'a nakledileceğini öğrenen el-Atraş, Hançer'i taşıdığını zannettiği Fransız askerî konvoyuna büyük bir saldırı düzenledi. Oysa Ethem Hançer son andaki karar değişikliği ile havayoluyla Şam'a götürülmüştü.⁸² İşte 1925 Ayaklanması bu olayla başladı.

⁷⁹ el-Kudsî, s.15.

⁸⁰ Nesim Nâsır ve Sâmî Müfric, *Multekâtü's-Şu'ûb: el-Mûcez Târîh Süriye ve Lübnân, Dımaşk: Matbu'ât'ül-Câmi'a*, s.s.116–118.

⁸¹ Bannerman, s.206.

⁸² Provence, s.s.3–4.

Tahıl tüccarları ve kırsal kesim arasındaki geleneksel ilişkiye bağlı olarak, Şam'ın Meydan semtindeki tüccarlar da ayaklanmaya katıldılar. Bu tüccarların katılımıyla ayaklanma, milliyetçi bir direniş hareketi görünümü kazandı. Fransız yönetiminden memnun olmayan diğer bölgeler de ayaklanmaya katılınca Fransızlar çok zor durumda kaldı.⁸³

Bu ayaklanma, 1963 yılında Baasçıların yaptığı darbeye kadar Suriye siyasetini yönlendirecek sınıf ve kişileri de belirlemiştir. Sadullah el-Cebârî, İbrahim Hanûnî, Cemil Merdem Bey, Hâşim el-Atâsî ve Şükrü Kuvvetli gibi geleneksel a'yâna mensup önderler el-Kütletü'l-Vataniyye hareketinin kurulmasına öncülük ettiler ve ayaklanmadaki konumlarının sağladığı saygınlıkla bağımsızlık öncesi ve sonrası Suriye siyasetini yönlendiren en önemli kesimi oluşturdular.⁸⁴ Fakat direnişe milli bir görünüm kazandıran a'yânların 1925'ten sonra herhangi bir silahlı direnişe girişmediklerini ya da destek olmadıklarını görmekteyiz. 1925 Ayaklanması a'yânlara şunu gösterdi ki, eyleme dayalı silahlı direniş hareketleri şehirli seçkinlerin kendi güvenlik ve servetlerini de tehlikeye atıyordu.⁸⁵ Bu sebeple bu tarihten sonra milli direniş, Fransızlara karşı silahlı bir eyleme dönüşmeden söylemde kaldı ve bir seçim siyaseti olarak kullanıldı. Bunda ayaklanmanın ardından Fransızlardan koparılan tavizler de etkili olmuştur. Hala Fransa'nın atadığı yüksek komiser tarafından yönetilse de, kurulan meclis sayesinde şehirli seçkinler de artık yönetime katılmaya başlamışlardı.⁸⁶

Suriye'de yüzyıllardır birbirine güvensizlik ve çatışma içinde yaşayan dini-mezhepsel toplulukların kentli milliyetçi Sünni çevrelerle giriştikleri bu büyük isyan hareketi, sonunda bastırılmış da olsa, çağdaş Suriye tarihinde yaşanan belki de en önemli gelişmedir. Bu ittifak aslında, yukarıda açıklandığı üzere, geleneksel bir ittifaktı, fakat daha önceleri merkezi yönetimi bölgeden atmaya yönelik değil, bazı tavizler elde etmeye yönelikti. 1925 Ayaklanması ise Fransızları bölgeden çıkarmayı amaçlamıştı ve

⁸³ Provence, s.13–14.

⁸⁴ Raymond A. Hinnebusch, *Syria: Revolution from Above*, New York: Routledge Press, 2002, s.22.

⁸⁵ Abdullah Hâra, *el-Kadiyyetü'z-Zirâiyye ve el-Harekât'ül-Fellâhiyye fî Sûriye ve Lübnân: 1920–1954*, Beyrût: Dârü'l-Farâbî, 1978, s.s.89–94.

⁸⁶ *Manafihî ve El-Medenî*, s.30.

kendilerini Araplardan farklı gören dini-mezhepsel azınlıklar şehirli Sünni seçkinlerle ittifak kurarak ilk defa Arap milliyetçisi bir çatı altında bir araya geldiler. Oysa sadece beş yıl önce Suriye'deki Fransız konsolosunun eşi Suriyeliler hakkında şunları söylüyordu: **“Suriyeliler birbirinden nefret eder. Sünnîler, Şîileri dışlar ve her ikisi de Dürzîlerden nefret eder; bunların hiçbiri Alevîleri⁸⁷ sevmez...”⁸⁸** Şüphesiz beş yıl sonra onları bir araya getiren ortak bir düşman olmuştu. Sıkı Fransız yönetimi, şehirlerde geleneksel a'yânın gücünü kırmıştı. Özerkliklerini kaybeden bölgeler de Fransız yönetiminden memnun değildi. Böylece bu topluluklar ilk defa Suriyelilik ya da Araplık paydası altında birbirleriyle işbirliğine dayalı iletişime geçtiler.

Suriye'ye bağımsızlığını kazandıran gelişmeler, 1925'ten sonra sadece söylem düzeyinde kalan milli direnişten öte Suriye içinde ve dışında ortaya çıkan yeni gelişmelerle alakalı görünmektedir. İlk olarak, Britanya'nın Irak'la 1930 gibi erken bir tarihte imzaladığı, Irak'ı bağımsızlığa götürecek yol haritasının belirlendiği anlaşma Suriye'nin de Fransızlardan benzer bir anlaşma talep etmelerine yol açtı. İkincisi, Filistin'de Araplar ve Yahudiler arasında giderek tırmanan gerginlik yönetici seçkinlerde ve halkta işgalci kuvvetlere karşı büyük bir tepkinin oluşmasına yol açtı. Statükocu ve muhafazakâr olması beklenen Suriyeli seçkinlerin Filistin sorununa bu derecede müdahil olması onların Filistin'le olan iş ilişkileriyle de ilgili görünmektedir. Fransızlara karşı direniş hareketinin en önemli önderleri arasında yer alan ve bağımsızlık sonrası ilk devlet başkanı olan Şükrü Kuvvetli, Arap-Yahudi ilişkilerinin çok gergin olduğu bir ortamda, 1935'te, kendi konserve şirketine Yahudi müşteriler bulmak amacıyla Filistin'e gitmiştir.⁸⁹ Yine 1936'da Filistinlilerin Yahudilere karşı başlattığı genel grev sırasında Filistin'le iş ilişkileri olan Suriyeli milliyetçi seçkinler, grevi sona erdirmeleri için Suriyeli siyasilerden Filistinli Araplara baskı yapmalarını

⁸⁷ “Alevî” kelimesi ile kastedilen Nusayrîlerdir. İlk defa Fransızlar, Nusayrîler için “Alevî” kelimesini kullanmışlardır. Fransızların ne kasıtle bu ismi kullandıkları belli değildir, fakat Nusayrîler de bu ismi benimsemişlerdir. Bununla birlikte Nusayrîlerle Anadolu'da yaşayan Alevîlerin inanışları arasında bir benzerlik yoktur. Nusayrîlerin, Alevîlerden farklı olarak “Kitâbü'l-Mecmû” adında ayrı bir kutsal kitapları vardır. Yine Alevîlerden farklı olarak Nusayrîlerde Hz. Ali (Ali bin Ebu Talib) ilah olarak kabul edilir ve Hz. Ali'ye ibadet edilir. Ayrıntılı bilgi için bkz. İnan Keser, **Nusayrîlik: Arap Alevîliği**, 5. Basım, Adana: Karahan Kitabevi, 2006; İsmail Onarlı, **Arap Alevîliği (Nusayrîler)**, İstanbul: Etik Yayınları, 2006.

⁸⁸ Davişa, s.292.

⁸⁹ Houry, *Syria and French Mandate: The Politics of Arab Nationalism, 1920–1945*, s.284.

istediler.⁹⁰ Bu dönemde Filistin sorunu halkın da yakından takip ettiği bir konu haline geldi ve işgalci kuvvetlere karşı daha büyük bir tepkinin oluşmasına yol açtı. Nitekim İngilizlerin, Filistin'i Arap ve Yahudi bölgelerine bölmek istemesi gibi, Fransızlar da Suriye'yi bölmeye çalışmışlardı. Bu sebeple bir an önce bağımsızlığın kazanılması gerektiği düşünüldü. Bundan sonra ise, Suriye'deki ve diğer Arap bölgelerindeki siyasiler devamlı olarak Filistin sorununu rakiplerine karşı bir koz olarak kullanmaya başladılar. Böylece halkın bu soruna duyarlılığı giderek arttı. Bir süre sonra halk, devletin Filistin siyasetinin ana belirleyicisi haline geldi ve hükümetleri diğer Arap devletleriyle dayanışmaya zorladı.⁹¹ Bu durum Suriye siyasetinin yönünü belirleyen temel konulardan biri olmaya devam etmiştir.

Suriye'ye bağımsızlığını kazandıran üçüncü etken ise İkinci Dünya Savaşı'nda Fransa'nın ani yenilgisi olmuştur. Alman işgalinin ardından Fransa'da kurulan Vichy Hükümeti, Suriye'de manda yönetimini gevşetti. Halkın, ülkelerini işgal eden devletlerle savaşan Almanya'ya karşı da bir sempatisi vardı. Suriye'nin Almanya denetimine girmesinden çekinen sürgündeki Fransız hükümeti ve Britanya, Suriyelilere bağımsızlık sözü verdi.⁹²

Sonuçta, Irak-Britanya Anlaşması'nın birkaç madde dışında Suriye'ye uyarlanmış şekli olan 1936 Suriye-Fransa Anlaşması imzalandı. Buna göre, Suriye üç yıl içinde bağımsız olacak ve Milletler Cemiyeti'ne üyeliği Fransızlar tarafından desteklenecekti. Suriye ve Fransa askeri bir ittifak oluşturacak ve Suriye topraklarında iki Fransız askerî üssü olacaktı. Fransızlar beş yıl süreyle Alevî ve Dürzî bölgelerinde asker bulduracaktı. Bununla birlikte, bu iki bölgenin Suriye ile bütünleşmesi için çalışacaktı. Fransız askerî danışmanları Suriye ordusunu eğitecek ve ordunun silah ve askerî araç gereçleri Fransa'dan sağlanacaktı. Savaş durumunda Suriye; Fransa'yla

⁹⁰ Davişa, s.88.

⁹¹ Davişa, s.105.

⁹² George Lenczowski, *The Middle East in the World Affairs*, New York: Cornell University Press, 1952, s.237; Peter A. Shambrook, *French Imperialism in Syria: 1927–1936*, Beirut: Ithaca Press, 1998, s.s.262–263.

işbirliği yapacak, karasularını, hava sahasını ve havaalanlarını Fransızlara açacak ve iletişim olanaklarından Fransızların yararlanmasına izin verecekti.⁹³

Bu anlaşma Suriye meclisinin onayından geçti, fakat Fransız hükümeti anlaşmayı onaylamadı. Avrupa'da yaklaşan savaş tehlikesi Fransa'nın Suriye'nin bağımsızlığı konusunda geri adım atmasında etkili oldu. Nüfus ve kaynak bakımından Fransa'dan çok üstün durumda olan Nazi Almanyası karşısında Fransa sömürgelerinden vazgeçmek istemiyordu. Ayrıca Suriye'ye bağımsızlık verilmesi Fransız Kuzey Afrika'sındaki Arapların da bağımsızlık talebinde bulunmasına yol açabilirdi. Bu nedenlerle Suriye'nin bağımsızlığı savaş sonrasına ertelendi.⁹⁴

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinin ardından Sovyetler Birliği, ABD ve İngiltere'nin baskılarına daha fazla boyun eğemeyen Fransa, 15 Nisan 1946'da bütün kuvvetlerini Suriye'den çekmek zorunda kalmıştır. 17 Nisan 1946'da ise Suriye'de manda yönetimi resmen sona ermiş ve Suriye bağımsız olmuştur.⁹⁵

4. BAĞIMSIZLIK SONRASI SİYASİ VE TOPLUMSAL GELİŞMELER

Bağımsızlık sonrası bir cumhuriyet rejimi kurulsa da, siyasi alanda a'yânlar etkili olmaya devam etti. Toprak sahibi ve tüccarlar yeni devlette siyasetin temel belirleyicileri oldular ve yeni devletin yönetiminde pay sahibi olmak için birbirleriyle mücadele etmeye başladılar.⁹⁶ A'yânların yeni devletteki güçlerinin temel ölçüsü ise

⁹³ Stephen Hemsley Longrigg, *Syria and Lebanon under French Mandate*, Oxford: Oxford University Press, 1972, s.s.223–224.

⁹⁴ Peter Mansfield, *Osmanlı Sonrası Türkiye ve Arap Dünyası*, İstanbul: Söylem Yayınları, 2000, s.s.83–84; Türel Yılmaz, *Uluslararası Politikada Orta Doğu: I. Dünya Savaşı'ndan 2000'e*, Ankara: Akçağ Yayınları, 2004, s.20.

⁹⁵ Khoury, *Syria and the French Mandate, The Politics of Arab Nationalism, 1920–1945*, s.s.354–355; Muzaffer Erendil, *Çağdaş Orta Doğu Olayları*, Ankara: Genelkurmay Başkanlığı Askeri Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 1992, s.21.

⁹⁶ Sâmî el-Cündî, *el-Ba's*, Beyrût: Dârü'n-Nehâr, 1969, s.s.43–44.

sahip oldukları toprakların genişliğıydi. Çünkü seçimlerde bu bölgelerden oy topluyorlardı. Açık oy düzeni ve köylülerin a'yânlara bağımlı olmaları nedeniyle siyasileri oluşturan seçkin kesimde 1963'e kadar önemli bir değışim olmadı.⁹⁷

Bağımsızlık sonrası, seçkin yönetici sınıf Alevî (Nusayrî) ve Dürzî bölgelerindeki ayrılıkçı önderleri Suriye'ye bağlamaya çalıştı ve Suriye'de yayılma emelleri güden Irak ve Ürdün'deki Hâşimî yönetimleriyle mücadele etti.⁹⁸ Arap milliyetçisi olan bu seçkin sınıfın Irak ve Ürdün'le birleşmeye karşı çıkmaları bir çelişki gibi görülebilir. Suriye'deki siyasiler, Bereketli Hilal olarak adlandırılan bu birleşme taslağının, bölgede nüfuzunu yaymak üzere Britanya tarafından hazırlandığını savundular.⁹⁹ Ayrıca demokratik ve çağdaş bir cumhuriyet rejimiyle yönetilen Suriye'nin gerici bir krallık yönetimine girmesine karşı çıktılar.¹⁰⁰

Yeni devletin çağdaş ve demokratik olma iddiası ayrı bir tartışma konusudur. O dönem Suriye, büyük çoğunluğu Şamlı ve Halepli olan elli aristokrat ailenin denetimi altındaydı. Toplum tek bir devlet çatısı altında yaşayan ve birbirinden nefret eden iki kesime ayrılmıştı: şehirli a'yânlar ve köylüler. O dönemdeki toprak mülkiyetinin dağılımı şehirli a'yânların gücünü gözler önüne sermektedir. 1947'de arazilerin yüzde elli ikisi yüz hektardan büyüktü, yüzde otuz üçü on ila yüz hektar arasında değışiyordu ve ancak yüzde on beşi bir ila on hektar arasındaydı.¹⁰¹ Aşağıdaki tabloda da görüldüğü üzere, büyük toprak sahipleri kendi denetimindeki devlet arazileriyle birlikte tarım arazilerinin yüzde elli ikisini ellerinde tutuyordu.

⁹⁷ Hinnebusch, *Syria: Revolution from Above*, s.23.

⁹⁸ Hinnebusch, *Syria: Revolution from Above*, s.23.

⁹⁹ Celâl Seyyid, *Hizbü'l-Ba'si'l-'Arabî*, Beyrût: Dâru'n-Nehâr li'n-Neşr, 1973, s.160.

¹⁰⁰ C. Ernest Dawn, *The Foreign Policy of Syria*, s.164.

¹⁰¹ Nicola A. Ziadeh, *Syria and Lebanon*, Beirut: Lebanon Bookshop, 1968, s.215.

Tablo 1
Toprak Mülkiyeti (1947)

Arazi Genişliği	Arazi Sahibi Adedi	Arazi Sahipleri Oranı (%)
Küçük Araziler (10 Hektardan Küçük)	1.157.350	15
Orta Büyüklükte Araziler (10–100 Hektar)	2.626.700	33
Büyük Araziler (100 Hektardan Büyük)	4.127.300	52
<u>TOPLAM</u>	7.911.350	100

Kaynak: Rıfat el-Esad, *et-Tetavvûr'ül-İktisâdî ve'l-İctimâ'î ve's-Siyâsî fi'l-Katri'l-'Arabîyyi's-Sûrî: 1946–1963*, Dimaşk, 1973, s.85.

Köylüler, devlete ve siyasetçilere ilgisizdiler, Şam'da alınan kararlar onlar için pek bir önem taşımıyordu. Bu ortamda köylülerin bağlılıkları kendi köylerine ve kabilelerineydi.¹⁰² Bu yapı içinde aile kurumunun konumu çok önemlidir. Sınıf çıkarlarının belirginleşmediği toplumlarda aile ve akrabalık bağları toplum örgütlenmesinde temel çatıyı oluşturur ve akrabalar arasında bile yakınlık seviyesi azaldıkça güvensizlik artar. Bir Suriye atasözü bu durumu çok iyi özetler: **“Kardeşim ve ben kuzenime düşmanız; ben ve kuzenim de dışarıdaki herkese.”** Bu toplum yapısı içinde köylüler, doğal olarak, devlet ve devlet kurumlarına güvensiz ve ilgisizdiler.

Hem seçkin yönetici sınıf hem de toplum içindeki bölgesel ve etnik çekişme Suriye'nin çağdaş bir ulus-devlet olması yönündeki en büyük engellerden biriydi. Fakat bundan çok daha büyük bir engel ulus ve vatan tanımları arasındaki çelişkiydi. Suriye, Arap milliyetçiliği fikrinin yeşerdiği ve geliştiği yer olmuştur. Araştırmacılar Suriye'yi Arap milliyetçiliğinin kalesi olarak tanımlar. Fakat çağdaş Suriye Devleti tüm Arap

¹⁰² Derek Hopwood, *Syria, 1945-1986: Politics and Society*, London: Unwin Hyman Ltd., 1988, s.s.175-176.

nüfusunun yaklaşık yüzde altısını barındırmaktadır. Bu durumda Arap milliyetçisi bir Suriye'nin sınırlarıyla ulusu varsaydığı Arap toplumunun yaşadığı coğrafya arasında çok büyük çelişki ortaya çıkmaktadır. Diğer bir ifadeyle Arap milliyetçiliği için Suriye çok dar bir coğrafyadır. Bu çelişki Suriye Anayasası'nda da açıkça göze çarpar. Anayasanın birinci maddesi, ikinci fıkrasında **“Suriye Arap bölgesi, Arap vatanın bir parçası”** olarak tanımlanmıştır. Aynı bölümün üçüncü fıkrasında da, **“Suriye Arap bölgesindeki halk, Arap milletinin bir parçası olup, şâmil bir kurutuluşun tahakkuku için emek sarf eder ve çarpışır”** hükmü yer almaktadır.¹⁰³ Bu, Suriye'de toplumun ya mevcut devleti ve onun sınırlarını benimsememesine ya da Arap milliyetçiliğine inanmamasına neden olmuştur.¹⁰⁴ Suriye'de bu çelişki, devletin sınırları belirlendiği günden bu yana yaşanıla gelmiştir. Bir yanda Suriye sınırlarını aşan Arap milliyetçiliği diğer yanda sınırları içindeki etnik ve mezhepsel bağlılıklar Suriye'de çağdaş bir milletin oluşumunu engellemiştir.¹⁰⁵

Devleti oluşturan diğer bir unsur olarak orduya bakıldığında, ordu da hem köken ve kuruluş itibariyle hem de donanım ve olanakları itibariyle bağımsız bir devlet ordusu olmaktan çok uzaktı. Suriye ordusunun kökeni Fransız manda yönetimi döneminde kurulan Özel Kuvvetler (Troupes Speciales)'e dayanmaktadır. Bu birlikler bağımsızlık yanlısı Sünni çoğunluğu denetim altında tutmak amacıyla, büyük çoğunluğu etnik ve dini azınlıklara mensup askerlerden oluşturulmuştu. Sadece Nusayriilerin bile ordudaki oranı yüzde yirmi beşti, kalan kısım ise büyük oranda Dürzî, İsmailî, Çerkez, Kürt, Ermeni ve Hıristiyan askerlerden oluşmaktaydı.¹⁰⁶ Fakat ordudaki bu azınlık hâkimiyetinin tek nedeni Fransızlar da değildi. Toprak sahibi ya da ticaretle uğraşan Sünni Müslümanlar orduyu işsiz güçsüz alt tabakanın çalıştığı hakir bir kurum

¹⁰³ Servet Armağan, **12 Mart Tarihli Suriye Arap Cumhuriyeti Anayasası Çevirisi**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Mukayeseli Hukuk Enstitüsü Yayını, 1975, s.141.

¹⁰⁴ Flynt Leverett, **Inheriting Syria: Bashar's Trial by Fire**, Washington D.C: Brookings Institution Press, 2005, s.s.3-4.

¹⁰⁵ Leverett, s.4.

¹⁰⁶ Dağ, s.49.

olarak görüyorlardı. Dahası bağımsızlık yanlısı Sünniler, Fransız komutası altındaki orduya girmeyi vatana ihanet olarak algılıyorlardı.¹⁰⁷

O dönem Suriye ordusunun güç ve kapsamı da oldukça zayıftı. Bağımsızlığın kazanılmasından sonra devletin resmi ordusu haline gelen Özel Birlikler, Suriye'nin içinde bulunduğu iktisadi sıkıntılar nedeniyle 1946–1948 arasında 7.000 kişiden 2.500 kişiye indirilmiştir.¹⁰⁸

Devletin bu zayıf durumu, bir kez daha çevresindeki güçlerin Suriye'yi hâkimiyetlerini yaymak isteyecekleri bir bölge haline getirdi. Lübnan zaten daha Fransız mandası döneminde toprakları Suriye aleyhine genişletilerek Suriye'den ayrılmıştı. Yine Büyük Suriye'nin diğer bir bölgesi, Filistin; İngiliz işgali altında kaldı. Suriye'nin güneyinde ise Kral Abdullah için Ürdün adında yeni bir devlet oluşturulmuştu.

İngiliz işgalinde olan Filistin'de İsrail Devleti'nin ilan edilmesi ise Suriye için savaş sebebi sayıldı. Arap ordularının İsrail karşısındaki yenilgisi Suriye için yakın tarihindeki dönüm noktalarından biridir. Bu savaşın Suriye için sonuçları sadece askeri alanla sınırlı kalmamış siyasi ve toplumsal önemli değişimlere de sebep olmuştur.

İlk olarak, siyasetçiler bu savaştan sonra İsrail'i devamlı bir tehdit olarak göstererek bir güvenlik devleti inşa ettiler. Halkın güvenliği ve refahı İsrail tehdidinin gölgesinde kaldı ve hükümetler meşruiyetlerini bu tehdide dayandırmaya başladı.¹⁰⁹

¹⁰⁷ Adel Reda, *A Reading in Assad Thinking*, Cairo: Akhbar El-Yom Publishing House, 1995, s.s.56–59.

¹⁰⁸ George E. Kirk, *Contemporary Arab Politics: A Concise History*, London: Methuen Co. Ltd., 1961, s.90.

¹⁰⁹ Monte Palmer, *The Politics of the Middle East*, Belmont: Thomson Wadsworth Press, 2007, s.149.

İkincisi, bu savaş Suriye’de ordu ve siyasetçileri karşı karşıya getirmiştir. Şöyle ki, siyasetçiler hezimetin faturasını orduya kestiler ve asker yoğun bir şekilde eleştirildi. Ordu ise suçlamaları kabul etmiyor, yenilginin asıl sorumlusunun siyasetçiler olduğunu dile getiriyordu. Bu çekişme a’yân kökenli siyasetçilere karşı subaylarda büyük bir kinin gün yüzüne çıkmasına neden oldu.¹¹⁰ Bununla birlikte, asker-sivil hükümet çekişmesini sadece bu savaşa bağlamak da yanlış olur. Suriye ordusunun büyük ölçüde dini ve etnik kökenli azınlıklara mensup askerlerden oluştuğu yukarıda belirtilmişti. Ordu, toprakları a’yân tarafından sömürülen, yönetimde hiçbir söz hakkı olmayan kırsal kesimden gelen askerlerin hâkim olduğu bir kurum haline gelmişti. Dolayısıyla asker ve hükümet arasındaki gerilim bu savaşın öncesinde de mevcuttu. 1948’deki savaş ise bu gerilimin belirgin bir biçimde gün yüzüne çıkmasına neden olmuştur.¹¹¹

Ordu ve hükümet arasındaki sürtüşmeyi zirveye taşıyan bir başka etken ise ilk olarak 1943’te Irak Başbakanı Nuri el-Said tarafından ortaya atılan ve Britanya’ya sunulan Bereketli Hilal tasarısı idi. Bu tasarıya göre, ilk olarak Suriye, Ürdün, Lübnan ve Filistin birleşecek; Büyük Suriye Birliği bu şekilde sağlandıktan sonra Irak da bu birliğe katılacaktı. Daha sonra diğer Arap devletleri de birliğe katılabilecekti. Ayrıca, Filistin’deki Yahudiler ve Lübnan’daki Hıristiyanlar için özerklik sağlanacak ve bu özerklik uluslararası toplumun güvencesi altında olacaktı. Bereketli Hilal Birliği; savunma, dışişleri, maliye, iletişim ve azınlıkların korunması konularında yetkili olacaktı.¹¹²

Bu tasarı her iki ülkede, Suriye ve Irak’ta, birlikten çok karışıklıklara neden oldu. Irak ve Suriye’deki Kürtler ve Irak’ta çoğunluğu oluşturan Şiiler yeni

¹¹⁰ Dağ, s.31.

¹¹¹ Palmer, s.149.

¹¹² Davişa, s.s.107–108.

oluşturulacak devlette azınlık olmaktan ve sindirilmekten korktukları için bu birliğe karşı tavır aldılar.¹¹³

Bazı birtakım Iraklılar da iktisadi açıdan birliğe karşı çıktılar. Petrol üretimi ve ziraat, Suriye'yle karşılaştırıldığında, Irak'ta çok daha iyiydi ve onlara göre bu zenginlikleri Suriye'yle paylaşmak akılcı bir davranış olmazdı. Suriye ve Lübnan'da halen kültürel olarak etki sahibi olan Fransa da bu nüfuzunu kaybetmekten korktuğu için doğal olarak Irak-Suriye birliğinin karşısında yer alıyordu.¹¹⁴

Suriye'de yavaş yavaş güçlenmeye başlayan Baas Partisi de bu birlik önerisine sıcak bakmadı. Koşulsuz bir şekilde Arap birliğini savunan bir partinin birlik önerisine karşı çıkması bir tezat gibi görünmektedir. Suriyeli eski bir Baasçı olan Celâl es-Seyyid, bu tezadı parti içindeki çıkar hesaplarına dayandırmaktadır. Parti içinde daha çok sosyalist ve komünistlerden oluşan birlik karşıtı bir kesim vardı ve bunlar basıncı da denetim altında tutuyordu. Bu olanaklarını etkin bir biçimde kullanarak halka birlik karşıtı propaganda yaptılar. Henüz iktidara gelmemiş olan ve toplumsal desteğini artırmaya çalışan parti, doğal olarak halkın yönelimlerinden etkileniyordu. Halk birleşme karşıtı olduğu zaman parti de kuruluş amaçlarını görmezden gelerek birleşme karşıtı bir siyaset izliyordu; halk birlik istediği zaman parti de birliği savunmaya başlıyordu. Sonuçta, partinin sivil kanadındaki bu çekişmeler askeri kanadın üstünlüğü ele almasına neden oldu. Bu arada ordudaki Başçılar arasında da tam bir görüş birliği yoktu. Ordu içindeki bazı subaylar birtakım yabancı ülkelere sempati ile bakıyorlardı. Dolayısıyla bu ülkelerin propagandalarının kolayca etkisinde kalıyorlardı. Sonuçta Baasçı subaylar; Mısır, Suudi Arabistan, ABD ve sosyalistlerin etkisiyle birlik karşıtı bir tutum benimsedi.¹¹⁵

¹¹³ Ahmed Abdulkerîm, *Hasâd: Sinîn Hesba ve Tımâr Murr'a*, Beyrût: Bisan li'n-Neşr ve't-Tevzî, 1994, s.220.

¹¹⁴ es-Seyyid, s.160.

¹¹⁵ es-Seyyid, s.s.160-161.

Irak'ın bu tasarısına Mısır başka bir tasarıyla gecikmeden yanıt verdi. 1944 Haziran'ında Mısır, diğer Arap devletlerinin temsilcilerini Arap birliği konusunda bir toplantı yapmak üzere İskenderiye'ye davet etti. 25 Eylül–8 Ekim arasında devam eden toplantıya Mısır, Suriye, Lübnan, Trans-Ürdün, Filistin temsilcisi, Irak, Suudi Arabistan ve Yemen katıldı. Sonuçta Kahire merkezli Arap Ligi'ni kuracak İskenderiye Protokolü imzalandı ve Lig, 1945'te resmi olarak kuruldu. Her ne kadar Arap devletleri arasındaki ortak değer ve bağlara vurgu yapılsa da her devletin bağımsızlık ve egemenliğine tarafların saygılı olacağı da anlaşmada belirtildi.¹¹⁶

4.1. Darbeler Dönemi

Arap-İsrail savaşındaki yenilgiden siyasileri sorumlu tutan ve Bereketli Hilal Birliği'ne şiddetle karşı çıkan subaylar, Suriye'nin bağımsızlığını korumaya kararlı olduklarını bildiren bir açıklama yaptılar ve birlik konusundaki görüşmeler bitmeden harekete geçtiler. 1949'un Martında Hüsnü Za'îm önderliğindeki subaylar Suriye'de ilk askeri darbeyi yaptılar. Bundan beş ay sonra, Hüsnü Za'îm'e karşı başka bir askeri darbe yapıldı. Dört ay sonra, aynı yılın Aralık ayında, Suriye'de üçüncü darbe gerçekleşti ve Edip Çiçekli önderliğindeki subaylar yönetime el koydular.¹¹⁷

Bu darbelerle birlikte ordu siyasete tüm ağırlığıyla dâhil oldu ve Suriye tamamen istikrarsız bir ülke haline geldi. Dahası artık ordunun işsiz güçsüz insanların bulunduğu bir kurum olmadığı, hâkim a'yân sınıfına karşı yeni seçkin bir zümre çıkaran bir kurum olduğu anlaşıldı. Bu yeni seçkin zümrenin Suriye siyasetindeki hâkim konumu artarak devam etti.

Darbeye gelen edip Çiçekli yönetiminin icraatları da yakın Suriye tarihi açısından dönüm noktalarından bir diğerini temsil eder. Siyaseti a'yânın tekeline

¹¹⁶ Davışa, s.111.

¹¹⁷ Su'âd Cem'a ve Hasan Zaza, *el-Hükümâtü's-Sûriyye fî'l-Karni'l-İşrîn*, Dımaşk: Dâru'r-Ru'yâ, 2001, s.22.

kurtaran Çiçekli, onların siyasetteki ve toplumdaki ayrıcalıklarını tasfiye etmek üzere düğmeye bastı. Çiçekli hükümeti a'yânın gücünü kırmak amacıyla bir toprak reformu tasarısı hazırladı. 1952 yılındaki kararnameyle, arazi mülkiyeti iki yüz hektarla sınırlandırıldı ve bu sınırı aşan kısım herhangi bir tazminat ödemeksizin istimlâk edildi. Daha sonraki bir kararnameyle ise arazi mülkiyeti sınırı elli hektara çekildi. 1953 yılına gelindiğinde, bir buçuk milyon hektar tarım arazisi a'yânın elinden alınarak yirmi, yirmi beş aileden oluşan kooperatiflere dağıtılmıştı bile. Hükümet ayrıca, köylüyü a'yânın boyunduruğundan tamamen kurtarmak amacıyla ziraat bankaları kurdu. Bu bankaların köylü ve çiftçilere, tarım makine ve malzemeleri almalarını sağlamak için düşük faizli krediler vermesi tasarlanmıştı.¹¹⁸ Böylece a'yâna önemli bir darbe vurulmuş oldu ve onlardan doğan boşluğu yeni seçkin zümre, ordu, devraldı.

Çiçekli hükümeti sanayi alanında da çağdaşlaşma için düğmeye bastı. 1954'e gelindiğinde Suriye'de otuz yedi anonim şirketi, bünyesinde sekiz fabrika ve on yedi elektrik istasyonu ile faaliyet gösteriyordu. Ayrıca altmış beş bin işçinin istihdam edildiği sekiz adet tekstil fabrikası ihracatın lokomotifi durumuna gelmişti.¹¹⁹ Böylece büyük çoğunluğu özel sektöre ait sanayi kuruluşlarıyla bir burjuvazi ve çağdaş bir işçi sınıfı oluşmaya başladı.

1950'lerden itibaren a'yânların tasfiye edilmesiyle birlikte doğan boşluğu öğretmenler, avukatlar, doktorlar, bürokratlar ve askerlerden oluşan orta sınıf doldurdu ve bunlar etkin bir siyasi güç haline geldiler.¹²⁰ Önceki dönemlerde eğitilmiş nüfusun oldukça az olduğu Suriye'de, değişen koşullar neticesinde eğitim, orta ve alt tabaka içinde hızlı bir şekilde yaygınlaşmıştır. Bağımsızlığın kazanılmasından sonraki beş yılda ilkökul mezunlarının sayısı iki, ortaokul mezunlarının sayısı dört kat arttı. Yeni şehirli, okuryazar, profesyonel orta sınıf da bu eğitilmiş sınıftan çıktı.¹²¹

¹¹⁸ Hafızullah Emadi, *Politics of the Dispossessed: Super Powers and Developments in the Middle East*, London: Praeger Press, 2001, s.s.106–107.

¹¹⁹ Emadi, s.107.

¹²⁰ Don Peretz, *The Middle East Today*, Westport: Praeger Press, 1994, s.415.

¹²¹ Davışa, s.s.114–115.

İkinci Dünya Savaşı koşulları Suriye’de yeni bir ticaret burjuvazisinin de oluşmasına neden oldu. Savaş yıllarının olağanüstü koşullarında sermayelerini tarımda ve buna bağlı ticarete değerlendiren bu kesim özellikle Cezire bölgesinde yaptıkları yatırımlarla zenginleştiler. Bunları a’yânlardan ve yeni orta sınıftan ayıran, yeni ticaret burjuvazisinin serbest piyasaya dayalı liberal bir iktisadi düzeni savunmalarıydı.¹²²

Halen nüfusun dörtte üçünü oluşturan köylüler Suriye’de çok önemli potansiyel bir güç olmalarına rağmen a’yân sınıfı ile yeni orta sınıfın çatışması içinde yer almadılar. Fakat a’yânların topraklarında zor koşullar altında çalışan bu kesim a’yânın gücünün kırılmasından da memnundu. Bu durum onları orta sınıfın siyasi düşüncelerine yakınlaştırdı.¹²³

Görüldüğü gibi Hüsnü Zaim’le başlayan darbe yönetimleri neticesinde toplumsal yapıda önemli değişimler meydana geldi. Fakat en önemli yenilikleri hayata geçiren Edip Çiçekli kısa zamanda toplumsal desteğini yitirdi ve tüm çabasını kendi hükümrancılığını güvence altına almak için harcadı. Çiçekli’nin muhaliflerini sindirmek amacıyla abartılı bir istihbarat ağı kurması toplumda büyük bir hoşnutsuzluğa yol açtı. Yönetimden memnun olmayan öğrenciler, memurlar ve Çiçekli’nin yaptığı yeniliklerden zarar gören kesimler onu devirmek amacıyla gizli örgütler kurdular.¹²⁴

4.2. Baas Partisi

XIX. Yüzyılın ortalarına kadar geleneksel a’yân sınıfının temel işlevi merkezi yönetimle halk arasında bir tür arabuluculuk yapmasıydı. XIX. Yüzyılın ortalarından itibaren ise değişen toplumsal koşullar neticesinde yeni a’yân, merkezi yönetimden giderek bağımsız hale geldi ve etkin olduğu bölgede kendi mutlak hâkimiyetini kurmaya çalıştı. Milliyetçilik fikri bu anlamda yeni a’yânın toplumun edilgen kesimini

¹²² Peretz, s.415.

¹²³ Peretz, s.415.

¹²⁴ Peretz, s.413.

yönlendirme ve yeniden şekillendirmede kullandığı temel araç olmuştur. Bağımsızlık sonrası Suriye’de yeni bir toplumsal değişim yaşanmıştır. Baas ideolojisi de bu değişimin bir ürünüdür.

Şerif Mardin’in ifade ettiği gibi ideolojinin ideal yayılma ortamı az okumuş insanlardır ve gelir bakımından da en düşük tabaka değildir.¹²⁵ Bu tespit Suriye’de Baas ideolojisi için de tamamen geçerlidir. Baas düşüncesinin kök saldıği iki önemli kesim hoşnutsuz şehirli orta sınıf ve köylüler olmuştur. .

İkinci Dünya Savaşı öncesinde Suriye’de küçük bir orta sınıfın varlığından söz etmek mümkünse de bu sınıf sömürge yönetimine ve yeni a’yân sınıfına bağımlı olarak yaşamaktaydı. Bu nedenle etkili bir orta sınıf mevcut değildi. Eğitimli kesim büyük oranda toprak sahibi a’yânlar ya da geleneksel orta sınıfa mensup esnaf ve bürokraside görev alan memurlar ve ailelerinden oluşmaktaydı.¹²⁶ Bağımsızlık sonrasında çağdaş kurumların tesis edilmesiyle ve özellikle de eğitimin tüm toplumu kapsayacak şekilde yaygınlaşmasıyla öğretmenlik, avukatlık, subaylık, vb. gibi maaşlı çağdaş meslekler alt sınıf arasında yaygınlaşmaya başladı ve bunlar toplumda yeni bir orta sınıfın oluşmasına zemin hazırladı. Yeni oluşan orta sınıf içinde geleneksel ailevi, dini, mezhepsel ve bölgesel kimlikler bir kenara bırakılarak ortak eğitim, meslek ve sınıf anlayışı önem kazanmaya başlamıştır. Bununla birlikte, eğitimin yaygınlaşma oranı ile eğitim kurumlarından mezun olan öğrencilerin talep ettiği iş sahaları birbiriyle paralel bir artış sergilememiştir. Suriyeli öğrencilerin en büyük amacı kamu sektöründe bir iş bulmaktır. Bunun içinde bir üniversite diploması gerekiyordu. Öğrenciler, üniversitedeki eğitimden çok alacakları diplomanın kendilerine sağlayacağı iş imkânları ile ilgileniyorlardı. Sonuçta üniversite diploması olan fakat eğitim seviyesi çok da yüksek olmayan öğrenci kitlesi, mezuniyetlerinin ardından bekledikleri gibi istihdam edilmediklerini gördüler ve radikal bir biçimde siyasallaştılar. Bağımsızlık kazanıldıktan sonra hükümetteki ve hükümet dışındaki siyasiler öğrencileri bir güç olarak kullanmaya başladı. Meclis

¹²⁵ Mardin, s.129.

¹²⁶ Raymond A. Hinnebusch, *Authoritarian Power and State Formation in Ba’thist Syria: Army, Party, and Peasant*, Boulder: Westview Press, 1990, s.53.

neredeşye tamamen a'yân tarafından kontrol edildiğinden sol partiler için öğrenci protestoları önemli bir güç gösterisi aracı oldu. Baas Partisi'nin güçlenmesiyle birlikte öğrenci ayaklanmalarında ve gösterilerinde önemli bir azalma oldu. Öğrenciler Baas'ı desteklediler, ancak Baas içinde bile ordudan sonra en önemli güç öğrenciler oldu.¹²⁷

1950'li yıllarda önemli devlet memurluklarında ve özel şirketlerde alt kesimden gelen eğitimli gençlerin iş bulma şansı oldukça düşüktü. Çünkü özel şirketler genelde a'yânların aile şirketleriydi ve üniversite mezunu birinin çalışmayı düşüneneği alanlarda a'yânların kendi aile bireyleri istihdam ediliyordu. Devlet memurlukları için de durum pek farklı değildi. A'yânların iltiması olmaksızın devlet memurluklarında veya kamu teşebbüslerinde iş bulma olanağı çok kısıtlıydı.¹²⁸ Bu durum yeni eğitimli orta sınıfın beklentileri ve içinde bulunduğu mevcut durum arasında büyük bir uçuruma işaret etmektedir. 1945 ve 1958 arasında ortaya çıkan onlarca memur grevi ve öğrenci protestoları yeni orta sınıfın artan hoşnutsuzluğunu göstermektedir.

II. Dünya Savaşı koşulları Suriye'de sermaye sahibi bir zümre de ortaya çıkardı. Savaş sırasında olağanüstü koşullarda ticaret yapan bu zümre servetini katlayarak zenginleşti. Savaş sonrasında ise sermayelerini karlı yatırımlarda kullanmaya başladılar. Suriye'nin büyük oranda bir tarım ülkesi olması nedeniyle de yatırım yaptıkları temel sektör tarım sektörü oldu.¹²⁹ Bu durum da Suriye'deki geleneksel köy-kent ilişkisini önemli ölçüde değiştirdi. Önceki dönemlerde büyük toprak sahiplerinin boyunduruğunda yaşamak durumunda olan topraksız köylülerin bir kısmı, 1952'de Edip Çiçekli hükümeti döneminde yapılan toprak kanunuyla kendi tarım arazilerine sahip oldular, ama halen çağdaş tarım alet ve makineleri için a a'yânlara belli oranda bağımlıydılar.

¹²⁷ Tareq Y. Ismael, *Governments and Politics of the Contemporary Middle East*, Ontario: The Dorsey Press, 1970, s.s.214–215.

¹²⁸ Hinnebusch, *Authoritarian Power and State Formation in Bathist Syria: Army, Party, and Peasant*, s.54.

¹²⁹ Hinnebusch, *Authoritarian Power and State Formation in Ba'thist Syria: Army, Party, and Peasant*, s.58.

Savaş zengini sermaye sahiplerinin tarım sektöründe yatırım yapmaya başlamasıyla a'yân, köylü ve sermaye sahipleri arasında daha farklı bir ilişki kuruldu. Sermaye sahipleri a'yânların ve köylülerin ihtiyaç duydukları çağdaş tarım makinelerini ve su pompalarını onlara tedarik etmeye başladı. Bunun karşılığında a'yânın ve köylülerin arazilerinde ürettikleri ürünlerin yarısına ortak oldu. Elde edilen ürünün diğer yarısı ise a'yân ve köylü arasında pay edilmeye başlandı. Köylülerin bir kısmı yeni düzenden karlı çıktılar, özellikle verimli topraklara sahip olan köylüler a'yânların kısıtlamalarına maruz kalmadan zenginleştiler. Bu olanakları kullanamayan bir kısım köylünün durumunda ise önemli bir değişiklik olmadı. Fakat önceden iş karşılığında yemek, kalacak yer ve üründen cüzi bir pay alan köylüler, tarlalarda ücret karşılığında çalışmaya başladı. Her halükarda sermayenin köye kadar ulaşması yeni zengin ve fakir zümreleri ortaya çıkardı. Ayrıca bu yeni gelişmeler köydeki geleneksel aile ve kabile dayanışmasını sarsmaya başladı. Önceden tarlalarını ortak bir kanaldan gelen suyla karşılıklı işbirliği ile sulayan köylülerde, motorlu su pompalarının ve kuyuların yaygınlaşmasıyla bireysellik gelişti.¹³⁰

Bu yıllarda Suriye'de halkın siyasi eğilimi hızlı bir biçimde a'yânın muhafazakâr milliyetçi partilerinden Baasçılara ve komünistlere doğru kaydı. Arap dünyasında önemli bir siyasi önder haline gelen Nâsır'ın taraftarları da Baas Partisi ve diğer sol partiler arasında dağılmıştı. Aslında Nâsırcıların hedefleri Baas Partisi'nin ilkeleriyle tam bir uyum içindeydi. Birlik, Özgürlük ve Sosyalizm her iki görüşün de temel ilkeleriydi. Suriye'de bu iki kesim arasındaki ayrım siyasi temelli değil, dini temelliydi. Sünnî Müslümanlar büyük oranda Nâsır'ı desteklerken, azınlıklar Baas'ı tercih ediyordu.¹³¹

Sadece parti mensupları değil Baas ideolojisini şekillendiren iki önemli isim de şehrili orta sınıfa mensuptur. Baas fikri ilk olarak, Fransa'da Sorbonne'de eğitim alan iki öğrenci, Mişel Eflak ve Salâh Bitâr tarafından ortaya atıldı. Marksist toplumsal

¹³⁰ Hinnebusch, *Authoritarian Power and State Formation in Ba'hist Syria: Army, Party, and Peasant*, s.57-58.

¹³¹ Palmer, s.150.

ve iktisadi ilkelerin Arap milliyetçiliği fikriyle harmanlandığı bu ideolojinin temel hedefi tüm Arap halklarını emperyalist devletlerin ve onların işbirlikçilerinin boyunduruğundan kurtararak tek ve bağımsız bir devlet çatısı altında birleştirmektir.¹³²

Eflak'a göre Arap milleti emperyalist devletler tarafından zorla bölünmüştü ve bu bölünme ortak Arap ruhunun ve birliğinin zarar görmesine neden olmuştu. Baas Partisi'nin öncelikli hedefi bu ruhu tekrar diriltmektir. Arap milleti için bu diriliş çok acil bir gerekliliktir ve tedrici bir toplumsal evrim beklenemezdi. Dolayısıyla bu diriliş devrimle gerçekleşmeliydi. Baas Partisi'nin en önemli hedefinin Arap dünyasında dirilişi sağlayacak devrimi gerçekleştirmek olduğunu söyleyen Eflak, bütün sorunların Arap ruhunun çürümeye terk edilmiş olmasından kaynaklandığını savunuyordu. Mevcut Arap liderlerinin hepsi bir anda tasfiye edilse bile bu ruh tekrar diriltilmeden hiçbir sorun çözülemezdi.¹³³

Devrim sonrasında kurulacak Arap devletinin öncelikli amacı iktisadi kalkınmayı sağlamak ve kaynakların eşit şekilde dağıtılacağı sosyalist bir düzen kurmaktır. Ancak Eflak'a göre tam anlamıyla bir sosyalist düzen ancak bağımsız ve birleşik Arap devleti kurulduktan sonra gerçekleşebilirdi. Mevcut durumda tek tek Arap devletlerinde mutlak bir sosyalist düzenin hayat bulma şansı yoktu.¹³⁴ Devrimle birlikte sanayi kuruluşlarının devletleştirilmesi ve geliştirilmesi ve tarım arazilerinin köylülere dağıtılması gerekiyordu. İktisadi kalkınma ve birlik birbirinden ayrı düşünülemezdi. Kalkınma olmaksızın Arap dünyası birleşse bile büyük güçlerin karşısında yaşama şansı bulamazdı.¹³⁵

Eflak, ayrıca, Baas'ın Suriye'de iktidara geldikten sonra eşitsizliğe ve adaletsizliğe son vereceğini ama iktisadi anlamda halkın refahının hemen

¹³² Nidâlu Hizbü'l-Ba'si'l-'Arabîyyi'l-İştirâkî, 1943–1980: Dirâse Târîhiyye Tahlîliyye Mû'ceze, Dımaşk: el-Kıyâdetü'l-Kavmiyye, 1981, s. 5.

¹³³ Mişel Eflak, *fî Sebîli'l-Ba's*, 3. Basım, Beyrût: Dârü't-Talî'a, 1963, s. 166.

¹³⁴ Eflak, *fî-Sebîlü'l-Ba's*, s. 212.

¹³⁵ Peretz, s.414.

yükselmeyebileceğini de belirtir. Suriye’de gerçekleşecek devrimin ardından, halkın ihtiyaçlarından kısılarak ordunun güçlenmesi ve diğer Arap devletlerinde devrimin gerçekleşmesi için çalışılacağını söyler.¹³⁶

Hıristiyan olmasına rağmen Eflak, İslam dininin Araplar için vazgeçilmez ve önemli bir miras olduğunu savunuyordu. Aslında Baas ideolojisini oluşturduğu makale ve hitaplarında Baas devriminden sonra en çok vurgu yaptığı konu İslam diniydi.¹³⁷ İslam diniyle birlikte Arapların büyük bir uygarlık kurduklarını ve Hz. Muhammed’in tüm Baas’a gönül verenler için en önemli örnek olması gerektiğini söyleyen Eflak, sık sık Kuran’dan da alıntılar yapmaktaydı. Bir makalesinde, İslamiyet’in ilk dönemlerinde sayıları az olmasına rağmen mücadeleye devam eden Müslümanlara Allah yardım için meleklerini gönderdiği gibi, Baas için gönülden çalışanlara da Allah görünmez askerlerini yardıma gönderecektir demektedir.¹³⁸ Bununla birlikte, laiklik de Baasçılığın önemle üzerinde durulan ilkelerinden biriydi. Dini, mezhepsel ve bölgesel olarak bölünmüş olan Arap halkının tek bağlılığı milletine olmalıydı. Bu milli bilincin uyanabilmesi ancak laik bir düzenin kurulabilmesiyle sağlanabilirdi.¹³⁹

Baas hareketi bu fikirler çerçevesinde 1941’de bir öğrenci hareketi olarak başladı.¹⁴⁰ Partinin ilk kongresi ise 1947’de Şam’da yapıldı.

1949 yılındaki seçim sonuçları Baas için önemli bir başarı oldu. Çok geçmeden yapılan diğer bir darbeye demokrasi rejimine tekrar ara verilse de bu seçimlerde Baas Partisi örgütlü, disiplinli ve ciddi bir programa sahip tek parti olduğunu gösterdi.¹⁴¹

¹³⁶ Eflak, *fi-Sebili'l-Ba's*, s.212.

¹³⁷ Bkz. Mişel Eflak, *fi Sebili'l-Ba's*; Mişel Eflak, **Noktatü'l-Birâye: Hâdis ba'de'l-Hâmis min Huzeyrân**, Beyrût: el-Mü'essesetü'l-Arabiyye li'd-Dirâsât ve'n-Neşr, 1971; Mişel Eflak, **Ma'raketü'l-Mesîrü'l-Vâhid**, 3. Basım, Beyrût: Dârü'l-Âdâb, 1963.

¹³⁸ Bkz. Eflak, *fi-Sebili'l-Ba's*, s.162.

¹³⁹ Bkz. Eflak, *fi-Sebili'l-Ba's*, s.s.45-49.

¹⁴⁰ Peretz, s.414.

¹⁴¹ Palmer, s.150.

Birlik, özgürlük ve sosyalizm ilkelerini şiarına yerleştiren Baas Partisi, kısa sürede Suriyeli öğrenciler arasında ve ordu içinde büyük bir taraftar kitlesi oluşturdu. Partinin laik söylemi özellikle azınlıklar arasında büyük destek bulmasını sağladı. Siyasetteki ve toplumdaki Sünnî a'yân despotizmine savaş açan Baas'a taşradaki Sünnî köylüler de büyük destek verdi. Kısa zaman içinde sol partiler arasında üstünlüğünü kanıtlayan Baas, 1953 yılında Ekrem Hûrânî'nin Arap Sosyalist Partisi'yle birleşti ve adı Arap Baas Sosyalist Partisi olarak değiştirildi.¹⁴² Bu birleşmeden sonra parti ideolojisindeki devrimci söylem daha da ön plana çıktı. Özellikle memleketi Hama'da güçlü bir örgütlenme ve toplumsal desteğe sahip olan Hûrânî, Baas'ın hem geniş köylü kitle içinde hem de ordu içinde daha da güçlenmesine katkı sağlamış, kendisi de önemli parti önderlerinden biri haline gelmiştir.¹⁴³

Şubat 1954'te Edip Çiçekli, yönetimden memnun olmayan tüm kesimlerin – öğrenciler, solcular, eski muhafazakâr siyasetçiler, memurlar ve Dürzîler- işbirliği ile devrildi.¹⁴⁴ Darbe yönetimlerinin tüm çabalarına rağmen halen a'yânlar en güçlü siyasi gruptu ve ilk fırsatta kaybettiklerini geri kazanmayı tasarlıyorlardı. Fakat 1954'teki seçimlerde meclisteki sandalyelerinin yarısından fazlasını kaybettiler. Yeni mecliste en büyük grubu iç veya dış siyasete yönelik herhangi bir programları olmayan bağımsızlar oluşturuyordu. 142 üyeli meclise on beş milletvekili sokmayı başaran genç Baas Partisi ciddi bir programı olan tek gruptu. Bu Baasçılara, mecliste ve toplum nezdinde milletvekili sayılarının çok üstünde bir itibar ve güç kazandırdı.¹⁴⁵

1954–1958 arasında Baas Partisi en parlak dönemini yaşadı. Parti önderlerinden Salah Bitar Dışişleri Bakanlığına atandı. Partinin diğer önemli önderi Ekrem Hûrânî de Meclis Başkanı seçildi. Partinin Suriye'deki başarısı diğer Arap devletlerinde de yankı uyandırdı. Lübnan'da Kemal Canpolat'ın İlerici Sosyalist

¹⁴² Nihat Ersin, *Orta Doğu Savaşlarının Perde Arkası*, İstanbul: Gündem Yayınları, 2003, s.37.

¹⁴³ Palmer, s.148; Peretz, s.s.413–414.

¹⁴⁴ Peretz, s.413.

¹⁴⁵ Cleveland, s.316.

Partisi'nden ayrılan bir grup Baas Partisi'nin Lübnan şubelerini açtı.¹⁴⁶ Ürdün'de 1957 seçimlerinde iki Basçı meclise girmeyi başardı ve bunlardan biri hükümette de görev aldı.¹⁴⁷ Irak'ta da 1951'den beri devam eden gizli Basçı faaliyetler 1954'ten sonra ivme kazandı ve Baas Partisi'ne katılımlar arttı. Partinin Irak Şubesi Genel Sekreteri Fuad el-Rikâbî 1958'deki Irak Devrimi'nden sonra yeni cumhuriyetin ilk hükümetine girmeyi başardı.¹⁴⁸

4.3. Cemâl Abdünnâsır ve Mısır-Suriye Birliği

En kalabalık Arap ülkesi olmasına ve stratejik konumunun önemine rağmen Mısır, Arap birliği davasına çok geç katılmıştır. 1940'ların ortalarına kadar Mısırlı siyasetçiler, Arap milliyetçiliğine söylemlerinde ve düşüncelerinde hiç yer vermediler. Aslında Mısır'ın Arap milliyetçiliğine karşı soğuk tutumunun kökenleri Osmanlı dönemine dayanır. Mehmet Ali Paşa'yla birlikte neredeyse bağımsız bir devlet haline gelen Mısır'ın diğer Arap bölgeleriyle siyasi ve toplumsal ilişkisi oldukça zayıfladı. 1908'de Osmanlı Devleti'nde İttihat ve Terakki Partisi'nin başa gelmesi ve Türk milliyetçisi bir siyaset izlemeye başlaması Maşrık bölgesinde (Arap Doğusu) hoşnutsuzluklara neden olurken, Mısır da böyle bir hava hiçbir zaman oluşmadı. 1916'da başlayan Arap isyanını da bir Arap ülkesi olması nedeniyle değil, Mısır'daki Britanya egemenliği nedeniyle destekledi. Bu nedenlerle Mısır'la Arap dünyasının geri kalanı arasında kesin bir sınır vardı ve burada Arap milliyetçiliğinden çok bir tür Mısır milliyetçiliği gelişti.¹⁴⁹ Bununla birlikte, Arap devletlerinin bağımsızlıklarını kazanmalarıyla hem Mısır Arap dünyası içindeki potansiyel gücünü fark etti hem de diğer Arap ülkeleri Mısır'sız bir Arap birliğinin kurulamayacağını fark ettiler. Örneğin, Baas Partisi'nin kurucularından Mişel Eflak, Mısır'sız bir Arap birliğinin olanaksız olduğunu çünkü **“onun, kendini dışta bırakan herhangi bir Arap birliği hareketine başarılı bir şekilde karşı durabileceğini”** beyan etmiştir.¹⁵⁰

¹⁴⁶ Peretz, s.414.

¹⁴⁷ Davişa, s.138.

¹⁴⁸ Davişa, s.139.

¹⁴⁹ Patrick Seale, *es-Sira' 'alâ Sûriye; Dirâsetü li's-Siyâseti'l-'Arabiyye ba'de'l-Harb, 1945-1957*, s.33.

¹⁵⁰ Davişa, s.130.

1955'ten sonra Cemal Abdünnâsır, Arap dünyasında, Arap milliyetçiliğini ve birliğini temsil eden rakipsiz bir figür haline geldi ve Baas Partisi de Nâsır'a karşı durumunu tekrar gözden geçirmek zorunda kaldı. Aynı tarihlerde Suriye'de Baasçılar ve komünistler arasında iktidar savaşı devam ediyordu. İki grup da özellikle ordu içinde örgütlenmişti ve hangisinin daha önce darbe yapacağı tartışılıyordu. 1954 seçimlerinde Hâlit Bektaş'ın milletvekili seçilmesiyle komünistler meclise de girmeyi başarmışlardı.¹⁵¹ İki grup arasındaki mücadele çok geçmeden sokaklara da taşdı ve Baasçı ve komünist çeteler arasında kanlı çatışmalar yaşanmaya başladı.¹⁵² Fakat Baas'ı en çok tedirgin eden gelişme 1957'de Suriye Genelkurmay Başkanlığı'na bir komünist generalin atanması oldu. Baas önderleri artan komünist tehlikesine karşı Nâsır'ı bir kurtarıcı olarak gördüler.¹⁵³

Baas Partisi'nin Mısır'a sunduğu birlik teklifine Nâsır oldukça temkinli yaklaştı, fakat sonunda Suriye'deki bütün siyasi partilerin kapatılması ve bunların yerine Arap Sosyalist Birlik Partisi'nin kurulması şartıyla Suriye-Mısır birliğine yeşil ışık yaktı. Baas önderleri muhtemelen Nâsır'ın Suriye'ye çok fazla müdahale etmeyeceğini ve partilerinin güçlü kurumsal yapısıyla kısa sürede yeni kurulacak Arap Sosyalist Birliği Partisi'nde üstünlüğü ele geçireceklerini düşünerek Nâsır'ın şartlarını kabul ettiler.¹⁵⁴ Böylece Şubat 1958'de Suriye ve Mısır'ın birleşmesiyle Birleşik Arap Cumhuriyeti (BAC) kurulmuş oldu.¹⁵⁵

Baasçıların beklentilerinin aksine Nâsır, Suriye'de mutlak bir denetim kurma yolunu tercih etti. Ekim 1959'da en yakın meslektaşlarından Abdülkerim Âmir'i Suriye'ye vali olarak atadı. Nâsır'ın bu tür merkezîyetçi icraatları Suriye'de bazı çevrelerde giderek daha büyük bir rahatsızlığın ortaya çıkmasına neden oldu ve bu gruplar arasında Nâsır'a karşı bir dayanışma oluşmaya başladı.

¹⁵¹ Cleveland, s.316.

¹⁵² Peretz, s.s.414-415.

¹⁵³ Palmer, s.150.

¹⁵⁴ Palmer, s.150.

¹⁵⁵ Cleveland, s.317.

Birleşik Arap Cumhuriyeti'nden umduklarını bulamayan Suriyeli grupların başında Baas önderleri geliyordu. Önemli Baas önderleri birlik kurulduktan sonra yeni kurulan ortak hükümette görev almak üzere Kahire'ye gittiler. Suriyeli birçok Baasçı subay da Kahire'de görevlendirildi. İlk başlarda, bu durumu merkezi hükümette etkili olacaklarını düşünerek iyi karşılayan Baasçılar, aslında Nâsır'ın onları Suriye'den uzaklaştırarak birlik karşıtı bir hareket içine girmelerini engellemeye çalıştığını sonradan fark ettiler.¹⁵⁶

Nâsır'ın Suriye'de uygulamaya soktuğu toprak reformu da Edip Çiçekli yönetimi döneminde büyük darbe almış a'yânı tedirgin etti. Yeni toprak kanununa göre, azami arazi mülkiyeti sulanabilir alanlarda seksen hektarla ve sulanamayan alanlarda üç yüz hektarla sınırlandırıldı.¹⁵⁷ Ayrıca topraksız köylülere sekiz hektar sulanabilir ve otuz hektar sulanamayan tarım arazisi dağıtılması kararlaştırıldı.¹⁵⁸ Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin kurulduğu sene ortaya çıkan ve birliğin dağılmasına kadar devam eden kuraklık da tarım toplumu olan Suriye'de Nâsır'a karşı hoşnutsuzluğu artıran bir gelişme oldu.¹⁵⁹

¹⁵⁶ Palmer, s.s.150–151.

¹⁵⁷ Emadi, s.109.

¹⁵⁸ Seyyid Aziz Al-Ahsan, "Economic Policy and Class Structure in Syria: 1958–1980," *International Journal of Middle East Studies* 16, No. 3, (Agust 1984), s.305.

¹⁵⁹ Palmer, s.151.

Tablo 2
Toprak Mülkiyeti (1956)

	Arazi Genişliği (Hektar)	Arazi Sahipleri Oranı (%)
Küçük Araziler (10 Hektardan Küçük)	1.100.000	13,5
Orta Büyüklükte Araziler (10–100 Hektar Arası)	2.900.000	36,5
Büyük Araziler (100 Hektardan Büyük)	2.300.000	30
Devlet Arazileri	1.600.000	20
TOPLAM	7.900.000	100

Kaynak: Rıf'at el-Esad, *et-Tetavvûrû'l-İktisâdî ve'l-İctimâ'î ve's-Siyâsî fi'l-Katri'l-'Arabîyyi's-Sûrî: 1946–1963*, Dımaşk, 1973, s.85.

Nâsır'ın sosyalist iktisadi siyaseti de Suriye'de iş çevrelerini rahatsız etti. Yabancı bankalar millileştirildi ve yabancı yatırımcıların önü kesilmeye çalışıldı. Bu durum, Nâsır'ın iktisat siyasetinden zarar gören Sünnî iş çevrelerinin Nâsır'a olan desteklerini çekmelerine neden oldu.¹⁶⁰

Batı devletleri de Nâsır önderliğindeki Birleşik Arap Cumhuriyeti'ne karşı amansız bir propaganda savaşı açtılar. Zaten Nâsır'ın Mısır-Suriye birliği kurulmadan önce de; 1955'te Bağdat Paketi'ne karşı duruşuyla ve 1956'da Süveyş Buhranı nedeniyle; Batı ile ilişkileri oldukça gergindi.¹⁶¹ Birlik kurulduktan sonra da Batılı devletler her fırsatta Birleşik Arap Cumhuriyeti'ne ve onun önderi Nâsır'a karşı olumsuz bir duruş sergilediler. Özellikle 1958'de Irak'ta gerçekleşen Baas devriminin ardından ve yeni Irak hükümetinin Birleşik Arap Cumhuriyeti'ne katılmak istediğini

¹⁶⁰ Bazî, s.310.

¹⁶¹ Fahir Armaoğlu, *Yirminci Yüzyıl Siyasi Tarihi*, 14. Basım, İstanbul: Alkım Kitabevi, s.s.496–500.

açıklamasından sonra Batı devletleri Orta Doğu'daki hâkimiyetlerinin sona ereceğinden endişe ettiler.¹⁶² Bu durum onların Nâsır'a karşı tutumlarını daha da sertleştirdi.

Sonuçta, 28 Eylül 1961'de Suriye'de birlik karşıtı askeri bir darbe yapıldı. Haydar el-Kizbirî ve Abdülkerim Nahlâvî önderliğindeki Suriyeli subaylar tarafından yapılan darbenin gerekçeleri Şam radyosundan halka duyuruldu. Buna göre, daha önce Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin kurulmasında büyük emek sarf etmiş Suriyeli subayların görevlerinden alınıp yerlerine Mısırlı subayların atanmasından duyulan rahatsızlık beyan edilmiş ve Nâsır'ın Suriye üzerindeki siyasi ve iktisadi kararları eleştirilmiştir.¹⁶³ Baas Partisi darbeyi desteklemesine rağmen, halkın Sünni bir hükümete karşı azınlıkların yaptığı bir darbe olarak algılamasından endişe ettiğinden suskun kaldı. Ancak darbe başarıyla sonuçlandıktan sonra Baas önderi Mişel Eflak darbeyi destekleyen bir açıklama yaptı. Nâsır yönetiminden memnun olmayan diğer tüm kesimler –a'yânlar, muhafazakârlar, sosyalistler ve komünistler– de darbeyi desteklediler.¹⁶⁴

5. BAAS İKTİDARI

Darbe sonrası Birleşik Arap Cumhuriyeti'nden ayrılan Suriye'nin yeni bağımsız hükümeti tam bir tutarsızlık ve kararsızlık içinde hareket etti. Hükümetin dış siyasetteki en önemli önceliği Mısır'la tekrar birleşmekti, fakat bu birleşme Suriye ve Mısır'ın daha eşit olacağı bir birleşme olmalıydı. Mısır ve Suriye arasında federal bir birlik kurulması gerektiğini savunan yeni hükümet, her iki ülkenin işlerinde bağımsız olması gerektiğini savunuyordu.¹⁶⁵

¹⁶² Palmer, s.151.

¹⁶³ Bazî, s.319.

¹⁶⁴ Emadi, s.109.

¹⁶⁵ Bazî, s.s.322–323.

Ocak 1962’de bağımsız Suriye Meclisi, Birleşik Arap Cumhuriyeti döneminde devletleştirilen şirketlerin tekrar sahiplerine iadesi konusunda karar aldı.¹⁶⁶ Bundan bir ay sonra yine birlik döneminde uygulamaya konulan Toprak Reformu Kanunu’yla köylülere dağıtılan topraklar konusunda a’yânın lehine düzenlemeler yapılarak, tarım arazisi edinme sınırları yükseltildi.¹⁶⁷ Birliğin dağılmasının ardından yapılan bu düzenlemeler darbenin kimler tarafından ve hangi amaçla yapıldığını da gözler önüne serer. Suriye siyasetinde halen ağırlıklarını belli ölçüde koruyan a’yânlar topraklarının köylülere dağıtılması karşısında Nâsır’a karşı tepkiliydiler. Aynı şekilde çeşitli ticari ve sınaî şirket sahipleri de şirketlerine yönelik devletleştirme kararına karşılık Birleşik Arap Cumhuriyeti karşıtı kesime dâhil oldular. Bu arada, birlik kurulmadan önce Suriye’de Baas’a karşı çok ciddi bir rakip haline gelen komünistler de Nâsır döneminde tasfiye edilmişti. Dolayısıyla komünist tehlikesine karşı Nâsır’a sığınan Baasçılar için bu tehdit de ortadan kalkmış bulunuyordu. Sonuçta, Baasçılar da Suriye yönetiminde söz hakları ellerinden alındığı için Nâsır karşıtı kesime dâhil oldular. Bu çok farklı siyasi düşüncelere sahip kesimleri bir araya getiren tek ortak yan Nâsır karşıtlığıydı ve bu karma koalisyon Birleşik Arap Cumhuriyeti sonrası Suriye’yi bekleyen istikrarsız dönemin de habercisi gibiydi.

Kendisine karşı yapılan darbeye Nâsır da amansız bir karalama kampanyası başlattı. Suriyeli önderlerin Arap davasına ihanet ettiklerini ve Batı’nın işbirlikçileri olduklarını savundu. Neticede Suriye’de karşı bir darbenin gerçekleşeceği basında bile açıkça tartışılır oldu.¹⁶⁸ Beklenen darbe 1962’de Mart ayının sonlarında gerçekleşti. Halep’te bir grup asker Nâsır yanlısı Câsim İlvan önderliğinde ayrılıkçı Suriye hükümetine karşı ayaklandı. Halep’te radyo binasını ele geçiren darbeciler Halep Kalesi’ne tekrar Birleşik Cumhuriyeti bayrağı çekti. Bunun üzerine Şam’dan gönderilen askerlerle Câsim İlvan denetimindeki askerler arasında Hums şehri yakınlarında çatışmalar başladı. Dört gün devam eden çatışmaların ardından taraflar Hums’ta masaya oturdular ve yüksek askeri komuta kademelerinde değişiklikler yapılması ve yeni bir

¹⁶⁶ Bazî, s.324.

¹⁶⁷ Thomas Collelo, *Syria: A Country Study*, Washington D.C: United States Government Secretary of the Army Federal Research Division, 1988, s.4.

¹⁶⁸ Palmer, s.152.

hükümet kurulması konusunda anlaşma sağlandı. 1962’de Ahmed Beşîr el-Azme tarafından kurulan hükümete Baas Partisi iki bakan sokmayı başardı.¹⁶⁹

Birliğin dağılmasıyla birlikte darbe yapacak kadar güçlü hale gelen Baas Partisi içinde bu dönemde aslında büyük görüş ayrılıkları da ortaya çıktı. İlk olarak, ayrılma sırasında partinin tutarsız bir duruş sergilediği göze çarpar. Parti teşkilatı bir yandan Nâsır’ın otoriter yönetimini lanetlerken Baas’ın Ürdün ve Irak Kumandanlıkları ayrılmayı lanetleyen açıklamalar yaptılar ve Mısır Suriye Birliği’nin derhal tekrar kurulması gerektiğini savundular.¹⁷⁰ Ayrılıkçı darbe gerçekleşikten birkaç gün sonra partinin Suriye Bölge Kumandanlığı, Baasçıların Beyrut’ta yaptığı toplantıya gönderdiği açıklamada birliğin bozulmasının kabul edilmesi gereken bir gerçek olduğunu belirtti ve partinin merkezinin Suriye olduğu uyarısında bulundu. Bununla birlikte Ürdün ve Irak Bölgesel Kumandanlıkları geri adım atmadılar ve Suriye’de Ekrem Hûranî ve çevresindeki birlik karşıtı hizip partiden istifa etti.¹⁷¹ Bu istifalara rağmen Suriye Baas Partisi diğer Arap ülkelerindeki kontrolünü kaybetti.

1962 yılının Mayıs ayında partideki görüş ayrılıklarına son vermek amacıyla yapılan kongrede parti yönetimi kendini yeniledi. Fakat kongreden Neo-Baas adında yeni bir hizip çıktı. Neo-Baasçılar, Arap dünyasının genelinden çok Suriye’nin menfaatlerinin öncelikli olarak düşünülmesi gerektiğini, Suriye’de Baas devrimi tam anlamıyla gerçekleşikten ve sosyalist düzen kurulduktan sonra diğer Arap ülkeleriyle birlik konusunun düşünülmesi gerektiğini savunuyorlardı. Yeni hizip, ayrıca, Sovyetler birliği ile yakın bir ilişki kurulması gerektiğini düşünüyordu. Böylece parti, eski muhafızlar ve Neo-Baasçılar ya da Bölgesel Kamp olarak iki kanada ayrılmış oldu. Birinci akımın önderleri arasında Mişel Eflak, Salah Bitar ve General Emin el-Hafız yer alırken, ikinci gruba Salah Cedid, Muhammed Ümran ve Hafız Esad gibi Nusayrî

¹⁶⁹ Bazî, s.324.

¹⁷⁰ Kamel Abu Jaber, **Arap Baas Sosyalist Partisi: Tarihi, İdeolojisi ve Örgütü**, Ahmet Ersoy(çev.), Ankara: Altınok Yayınları, 1970, s.s.75-76.

¹⁷¹ Abu Jaber, s.73.

azınlığa¹⁷² mensup subaylar önderlik ediyordu.¹⁷³ Neo-Baasçılar ordu içinde çok güçlüydüler, bu nedenle kısa zamanda partide de üstün konuma geldiler.¹⁷⁴

Kısa süre sonra Baas Partisi ile yeni kurulan hükümetin arası da açıldı. Baasçılar hükümeti gerici olmakla ve Mısır'la tekrar birliğin kurulması için hiçbir şey yapmamakla suçladılar. Ülkede yeniden gösteriler ve çatışmalar başladı. Bunun üzerine Suriye hükümeti Baas Partisi'nin kapatılmasını ve onun yayın organı olan Baas Gazetesi'nin de yayının durdurulmasını kararlaştırdı.¹⁷⁵ Kendilerine yöneltilen bu saldırı karşısında ordudaki Baasçı subaylar 8 Mart 1963'te darbe yaptılar ve Suriye'de Baas iktidarı bu tarihten sonra başlamış oldu.¹⁷⁶

Bu dönemde iki hizip arasında yoğun bir mücadele devam ederken, askeri ve sivil kanat arasında ve Nusayrî ve Sünnî partililer arasında parti içinde iktidar mücadelesi yoğunluk kazandı. Baas Askeri Konseyi'nden aldığı destekle Salah Bitar'ı başbakanlık görevinden alan Sünnî General Emin el-Hafız hükümet yetkilerini kendi eline aldı. Parti kurucularından Mişel Eflak da artan baskılar nedeniyle yurt dışına kaçmak zorunda kaldı.¹⁷⁷ Emin el-Hafız yönetimine başkaldıran Baas'ın askeri kanadının diğer önemli ismi Nusayrî komutan Muhammed Ümran, Salah Cedit ve Hafız Esad'ın kendisine verdiği desteği çekmeleriyle, girdiği mücadeleyi kaybetti ve sürgüne gönderildi. Fakat Baas içinde Sünnî ve azınlıklar arasındaki mücadele bununla son bulmadı. 1965'te Suriye ordusunda Nusayrî ve Dürzîlere karşı bir temizlik hareketine girişen Emin el-Hafız'ın Nusayrî Genelkurmay Başkanı Salah Cedit'le arası açıldı ve çok geçmeden, 23 Şubat 1966'da Cedit önderliğinde yeni bir darbe daha

¹⁷² Nusayrîler Suriye nüfusunun yaklaşık yüzde on ikisini teşkil etmektedirler. Baas iktidarından önce oldukça kapalı bir şekilde yaşayan bu cemaat, Nusayrîlerin iktidarı ele geçirmesinden sonra ülke içinde yayılmakla birlikte, halen yoğun olarak Akdeniz kıyısındaki Lazkiye bölgesinde yaşamaktadırlar. Bkz. Barry Rubin, *The Truth About Syria*, New York: Palgrave Macmillan Press, 2007, s.49.

¹⁷³ Ömer Faruk Abdullah, *Suriye Dosyası*, İstanbul: Akabe Yayınları, 1985, s.55.

¹⁷⁴ Robert W. Olson, *The Ba'th and Syria, 1917–1982: From the French Mandate to the Era of Hafız Al-Asad*, Princeton: The Kingdom Press, 1982, s.80.

¹⁷⁵ Bazî, s.s.326–327.

¹⁷⁶ Abu Jaber, s.80.

¹⁷⁷ Olson, s.81.

yapıldı.¹⁷⁸ Emin el-Hafız'ın devrilmesiyle Baas Partisi'nde Nusayriler mutlak bir üstünlük sağladılar. Bu darbeden sonra Hafız Esad, Savunma Bakanlığı, Genelkurmay Başkanlığı ve Hava Kuvvetleri Komutanlığı görevlerini üstlendi.

1966'daki darbeden sonra Cedid, daha çok partinin sivil kanadının desteğini sağlamaya önem verdi ve askeri kanattaki etkinliği zayıfladı. O dönem Suriye siyasetinin ikinci adamı Hafız Esad ise, Genelkurmay Başkanlığı ve Hava Kuvvetleri Komutanlığı görevlerinin de olanaklarını kullanarak ordudaki nüfuzunu artırdı.¹⁷⁹

Özellikle 1967 Arap-İsrail Savaşı'nda Suriye'nin aldığı yenilginin ardından Salah Cedid ve Hafız Esad arasındaki ilişkiler gerildi. Bu savaşta Suriye, Mısır ve Ürdün'ün aksine İsrail'e karşı avantajlı bir konuma sahipti. Mısır ve Ürdün'ün İsrail'le olan sınırları oldukça uzun ve savunulması güçtü. Buna karşın Suriye-İsrail sınırı Golan bölgesinden ibaretti. Yüksek bir bölge olan Golan'da bütün stratejik mevkiiler Suriye askerinin elindeydi ve tüm İsrail toprakları bu bölgeden saldırıya açık bir vaziyetteydi.¹⁸⁰ Suriye'nin İsrail karşısındaki bu üstün konumuna güvenen Salah Cedid, İsrail'i yıpratmak için uzun süreli ama düşük yoğunluklu saldırılar yapılması ve Filistinli savaşçılara Suriye topraklarını kullanarak İsrail'e saldırılar düzenlemelerine izin verilmesi gerektiğini savunuyordu. Hafız Esad ise, Suriye'ye kıyasla çok güçlü bir orduya sahip olan İsrail'e karşı yapılacak bu saldırıların Suriye'nin geleceğini tehlikeye atacağını düşünüyordu. Bu görüş ayrılığı Salah Cedid ve Hafız Esad arasındaki ilişkileri germeye başladı.¹⁸¹

1967 Savaşı'nda Suriye'nin en stratejik bölgelerinden biri olan Golan, İsrail tarafından işgal edildi. Bu yenilgiden birinci derecede, Savunma Bakanı ve Genelkurmay Başkanı Hafız Esad sorumlu olmasına rağmen yenilginin faturasını

¹⁷⁸ Richard T. Antoun ve Donald Quataert, *Syria: Society, Culture, and Polity*, New York: New York State University Press, 1991, s.34.

¹⁷⁹ Dağ, s.40.

¹⁸⁰ Dawn, *The Foreign Policy of Syria*, s.168.

¹⁸¹ Peter Calvocoressi, *World Politics since 1945*, London: Longman Press, 1991, s.322.

hükümete kesmeye çalıştı ve Cedid yönetimini eleştirdi.¹⁸² Oysa bu savaşta Hafız Esad'ın çelişkili hareketleri ve kararları hayli ilgi çekicidir. Mısır'la savaş öncesinde kararlaştırılmış olmasına rağmen, Suriye kuvvetleri Mısır ordusuyla eş zamanlı olarak harekete geçmemiştir.¹⁸³ İkinci çelişki, İsrail ordusu daha bölgeye ayak basmadan on yedi saat önce Golan bölgesindeki Kuneytra şehrinin düştüğünün açıklanmasıdır. Adı geçen 66 No'lu bildiri, Hafız Esad tarafından imzalanmış ve Baas Partisi'ne onaylatılarak sabah 8.45'te okunması için Şam Radyosu'na gönderilmiştir. Başkentten bu haberi alan Golan'daki Suriyeli askerler İsrail kuvvetleriyle karşılaşmadan şaşkınlık içinde geri çekilmiştir.¹⁸⁴ Hafız Esad'ın adı geçen bildiriye neden imzaladığı ve Golan Bölgesini ve Kuneytra şehrini neden İsrail'e teslim ettiği halen yanıtlanabilmiş değildir. Hafız Esad da konuyla alakalı hiçbir açıklama yapmamıştır.

Esad ve Cedid arasında gerginliğe neden olan ikinci olay, 1970 yılında Ürdün'de gerçekleşen Kara Eylül hadisesidir. Ürdün ordusunun, Filistin Kurtuluş Örgütü kamplarına saldırması üzerine Suriye ordusu Filistinlilere yardım için Ürdün'e girdi. Irak da Ürdün'e yardım etmek amacıyla on iki bin kişilik bir ordu gönderdi. Iraklı ve Suriyeli iki Baas yönetimi Ürdün topraklarında savaşa tutuştu. Hafız Esad'ın Suriye askerine yardım için uçak göndermeyi reddetmesi üzerine Suriye ordusu Ürdün'de önemli kayıplar verdi. Böylece Salah Cedid ve Hafız Esad arasındaki ilişkiler daha da gerildi.¹⁸⁵

Salah Cedid'le yollarını ayırmaya karar veren Hafız Esad, hükümete de kendisine yakın isimlerin atanmasıyla Cedid'e karşı harekete geçti. Esad, öncelikle Baas Partisi'nin ordudaki faaliyetlerini yasaklayarak işe başladı. Böylece Cedid'in güçlü olduğu, partinin sivil kanadıyla ordu arasındaki ilişkiler de kesilmiş oldu. Esad daha sonra kendine bağlı birlikleri Şam'da önemli mevkilere yerleştirdi ve Cedid

¹⁸² Sabahattin Şen, *Orta Doğu'da İdeolojik Bunalım: Suriye Baas Partisi ve İdeolojisi*, İstanbul: Birey Yayıncılık, 2004, s.263.

¹⁸³ Mısır-Suriye arasında 7 Kasım 1966'da imzalanan savunma anlaşmasına bağlı olarak, herhangi bir İsrail saldırısı durumunda Suriye de derhal savaşa katılacaktı. Bkz. Armaoğlu, s.703; Berna Süer ve Ayşe Ömür Atmaca, *Arap-İsrail Uyuşmazlığı*, Ankara: ODTÜ Yayıncılık, s.s.43-44.

¹⁸⁴ Abdullah, s.62.

¹⁸⁵ Mansfield, *The Arabs*, s.370.

tarafklararını yakın takibe aldı.¹⁸⁶ Parti çevrelerinde büyük tepkiye yol açan bu faaliyetlere karşı 12 Kasım 1970'te Baas Kongresi toplandı ve Salah Cedit'i destekleyen kararlar aldı. Ayrıca, Hafız Esad partiyi bölmeye çalışmakla itham edildi. Partinin desteğini arkasına alan Salah Cedit, Hafız Esad ve yardımcısı Mustafa Talas'ı görevinden aldı. Bunun üzerine Esad, kendisine bağlı birliklere emir vererek Salah Cedit ve onun partideki ve hükümetteki tüm yandaşlarını tutuklattı ve yönetime el koydu.¹⁸⁷ Böylece Esad'a rakip olabilecek tüm isimler tasfiye edildi ve Suriye'de ilk defa tek şahsın mutlak egemenliğinde bir yönetim kuruldu.¹⁸⁸

6. HAFIZ ESAD DÖNEMİ

Hafız Esad dönemi Suriye için hem toplumsal açıdan hem de Arap milliyetçiliği açısından dönüm noktalarından biridir. Hiçbir ideolojiye körü körüne bağlı olmayan Esad, mevcut durumun gerekliliklerine göre hareket etmeyi tercih eden ve Arap milliyetçiliği, sosyalizm, İslamcılık gibi ideolojileri kendi menfaatleri doğrultusunda kullanmayı ustalıklı beceren bir uygulama adamıdır. Bağımsızlığın kazanıldığı 1946'dan Hafız Esad'ın iktidara geldiği 1970'e kadar geçen yaklaşık yirmi beş yıllık süreçte onlarca darbenin, iç çatışmaların ve İsrail ile iki yıkıcı savaşın yaşandığı Suriye, bölgenin en istikrarsız ülkesi durumundaydı. Hafız Esad dönemi ise, aksine, Suriye'nin bölgesel bir güç haline geldiği istikrarlı bir dönemi temsil eder.

Esad'ın bu başarısının temelinde, şüphesiz, mevcut durumu ideolojilere uydurmaya çalışmak yerine, ideolojileri mevcut duruma uydurmadaki ustalığı etkili olmuştur. Buna bağlı olarak Suriye'de Arap milliyetçiliği de önemli bir değişim yaşamıştır. Esad, sınırları belli olmayan veya en azından gerçekçi olmayan Arap milliyetçiliği yerine Suriye sınırlarıyla büyük oranda uyum içinde olan Suriye milliyetçiliğini tercih eden bir siyaset izlemiştir. Nitekim belirtildiği gibi, Esad

¹⁸⁶ Dağ, s.s.41-42.

¹⁸⁷ Collelo, s.40.

¹⁸⁸ Eyal Zisser, *Commanding Syria: Bashar al-Asad and the First Years in Power*, New York: I.B. Tauris Publishers, 2007, s.8.

gerçekleşmesi mümkün olmayan bir tasarının peşinde koşmak yerine mevcut durumdan azami ölçüde istifade etmeye daha yatkın bir görünüm sergilemiştir. Bu anlamda Esad'ın dış siyaseti algılama biçimi daha çok uluslararası ilişkilerin Realist yorumuyla uyum içindedir. Bununla birlikte, Esad'ı tam bir Realist olarak tanımlamak da doğru değildir. Nitekim Hafız Esad Dönemi Suriye dış siyaseti sadece çatışma ve güç mücadelesi kavramları üzerine kurulu değildir, aynı zamanda belli ölçüde iktisadi işbirliğine önem verilen ve daha liberal bir iktisadi düzenin kurulduğu bir dönemdir.¹⁸⁹

6.1. Siyasi Yenilikler

Esad rejimi, geri kalmış ülkelerdeki halkçı otoriter rejim örneklerinden birini oluşturur.¹⁹⁰ Bu rejimlerin temel özelliği, geri kalmış toplumlarda yukarıdan devrimle yeni bir millet ve devlet inşası hedefine sahip olmalarıdır ve genelde yeni gelişmekte olan orta sınıftan, ordudan ve devlet bürokrasisinden güç alır. Bu tür rejimlerde daha kapalı ve devlet koruması altında savunmacı bir çağdaşlaşma siyaseti izlenir ve ileri medeniyetler seviyesine ulaşmak amaçlanır. Bu hedefe yönelik olarak siyasi kurumlar, devlet yapısı ve toplumsal yapı yukarıdan baskıyla değiştirilmeye çalışılır.¹⁹¹

Hafız Esad da yaptığı darbenin ardından ilk olarak devlet kurumlarında ve toplumda mutlak bir otorite kurma yolunu seçmiştir. Kendisinden önceki Cedid yönetimine karşı yaptığı darbeyi “Düzeltme Hareketi (Hareketü't-Tashîhiyye)” olarak adlandıran Esad, Mart 1971'de yapılan devlet başkanlığı seçimleriyle yönetimini meşrulaştırmaya çalıştı.¹⁹² Mensup olduğu Nusayrî azınlıkla, Sünnîler arasındaki nefret nedeniyle, Esad için toplum nezdinde meşrulaşma rejimin devamı açısından herhangi diğer bir Orta Doğulu önderden çok daha fazla hayati önem taşıyordu. Bu nedenle

¹⁸⁹ Volker Perthes, *Syria under Bashar al-Asad: Modernization and the Limits of Change*, London: Routledge Press, 2004, s.6.

¹⁹⁰ Hinnebusch, *Authoritarian Power and State Formation in Ba'thist Syria: Army, Party, and Peasant*, s.s.1–3. Ayrıca bkz. Nazih Ayubi, *Overstating the Arab State: Politics and Society in the Middle East*, London: I.B. Tauris Publishers, 1995, s.s.196–223.

¹⁹¹ Hinnebusch, *Syria: Revolution from Above*, s.2.

¹⁹² *Silsiletü'l-İdâdi'l-Hizbî:22*, Hizbü'l-Ba'si'l-İştirâkî havle'l-Cebheti'l-Vataniyyeti't-Tekaddümiyye, el-Kiyâdetü'l-Kavmiyye, Dimaşk, s.s.5–8.

mümkün olduğunca toplumun genelini kapsayan bir yönetim anlayışına sahipmiş görüntüsü oluşturmaya çalıştı. Bu amaçla, başkanlık seçimlerinin ardından Suriye'nin gelişimi için ulusal birlik ve dayanışmanın gerekliliğini vurgulayan Esad, İlerici Ulusal Cephe (Cephetü'l-Vataniyyeti't-Takaddümiyye)'yi kurdu ve muhalif partilerin de dâhil olduğu geniş tabanlı bir siyasi yapı oluşturuldu.¹⁹³ 1973 yılında yapılan genel seçimlerde İleri Ulusal Cephe yüz seksen altı sandalyeli mecliste yüz kırk sandalye kazanırken, kırk iki sandalyeyi bağımsızlar ve dört sandalyeyi de muhalifler kazandı.¹⁹⁴

Yönetimi, Nusayrî azınlık yönetimi görüntüsünden kurtarmak amacıyla, Esad, önemli yönetim kademelerinde Sünnî Müslümanlara yoğun biçimde yer vermeyi ihmal etmemiştir. Örneğin, Abdülhalim Haddam ve Zuhayr Maşarka devlet başkan yardımcıları olarak atanmıştır. Mahmud Zuâbî Başbakan olarak atanırken Faruk Şâra Dışişleri Bakanı, Mustafa Talas Savunma Bakanı, Hikmet Şihâbî Genelkurmay Başkanı olmuştur.¹⁹⁵

1973 yılında değiştirilen Anayasaya devlet başkanının Müslüman olma şartını koyduran Esad, başkanın yemin töreni esnasında kullandığı “şerefim üzerine yemin ederim” ibaresini değiştirerek “Ulu olan Allah'ın adına yemin ederim” ibaresini koydurdu.¹⁹⁶ Yine bu anayasaya göre; devlet başkanı, devletin başı, silahlı kuvvetler başkomutanı ve Baas Partisi Genel Sekreteri görevlerini de üstlenmiş oluyordu.¹⁹⁷ Devlet başkanının görev süresi yedi yıl olarak tayin edildi ve Esad, devlet başkan yardımcılarını, başbakanı ve bakanlar kurulu üyelerini atama ve görevden alma yetkileriyle donatıldı. Bu şekliyle Anayasa, Esad'ın otuz yıllık iktidarını güvence altına

¹⁹³ Dânyâl Ni'me, *Cebheviyât: el-Hirâkü's-Siyâsî fi Sûriye Hilâl Nısf Karn: 1955–2004*, Dimaşk: Dârü't-Tekvîn, 2006, s.s.37–43.

¹⁹⁴ R. D. McLaurin, Mohammed Mughisuddin ve Abraham R. Wagner, *Foreign Policy Making in the Middle East: Domestic Influences on Policy in Egypt, Iraq, Israel and Syria*, New York: Praeger Publishers, s.229.

¹⁹⁵ Eyal Zisser, “Appearance and Reality: Syria's Decisionmaking Structure,” *Middle East Review of International Affairs(MERIA)*, (May 1998), s.5.

¹⁹⁶ David Roberts, *The Ba'th and the Creation of Modern Syria*, London: Croom Helm Press, 1987, s.105.

¹⁹⁷ Emadi, s.113.

almış ve yasama, yürütme ve yargı alanlarında hemen tüm yetkiler devlet başkanına bırakılmıştır.¹⁹⁸

6.2. Ordu

Esad otoritesini güçlendirmek amacıyla devlet kurumlarında da mutlak bir hâkimiyet kurmaya çalıştı. Ordu bu anlamda Esad rejiminin en önemli kalelerinden biridir. Suriye ordusunun o dönemki mevcut yapısı da Esad'ın bu kurum içindeki kontrolünü kolaylaştırmıştır. Önceki bölümlerde aktarıldığı üzere, temelleri Fransız işgali döneminde atılan Suriye ordusunda azınlıkların özellikle de Nusayrîlerin oranı oldukça yüksekti. Nusayrî azınlığa mensup bir ordu mensubu olarak Esad, bu kurum içinde kolay bir şekilde etkinlik kurabilmiştir.

Ordu, normal şartlarda, seçkin ve muhafazakârdır. Fakat geri kalmış ülkelerde iki sebepten ötürü radikalleşir: Birincisi, çağdaşlaşma için radikal yeniliklerin gerekli olduğu ve dış tehdit algılamasının arttığı durumlarda ordu çağdaşlaşma görevini üstlenme eğilimi taşır. İkincisi; ordu, hâkim sınıftan ayrı orta sınıfın düşük gelirli kesiminin veya etnik grupların egemen olduğu bir kurum haline dönüşürse radikalleşir.¹⁹⁹ Wolpin'in geri kalmış ülke orduları hakkındaki bu tespitleri Suriye ordusunun bir özeti gibidir ve aşağıda ele alınacak diğer sebeplerin yanında, ordunun bu yapısı Esad'ın bu kurum içinde hâkimiyet kurmasını kolaylaştırmıştır. Bunun yanı sıra, Hafız Esad, orduda Nusayrîleri ve kendine bağlı Baasçıları önemli mevkilere getirerek iktidarına karşı ordudan bir hareket oluşmasını engellemeye çalıştı. Kendi aile ve kabilesine mensup kişileri ise en stratejik mevkilere atadı. Bununla birlikte, Sünnî çoğunluğun da desteğini almak ya da en azından tepkisini çekmemek için önemli sayıda Sünnî subayı da ordu içinde daha önemsiz mevkilere atamayı ihmal etmedi.²⁰⁰

¹⁹⁸ Bülent Aras ve Şule Toktaş, **Güvenlik, Demokrasi ve İstikrar Sarmalında Suriye ve Afganistan**, Ankara: SETA Yayınları, 2008, s.34.

¹⁹⁹ Miles Wolpin, **Militarism and Social Revolution in the Third World**, New Jersey: Allenheld and Osmun Press, 1981, s.s.12–26.

²⁰⁰ Zisser, *Appearance and Reality: Syria's Decisionmaking Structure*, s.4.

Esad, Suriye ordusunda önemli yapısal değişiklikler de yaptı. Öncelikle askeri gücün tamamının ya da önemli bir kısmının tek bir komuta altında birleşmesine engel oldu. Şahsi koruması için 20.000 kişilik bir birlik kuran Esad, bu birliğin komutanı olarak kendi kabilesinden Ali Haydar'ı atamıştır. Esad'ın kardeşlerinden Rifat, Şam'daki Savunma Bölüğü (Sarayatü'd-Difa') Kuvvetleri'nin komutanı olarak atanmıştır. Bu birlik muhtemel darbe tehlikelerine karşı oluşturulmuştu.²⁰¹ Şam'da bulunan beş bin kişilik diğer birliğin başına Esad'ın kuzenleri Albay Adnan Esad ve Albay Muhammed Esad atanmıştır. Esad'ın kayınbiraderi Adnan Mahlûf ise yine Şam'da bulunan iki bin kişilik Cumhuriyet Muhafızları gücünü komuta etmek üzere atanmıştır. Esad'ın kardeşlerinden Cemil Esad, Lazkiye kentinde Nusayrîleri korumakla görevlendirilmiş dört bin kişilik Murtaza Milisleri'nin başına getirilmiştir. Yine aynı bölgede istihbarat çalışmaları ise Cemil Esad'ın oğlu Feyyaz tarafından yönetilmekteydi. Esad'ın diğer bir akrabası, Muhammed Esad, Halep Savunma Müfrezesi'ni komuta ederken, Lübnan'daki askeri istihbaratın başına yine akrabası Albay Gazi Kenan bulunmaktaydı.²⁰²

Esad bir yandan akrabalarını ordu içinde ve kurduğu bağımsız özel birliklerde önemli mevkilere getirirken, bir yandan da hiçbirinin kendi iktidarına meydan okuyacak kadar güçlenmesine izin vermemiştir. Esad kurduğu istihbarat ağıyla da orduyu ve özel birlikleri sıkı bir denetim altına almıştır. Bu anlamda, Siyasi Güvenlik Müdürlüğü (İdârâtü'l-Emni's-Siyâsî), Genel Güvenlik Müdürlüğü (İdârât'ül-Emni'l-Âmm), Askeri Muhaberat (Şu'betü'l-Muhâberâti'l-Askeriyye) ve Hava Kuvvetleri Muhaberatı (İdârât'ül-Muhaberatı'l-Cevviye) gibi birbirinden bağımsız istihbarat birimleri oluşturulmuş ve bunların hepsi bizzat Esad'ın denetimine verilmiştir.²⁰³

²⁰¹ Şatlık Amanov, "Hafız Esad Dönemi Suriye Dış Politikası," **Orta Doğu Siyasetinde Suriye**, Türel Yılmaz ve Mehmet Şahin(drl.), Ankara: Platin Yayınları, 2004, s.200

²⁰² Moshe Ma'oz, **Esad: Şam'ın Sfenksi**, İstanbul: Akademi Yayınları, 1991, s.s.92–97.

²⁰³ Aras ve Toktaş, s.s.35–36.

Hafız Esad, ayrıca, birbirlerine karşı güvensizlik içinde yaşayan etnik ve dini azınlıkları kaynaştırmak ve rejime bağlı siyasi bir topluluk oluşturmak amacıyla da orduyu bir araç olarak kullanmıştır. Birbirlerine geleneksel aile ve kabile bağlarıyla bağlı olan ve milli bilincin neredeyse hiç olmadığı bu azınlıkların devletin iç ve dış güvenliğinden sorumlu olan ve milli bilincin oldukça yüksek olduğu bir kurumunda istihdam edilmesi hem Esad rejimini güvence altına almış hem de Suriye’de millet inşasında önemli bir merhale teşkil etmiştir.²⁰⁴

6.3. Parti

Hafız Esad, Baas Partisi teşkilatını da kendi iktidarını sürdürmek amacıyla etkin bir araç olarak kullandı. Öncelikle Parti tabanı olabildiğince genişletilerek geniş halk kitlesi partiye kaydedildi. Bu sayede Parti bir azınlık partisi olma görüntüsünden oldukça uzaklaştı. Nitekim bu açılımla Sünni Müslüman çiftçilerin üçte biri Baas Partisi’ne kaydedilmiş oldu.²⁰⁵ 1970–80 arası dönemde parti üyelerinin yüzde yetmiş Sünni Müslüman, yüzde yirmi biri Nusayri, yüzde dördü Dürzî ve yüzde beşi Hıristiyanlardan oluşmaktaydı.²⁰⁶ Aşağıda Tablo 4’te, meslek gruplarına göre parti üye sayılarının 1980–84 yılları arasındaki değişimi görülmektedir. Tablodan görüldüğü üzere, dört yıl içinde üye sayısı üç yüz yetmiş binden beş yüz binin üzerine çıkmıştır. 1980 yılında 8.704.000 olan Suriye nüfusunun 1984’te 9.934.000’e çıktığı hesaba katılırsa bu yıllar arasında nüfusun Baas Partisi’ne üye oranının yüzde 4,29’dan yüzde 5,41’e çıktığı görülür.²⁰⁷

²⁰⁴ M. Celal Sarıçam, “Orta Doğu’da Çerkez Azınlık ve Ulus-Devletle Olan İlişkileri: Ürdün Örneği,” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Enstitüsü İstanbul, 1997, s.s.76–77.

²⁰⁵ Antoun ve Quataert, s.40.

²⁰⁶ Ma’oz, *Esad: Şam’ın Sfenksi*, s.123.

²⁰⁷ Nüfus bilgileri için bkz. Central Bureau of Statistics, Syrian Arab Republic, *Statistical Abstract*, Damascus, 1965-1998.

Tablo 3
Mesleklere Göre Baas Partisi Üye Sayısı (1980–1984)

	1980		1984	
	Üye Sayısı	%	Üye Sayısı	%
Doktor, Eczacı	298	0,08	1.255	0,23
Mühendis	1.104	0,30	3.739	0,69
Avukat, Savcı, Hâkim	401	0,11	688	0,13
Hemşire	752	0,20	1.853	0,35
Öğretmen	19.668	5,27	40.598	7,55
Memur	31.390	8,41	48.103	8,94
İşçi	51.224	13,70	73.965	13,75
Zanaatkâr	3.547	0,95	4.220	0,78
Çiftçi	65.859	17,63	74.665	13,88
Öğrenci	183.355	49,10	267.255	49,70
Diğer	15.879	4,25	21.523	4,00
TOPLAM	373.477	100,00	537.864	100,00

Kaynak: Hizbü'l-Ba'si'l-İştirâkî, Tekâfirü'l-Mu'temeri'l-Kutrîyyi's-Sâmin ve Mukarrarâtihi, Dimaşk, 1985, s.s.35–58.

Tüm bunlara rağmen Esad, devleti Baas Partisi üzerinden yönetiyor gibi görünse de, Partinin yönetimde neredeyse hiçbir tesiri yoktur. Oysa 1973 Anayasası'nda Baas Partisi'nin, Suriye Arap Cumhuriyeti'nin ve milletin önder partisi olduğu kayıt altına alınmıştır. Fakat gerçekte Esad'ın devlet başkanı ve parti genel sekreteri olmasından sonra, Parti isminden öte hiçbir işlevi olmayan, genel kongreleri bile yapılmayan bir örgüt haline dönüşmüştür.²⁰⁸

6.4. Toplum

Esad rejiminin toplumda geniş bir taban oluşturabilmesinde meslek örgütleri ve sivil toplum örgütleri önemli bir işleve sahip olmuştur. Bu örgütlerle toplumun tüm tabakalarından bireyler, tabii ki rejim taraftarı olarak, siyasetin içine çekilmiştir. Bu örgütlere Baas Partililer önderlik etmekte ve bunlar rejimin çıkarları doğrultusunda yönlendirilmektedirler. Bu örgüt ve sendikalar arasında en dikkati çeken Genel Çiftçi Federasyonu (el-İttihâdü'l-Âmm li'l-Fellâhîn)'dur.²⁰⁹

Baas iktidarından önce Suriye'deki hükümetler çiftçi örgütlenmelerini engellemeye çalışıyorlardı. Fakat Baas, önemli ölçüde taşra kökenli bir parti olması nedeniyle, çiftçi örgütlenmelerine çok önem verdi ve bu örgütler içinde mutlak bir üstünlük elde etti. Baasçılar, önceki dönemlerde a'yân sultası altında ezilen köylülere çiftçi örgütlerini destekleyerek, özgürlük mücadelelerinde önderlik etti. Baas iktidara geldikten sonra da Baasçılar çiftçi önderleri haline geldi.²¹⁰ Genel Çiftçi Federasyonu, bu anlamda, Baas Partisi'nin en geniş toplum tabanını oluşturur. Hafız Esad da iktidara geldikten sonra, rejimine toplumsal destek sağlamak amacıyla bu örgütü etkin bir şekilde kullanmıştır.

²⁰⁸ Aras ve Toktaş, s.35.

²⁰⁹ Hinnebusch, *Authoritarian Power and State Formation in Ba'hist Syria: Army, Party, and Peasant*, s.197.

²¹⁰ Raymond A. Hinnebusch, "Calculated Decompression as a Substitute for Democratization: Syria," **Political Liberalization and Democratization in the Arab World**, Baghat Korany, Rex Bryen, Paul Noble(drl.), London: Lynne Rienner Publishers, 1998, s.228.

Çiftçi birlikleri, 127 No'lu Kanun'la 1964'te kuruldu ve merkezi bir önderlik çatısı altında hücreler halinde örgütlendi. Baas Partisi'ne mensup çiftçiler arasından seçilenler Parti okullarında yoğun bir ideolojik eğitime tabi tutuldular ve bunlar daha sonra çiftçi birliklerinde önderler haline getirildiler. Bu önderler kendi topraklarında çiftçilik yapmaya da devam ettiler. Bu nedenle köylülerle yakın iletişimleri hiçbir zaman kesilmedi. Bu şekilde çiftçi birlikleri hızlı bir şekilde Suriye genelinde yayıldı ve Baas, bu örgüt içinde güçlü bir etkinlik kazandı.²¹¹ Özellikle Esad'ın iktidara gelmesiyle çiftçi birlikleri sayısında çok ciddi artışlar oldu. 1970 yılında 1823 adet çiftçi birliği mevcuttu, 1974'e gelindiğinde bu sayı 2984'e çıktı ve üye sayısı 218 bine ulaştı. Aynı yıl bu birlikler federasyon şeklinde tek bir merkeze bağlandı. Birlik yapısı piramit şeklinde düzenlendi. Elli beş köy cemiyetinin birleşmesiyle ligler kuruldu. Bunların vilayet çapında birleşmesiyle federasyonlar oluşturuldu, bu federasyonların birleşmesiyle ise tüm ülkeyi kapsayan Genel Çiftçi Federasyonu oluşturuldu.²¹² Böylece Esad döneminde çiftçi birlikleri üzerinde güçlü bir denetim kuruldu. Çiftçi birliklerinde hâkimiyeti sağladıktan sonra, Esad, tarımla alakalı çiftçilerin kendi aleyhlerine olarak algıladıkları tarım planlamalarını Genel Çiftçi Federasyonu aracılığıyla çiftçilere dikte etmeye başladı. Esad'ın bu tavırları, 1980'lerde rejimin toplumda itibar kaybetmesinde etkili olan unsurlardan birini teşkil etmiştir.²¹³

Esad'ın Suriye toplumunu denetim altına almasında Genel Çiftçi Federasyonu'nun yanı sıra diğer sivil toplum kuruluşları ve meslek örgütleri de etkili olmuştur. Çiftçi Federasyonu'nda olduğu gibi, diğer kuruluş ve örgütlerde de hâkimiyeti ele geçiren Esad, bunların hedef toplum kesimini en geniş şekilde kapsayacak hale gelmesine büyük önem vermiştir. Bu çerçevede Esad döneminde bu sivil toplum kuruluşlarının ve meslek örgütlerinin üye sayısında çok önemli artışlar gözlenmiştir. Aşağıdaki tabloda görüldüğü üzere, 1974'te sendikaların üye sayısı yaklaşık 185 bin iken, 1990'a gelindiğinde bu sayı 520 binin üzerine çıkmıştır. Yine aynı yıllar arasında

²¹¹ Hinnebusch, *Authoritarian Power and State Formation in Ba'thist Syria: Army, Party, and Peasant*, s.s.198–199.

²¹² Hinnebusch, *Authoritarian Power and State Formation in Ba'thist Syria: Army, Party, and Peasant*, s.203.

²¹³ Hinnebusch, *Authoritarian Power and State Formation in Ba'thist Syria: Army, Party, and Peasant*, s.s.200–202.

konut kooperatiflerinin üye sayısı seksen binden 270 bine çıkmıştır. Avukat ve Mühendis birliklerinin üye sayısı ise dokuz binden kırk dört bine yükselmiştir. Ancak bu sayıları değerlendirirken Suriye'deki yüksek nüfus artışını da göz önünde tutmak gerekir. Tablodan da anlaşılacağı üzere nispi değerler de sendika ve meslek örgütlerinin üye sayısında ciddi bir artışın olduğunu doğrulamaktadır.

Tablo 4
Sendika ve Meslek Örgütlerine Üyelik (1974–1990)

	1974	Nüfusa Oranı (%)	1990	Nüfusa Oranı (%)
Toplam Nüfus	7.140.000	100	12.116.000	100
Sendikalar*	184.918	2,59	522.990	4,32
Konut Kooperatifleri	79.415	1,11	270.972	2,24
Avukatlar Birliği	1.661	0,02	5.291	0,04
Mühendisler Birliği	6.573	0,09	36.198	0,30

Kaynak: Hinnebusch, *Calculated Decompression as a Substitute for Democratization: Syria*, s.231; **Statistical Abstract**, Syrian Arab Republic Central Bureau of Statistics, 1965–1998.

* İşçi sendikalaşma oranları 1974'te yaklaşık yüzde 29; 1990'da yaklaşık yüzde 40'tır.

Hafız Esad bahsi geçen sivil toplum kuruluşlarına ve meslek örgütlerine ancak kendi kontrolünde olduğu müddetçe izin vermiş ve gelişmelerini desteklemiştir, denetimini yitirdiği örgütleri ise cezalandırma ve sindirme siyaseti izlemiştir. Örneğin, Mart 1980'de genel grev çağrısı yapan doktor, eczacı, mühendis ve avukatlardan oluşan

dört meslek örgütü feshedilerek ya da yönetimlerine rejime bağlı isimler getirilerek cezalandırılmıştır.²¹⁴

6.5. Hafız Esad Dönemi Toplumsal Değişim

Hafız Esad iktidara geldikten sonra Suriye toplumunda önemli değişimler yaşandı. Bunlardan önemli bir tanesi Suriye nüfusundaki önemli artışı. 1970'lerde ve 80'lerde Suriye nüfusu dünyanın en yüksek artış değerlerine ulaştı (%3,5–3,8).²¹⁵ 1970'lerde iktisadi olarak aktif nüfusun yarısı tarım sektöründe çalışıyordu. 1990'ların ilk yarısında bu oran yüzde otuzun altına düştü. Çok hızlı nüfus artışına rağmen taşrada nüfus azalması yaşandı ve genç nüfus köyden kente göç etti.²¹⁶ Taşradan gelenler büyük şehirler etrafında yeni yerleşimler oluşturdular. Örneğin, 1970'te 800 bin olan başkent Şam'ın nüfusu 1990'da üç milyonun üzerine çıktı. Büyük şehirlerdeki bu yüksek nüfus artışının tek sebebi köyden kente olan göç de değildi. 1967 Savaşı'nda Golan bölgesinin İsrail tarafından işgal edilmesiyle Şam'a büyük bir mülteci akımı oldu. Lübnan'da 1975'teki iç savaş ve ardından 1982'de Güney Lübnan'ın İsrail tarafından işgali Şam'a yeni mültecilerin gelmesine neden oldu. Ayrıca, 1948, 1967, 1970 ve 1982'de toplam 250 bin civarında Filistinli mülteci Şam'a yerleşti.²¹⁷ Tüm bu gruplar, artan işsizlik, barınma, eğitim ve sağlık sorunları nedeniyle marjinalleştiler ve giderek devletten ve rejimden soğudular.²¹⁸

Hafız Esad'dan önce Suriye siyasi ve iktisadi yaşamı geleneksel olarak Şam'dan başlayıp Hums ve Hama'dan geçerek Halep'e ulaşan güney-kuzey eksenli bir hatta yoğunlaşmıştı. Esad, ülkenin geri kalan kısımlarını da kalkındırmak amacıyla doğu-batı eksenli bir kalkınma programı başlattı. Bu çerçevede yeni kara ve demiryolu

²¹⁴ Aras ve Toktaş, s.36.

²¹⁵ Zisser, *Comanding Syria: Bashar Al-Asad and the First Years in Power*, s.11. Ayrıca bkz. Peretz, s.429.

²¹⁶ Volker Perthes, *The Political Economy of Syria under Asad*, London: I.B. Tauris Publishers, 1995, s.80.

²¹⁷ Patrick Seale, *Asad of Syria: The Struggle for the Middle East*, London: I.B. Tauris Publishers, 1988, s.s.442–443.

²¹⁸ Zisser, *Comanding Syria: Bashar Al-Asad and the First Years in Power*, s.12.

hatları yapıldı, telefon ve posta hizmetleri bu bölgelerde etkin hale getirildi ve hava yolu bağlantıları kuruldu. Böylece ülkenin doğusundaki petrol ve tarım zenginlikleri, Batıdaki tüketim ve ihracat merkezlerine ulaşmaya başladı. Doğuda Fırat Nehri kenarında Haseke, Kamışlı, Rakka, Tabka ve Deyruzor, Batıda Akdeniz kıyısında Lazkiye, Tartus, Banyas ve Jable hızla gelişerek büyük kentler haline geldi.²¹⁹

Esad iktidarı döneminde taşrada da önemli gelişmeler yaşandı ve bunlar köy yaşamında önemli değişimlere yol açtı. Esad'a göre köylünün gelişimi çağdaş bir devletin ve ordunun en önemli ön koşuluydu. Bu nedenle Esad köylünün ve tarımın gelişimine büyük önem verdi. 1963'ten önce hemen hemen hiçbir köyde elektrik yoktu. Nüfusun ancak yüzde üçü buzdolabıyla tanışmıştı. 1970'lerde çağdaş yollar, elektrik, su, eğitim ve sağlık hizmetleri büyük ölçüde köylere kadar ulaştı. Tarımın gelişmesi için onlarca küçük ölçekli baraj yapıldı. Hemen hemen bütün şehirlerde tahıl siloları ve konserve tesisleri kuruldu. Hafız Esad'ın taşrayla alakalı tartışmasız en büyük başarısı ise köylünün a'yân boyunduruğundan tamamen kurtarılması olmuştur.²²⁰ Bu gelişmeler köylüleri Esad rejiminin en önemli destekçileri haline getirmiştir. Fakat, daha önce belirtildiği üzere, Hafız Esad'ın çiftçi birliklerinde köylünün kendi aleyhine olarak algıladığı birtakım kararları dayatmasından sonra taşranın Esad'a olan desteğinde bir miktar azalma olmuştur.

Hafız Esad, iktidara geldikten sonra her ne kadar köylüyü a'yânın boyunduruğundan kurtardıysa da a'yânı da tamamen karşısına almadı ve devlet bürokrasisinde a'yân sınıfından önemli kişilere görevler verdi. Örneğin, a'yândan Şeyh Faysal el-Havaydî'nin kardeşi Abdurrezzâk el-Havaydî 1972'de Rakka Belediye Meclisi'ne seçildi, 1978'de de milletvekili oldu. Yine a'yândan Hüseyin el-'Assaf el-

²¹⁹ Seale, *Asad of Syria: The Struggle for the Middle East*, s.444.

²²⁰ Seale, *Asad of Syria: The Struggle for the Middle East*, s.447.

Meşrif Rakka Çiftçi Birliği avukatı olarak atandı ve daha sonra da Belediye Meclis üyesi oldu.²²¹

Hafız Esad döneminin taşrayı ilgilendiren en önemli ve tartışmalı projelerinden biri Fırat Nehri üzerinde yapılan Esad Baraj Gölü olmuştur. 1968–69 döneminde başlanan bu dev projenin elektrik santralleri ve geniş sulama tesisleriyle Suriye tarım ve sanayine dev bir katkı yapması öngörülmüştür. On yılda tamamlanan barajın sağlayacağı sulama olanaklarıyla 640 bin hektar verimli arazi Suriye tarımına kazandırılması planlanmıştır.²²² Ayrıca baraj üzerine kurulan hidroelektrik santraliyle sekiz yüz megavat elektrik üretimi olanaklı hale gelmiştir. Burada üretilen elektrik Halep ve civarının elektrik ihtiyacına önemli bir katkı sağlamış, bölgede elektrik ulaşmayan köy kalmamıştır.²²³ Bu proje nedeniyle, üç yüz köy ve yirmi beş bin hektar verimli tarım arazisi baraj suları altında kalmış, yetmiş iki bin kişi başka bölgelere taşınmıştır. Bu nedenle Fırat nehri kenarındaki verimli arazilerini terk ederek göç etmek durumunda kalan köylüler bu projeden rahatsızlık duymuşlardır. Buna karşılık bu projede bazı beklenmeyen aksilikler de yaşanmıştır. Öncelikle tuzlanma sonucunda altmış bin hektar tarım arazisi tarım yapılamaz duruma gelmiştir. Fakat bundan çok daha ciddi bir sorun bölge arazisinin altında bulunan alçıtaşı nedeniyle yaşanmıştır. Sulamaya dayalı tarıma geçildikten bir süre sonra toprak altındaki alçıtaşı yüzeye çıkarak bir miktar tarım arazisini kullanılamaz hale getirmiştir. Fakat bu aksiliklere rağmen Esad Barajı sayesinde Suriye'nin sulanabilir tarım arazisi ikiye katlanmıştır.

Esad döneminde kontrollü bir iktisadi liberalleşme de dikkati çekmektedir. 1970'li ve 90'lı yıllarda iki kez gündeme gelen “infitah (açılım)” siyaseti her ne kadar devlet denetimi altında da olsa yeni bir burjuva sınıfının oluşmasına neden olmuştur. Ticarete istihdam edilen işgücü yılda yüzde yedi oranında büyüyerek toplam işgücü

²²¹ Süleyman N. Khalaf, “Land Reform and Class Structure in Rural Syria,” *Syria: Society, Culture, and Polity*, Richard T. Antoun ve Donald Quataert(drl.), New York: State University of New York Press, 1991, s.78.

²²² Seale, *Asad of Syria: The Struggle for the Middle East*, s.445.

²²³ Richard F. Nyrop, *Syria: A Country Study*, Washington D.C.: The American University Foreign Area Studies, 1979, s.115.

içindeki payı 1989'a gelindiğinde yüzde on ikiye ulaşmıştır. Aşağıdaki tabloda özel teşebbüslerin 1970 ve 1988 yılları arasındaki gelişimi gösterilmiştir. Sözü geçen yıllar arasında ticari teşebbüs sayısı 80 binden 235 bine çıkarken; toplam özel teşebbüs sayısı 200 binden 540 bine çıkmıştır.

Tablo 5
Suriye'de Özel Teşebbüsler (Sınai ve Ticari)(1970–1988)

TEŞEBBÜS TÜRÜ	1970		1981		1988	
	Teşebbüs Adedi	Nüfusa Oranı (%)	Teşebbüs Adedi	Nüfusa Oranı (%)	Teşebbüs Adedi	Nüfusa Oranı (%)
Ticari Teşebbüsler	80.838	1,30	121.200	1,32	235.000	2,07
İthalat-İhracat, Aracı Firmalar	538	0,01	3.052	0,03	10.000	0,09
Emlak, Bankacılık ve Danışmanlık	1.900	0,03	4.400	0,05	8.200	0,07
Sınai Teşebbüsler	30.000	0,48	55.000	0,60	85.000	0,75
10'dan Fazla İşçi İstihdam Eden Teşebbüsler	435	0,01	890	0,01	1.800	0,02
İşçi İstihdam Etmeyen Teşebbüsler	90.000	1,42	140.000	1,52	200.000	1,76
TOPLAM	203.711	3,23	324.542	3,54	540.000	4,76

Kaynak: Volker Perthes, "The Syrian Private Industrial and Commercial Sectors and the State," *International Journal of Middle East Studies* 24, No:2, (May 1992), s.212; *Statistical Abstract*, Syrian Arab Republic Central Bureau of Statistics, 1965–1998.

Esad, yeni oluşmakta olan ve hızla büyüyen bu yeni sınıfı da kurduğu Esnaf Sendikası aracılığıyla denetim altına almaya çalıştı. Sendikalı esnaf ve tüccarlar kamu şirketlerinden ürünlerini uygun koşullarda satın alma ve ihracat yapma haklarıyla ödüllendirildiler. Buna rağmen tüccar ve esnafın önemli bir kısmı devletin sağladığı bu

olanakların yerine piyasada büyük tüccarlarla iş anlaşmaları yapmayı tercih etti. Bu yeni küçük burjuvazi Esad rejiminin denetim ağının dışında kaldı ve yeni bağımsız bir sivil toplumun yeşermesine neden oldu.²²⁴

Yeni ortaya çıkan bu küçük burjuva sınıfı bir tarafa kamu sektörü ülke iktisadının önemli ve güçlü kalemlerinden birini teşkil ediyordu. Örneğin, 1966–1976 yılları arasında kamu teşebbüslerinden elde edilen gelir devlet harcamalarının üçte birinden fazlasını karşılamaya yetiyordu ve bu gelirlerin gayrisafi milli hâsıla içindeki payı yüzde dokuzların üzerinde seyrediyordu. Suriye, bunun yanında, İsrail’e karşı cephe ülke olması nedeniyle diğer Arap ülkelerinden büyük mali destekler aldı. Bu yardımlar 1980’ler boyunca bütçenin dörtte birini karşılamaya yetiyordu. Devletin elindeki bu maddi olanaklar ve sıcak para Suriyeli zayıf burjuvaziyi devletle mali ve ticari anlaşmalar yapmak zorunda bırakıyordu. Dolayısıyla burjuva sınıfı da büyük oranda Esad rejimine bağımlı hale geldi.²²⁵ Böylece bir devlet burjuvazisi oluşmaya başladı. Bu sınıf rejimin kendilerine sağladığı olanaklarla, özellikle de rekabetsiz piyasa koşullarında burjuva sınıfından beklenenin aksine Esad yönetimini savunur hale gelmiştir. Dahası, bu yeni oluşan devlet burjuvazisi ile Baas ve Esad rejiminin küstürdüğü eski burjuvazi ortak ticari faaliyetlere girişmeye başlamış, hatta bu aileler arasında evlilikler yaygın hale gelmiştir. Böylece, burjuva sınıfı Esad rejimine bir tehdit olmasının ötesinde mevcut durumdan kâr sağlayan bir sınıf haline gelmiştir.²²⁶

İnfitah siyaseti ülkeye yabancı sermayenin de girmesine olanak sağlamıştır. 1977’de Royal Dutch Shell’e ait Pecten şirketi Suriye’nin kuzeyinde petrol arama hakkı elde etti. İki ABD’li petrol şirketi Deyruzor bölgesinde petrol arama ve işletme izni aldı. Aynı şekilde ABD’li Chevron, Pennzoil ve Marathon şirketleri Suriye’nin iç bölgelerinde petrol arama faaliyetlerine başladılar.²²⁷

²²⁴ Hinnebusch, *Calculated Decompression as a Substitute for Democratization: Syria*, s.230.

²²⁵ Hinnebusch, *Calculated Decompression as a Substitute for Democratization: Syria*, s.229.

²²⁶ Hinnebusch, *Calculated Decompression as a Substitute for Democratization: Syria*, s.s.232–233.

²²⁷ Fred H. Lawson, “External Versus Internal Pressures for Liberalization in Syria and Iraq,” *Journal of Arab Affairs* 11, No:1, (Spring 1992), s.23.

6.6. Esad Dönemi Arap Milliyetçiliği

Suriye toplumunda gerçekleşen önemli değişimler nedeniyle hâkim ideoloji olan Arap milliyetçiliği düşüncesinde 1970'ten sonra önemli değişimler ve yeni yorumlar ortaya çıkmıştır. Hafız Esad'dan önceki dönemde milliyetçilik fikri, ilk olarak, giderek Başkent İstanbul'dan iktisadi ve siyasi olarak bağımsız hale gelen yeni a'yân sınıfı tarafından ortaya atılmıştı. Bu sınıfın Avrupa'da ulus-devletleri kuran burjuva sınıfı gibi olgunlaşmış bir sınıf olmaması nedeniyle Arap bölgesi Osmanlı egemenliğinden çıkarılmış fakat a'yânın tasarladığı gibi bağımsız hale gelmemişti. Daha önceki bölümlerde de aktarıldığı gibi, a'yânın bağımsızlığını hedeflediği bölge ile iktisadi ve toplumsal olarak etkin olduğu bölge arasında büyük bir uçurum vardı. Şanlı yeni a'yânın etkinlik alanı Şam ve çevresiyle sınırlıydı, Halepli yeni a'yân da aynı şekilde Halep ve çevresinde etkindi ve bu iki şehri birbirine bağlayan gerekli iktisadi, siyasi ve toplumsal bağlar mevcut değildi. Bu nedenle, tasarlanan bağımsız büyük Arap devletinin yerine Suriye bölgesi bile Fransız işgali döneminde küçük devletçiklere kolayca bölünebilmişti. Fakat aynı dönemde Suriye'de yeni bir orta sınıf oluşmuş ve giderek güçlü bir toplumsal güç haline gelmiştir. Milliyetçilik fikri bu sınıf tarafından tekrar yorumlanarak yenilikçi ve devrimci bir karakter kazanmıştır. Öncelikle işgalci güce ve gerici olarak nitelendirdiği a'yân sınıfına savaş açan bu sınıf 1963'te Baas Partisi'nin darbesiyle iktidarı ele geçirmiştir. Fakat bu sınıf içinde de hâkim olan ideoloji Suriye sınırlarını aşan ve çok geniş bir coğrafyayı kapsayan Arap milliyetçiliği ideolojisiydi.

1946'dan beri Suriye sınırlarını aşan yayılmacı milliyetçiliğin Suriye halkına fayda sağlaması bir yana zarar verdiği yaşanan onlarca çatışma ve diğer ülkelerle başarısız birleşme denemeleriyle ortaya çıktı. Bu gelişmeler Baas'ın içinden Neo-Baas adı altında Suriye milliyetçiliğini savunan bir grubun çıkmasına neden oldu ve 1970'te Neo-Baasçıların önderlerinden Hafız Esad'ın darbesiyle bu grup Suriye'de iktidarı kesin olarak ele geçirdi.

Hafız Esad dönemi Suriye’de Arap milliyetçiliğinin geçirdiği dönüşümün anlaşılabilmesi için Esad yönetiminin bir Nusayri azınlık rejimi olduğunun mutlaka göz önünde tutulması gerekir. Nitekim 1963’teki Baas darbesinden önce Suriye’deki azınlıklar genel olarak kendilerini Arap milletinin bir unsuru olarak bile görmüyorlardı ve tarih boyunca bölgede egemen olan Sünnî iktidarlar tarafından baskı ve zulüm altında yönetildiklerini savunuyorlardı. Önceki bölümlerde de aktarıldığı üzere, Fransız işgali döneminde orduya büyük ölçüde azınlıkların alınmasıyla ve bu azınlıklar arasından eğitilmiş bir orta sınıfın çıkmasıyla bunlar, Sünnî iktidara karşı devrimci bir Arap milliyetçiliğini savunmaya başladılar. Dolayısıyla bu milliyetçiliğin en önemli unsurlarından biri Sünnî iktidar karşıtı olmasıydı. Baas darbesinden sonra ve özellikle de Esad’ın iktidara gelmesiyle Suriye’deki Sünnî iktidar sona erdi. Nusayrî azınlığa mensup biri olarak Esad ve devletin tüm kurumlarını kontrol altında tutan Nusayrîler hiçbir zaman tekrar Sünnî bir egemenlik altına girmek istemeyecektir. Kendilerinin egemen olduğu Suriye Devleti’ni azınlık durumuna düşecekleri büyük bir Arap devletine tercih edeceklerdir. Dolayısıyla Hafız Esad’ın Nusayrîleri güven altında tutan Suriye milliyetçiliğine yönelmesi şaşırtıcı bir gelişme değildir.

Esad’ın darbesiyle birlikte her ne kadar bölgeselci bir milliyetçi görüş iktidara gelmiş olsa da, Suriye’de hala bir milletin varlığından bahsetmek imkânsızdı. Etnik ve dini azınlıklar hala büyük ölçüde Suriye vatandaşı olma bilinci taşıyorlardı. Toplumun genelinde hala geleneksel aile ve kabile bağları milli kimlikten çok daha büyük bir anlam ve işleve sahipti. Esad iktidara geldikten sonra Suriye’de eğitim düzenini baştan aşağı yeniden düzenledi ve hem kendi rejimine taraftar oluşturmak hem de toplumda Suriyelilik bilinci uyandırmak amacıyla yeni müfredatlar hazırlattı.²²⁸ Yine aynı amaca yönelik olarak Baas Partisi çatısı altında yeni organizasyonlar oluşturuldu. 6–11 yaş arasındaki ilköğretim öğrencileri Baas Partisi’ne kaydedildi ve bu yaşlarda partide ideolojik eğitime tabi tutuldular. 12–18 yaş arası gençleri kapsayan Baas Partisi Devrimci Gençlik Birliği ve üniversite öğrencilerini kapsayan Öğrenci Birliği genç nesile Suriyelilik bilincinin aşılmasında çok etkili bir işleve sahip olmuştur.²²⁹

²²⁸ Ma’oz, *Esad: Şam’ın Sfenksi*, s.s.122–123.

²²⁹ Seale, *el-Esad: es-Sira’ ‘alâ’s-Şarki’l-Evsat*, s.742.

1970'ten sonra toplum yapısında gözlenen sınıfsal değişimler de Suriye'de bölgesel milliyetçiliğin hâkim ideoloji haline gelmesini sağlamıştır. Bu dönemde öncelikle ülkenin doğu-batı eksenli iktisadi ve siyasi bütünleşmesinin sağlanması ve taşranın, çiftçi birlikleri ve Baas Partisi faaliyetleriyle siyasileşmesiyle Suriye coğrafyasında toplumsal, iktisadi ve siyasi bir birlik sağlanmıştır. Aynı dönemde Suriye'de bir devlet burjuvazisi de oluşturulmuş ve doğal olarak bu yeni sınıfın etkinlik alanı Suriye coğrafyasıyla sınırlı kalmıştır. Bu sınıfın rejime ve onun Suriye milliyetçisi ideolojisine bağımlılığı bir tarafa, iktisadi açıdan egemen olduğu bölgeyi tehlikeye atacak veya bu bölgeye rekabetin girmesine neden olacak siyasi akımları desteklemesi akılcı bir davranış olmazdı. Dolayısıyla bu dönemde Suriye milliyetçiliği toplumun ve rejimin çıkarlarına Arap milliyetçiliği düşüncesinden daha fazla uygundu ve toplum da doğal olarak Suriye milliyetçiliğine doğru yönelmiştir.

SONUÇ

Suriye'de Arap milliyetçiliğinin ortaya çıkışından 2000 yılına kadar olan gelişimini ele alan bu çalışmada bu ideolojinin ortaya çıkmasına neden olan toplumsal değişimler irdelenmiştir. Yaygın kanının aksine, bölgede Arap milliyetçiliğinin ortaya çıkışı ve gelişiminde Avrupa devletlerinin bölgede açtığı okullardaki eğitimden, misyonerlik faaliyetlerinden ve Avrupa'ya eğitim amaçlı giden Arapların milliyetçilik fikrini öğrenmelerinden ziyade toplumsal yapının dönüşümü etkili olmuştur. Dahası Arap milliyetçiliği, yine toplum yapısındaki değişimlere bağılı olarak sabit kalmamış ve kendi içinde önemli dönüşümler de geçirmiştir.

XIX. Yüzyıl'da Suriye'de ortaya çıkan Arap milliyetçiliği düşüncesi toplum yapısında meydana gelen köklü değişimlerin ortaya çıkardığı sorunlara bir çözüm olarak halka sunulmuş bir ideolojidir. Bahsi geçen dönemde Suriye'de yöneten ve yönetime aday yeni sınıf arasında yoğun bir mücadelenin varlığı dikkat çekmektedir. Yönetime aday olan yeni sınıf iktidara gelebilmek için geniş halk kitlesi içinde destek

bulmak zorundaydı. Dolayısıyla onları peşinden sürükleyecek bir ideolojiye ihtiyaç duymuş ve bu ideoloji dönemin koşullarına uygun olan milliyetçilik düşüncesi çerçevesinde şekillendirilmiştir.

Yönetime aday olan yeni sınıfın milliyetçilik fikrini savunması tesadüfi bir seçimden ibaret değildir. Eski toplum yapısı Ortaçağa özgü çok geniş bir coğrafyayı kapsayan ve birçok milleti bünyesinde barındıran dini temelli bir devlet anlayışına dayanmaktaydı. İktisadi faaliyetler de bu geniş coğrafya içinde yoğunlaşmıştı. XIX. Yüzyıl'da Suriye'de Avrupa'yla yoğun bir ticari faaliyet içine giren yeni bir sınıf oluşmuş ve bölge Avrupa için bir hammadde kaynağı ve pazar haline gelmiştir. Böylece mevcut siyasi yapı ile iktisadi ve toplumsal yapı arasında kaçınılmaz bir çatışma ortaya çıkmıştır. Bu çatışma kapsamında yönetime aday olan sınıf, etkin olduğu bölgede bağımsız olmasını sağlayacak ve bu bağımsızlığı meşrulaştıracak farklılıkları vurgulayan bir ideolojiye ihtiyaç duymuştur. Milliyetçilik, bu ihtiyaca cevap veren en uygun ideoloji olması nedeniyle tercih edilmiştir.

Suriye'de Arap milliyetçiliği düşüncesi de yine toplum yapısında ortaya çıkan önemli kırılma dönemlerinde değişimler geçirmiştir. Bu anlamda karşımıza üç ayrı Arap milliyetçiliği çıkmaktadır:

İlk Arap milliyetçiliği, XIX. Yüzyıl'da devlet ve toplum arasında bir tür arabuluculuk görevi yapan geleneksel a'yân sınıfının yerini yeni a'yân sınıfına bırakmasıyla ortaya çıkmıştır. Geleneksel a'yân sınıfı kendi içinde çıkar çatışmaları içinde olan ulema, eşraf, yeniçeri ağaları, toprak sahipleri, yerel bürokratlar gibi farklı kökenlere mensup seçkinleri içerir. Buna karşılık XIX. Yüzyıl'da Suriye toplumunda ortaya çıkan gelişmeler bu sınıfı ortak çıkarlar etrafında hareket eden yeni bir yapıya kavuşturmuştur. Bu anlamda geleneksel a'yân sınıfı yerini ortak iktisadi ve siyasi çıkarlara sahip toprak sahibi bürokratlar ve gayrimüslim tüccarlardan oluşan yeni a'yân sınıfına bıraktı. Toprak sahibi bürokrat sınıf Suriye'de Avrupa'nın ihtiyaç duyduğu tarımsal hammadde üretimini yapıyor ve bunları gayrimüslim tüccar sınıfı vasıtasıyla Avrupa'ya ulaştırıyordu. Suriye'de ortaya çıkan bu yeni iktisadi gelişmeler yeni a'yânın bölgede bağımsız bir siyasi oluşum talep etmesine zemin hazırlamıştır. Bu yeni sınıfın

ideolojisi olarak ortaya çıkan ilk dönem Arap milliyetçiliği; Osmanlı karşıtı, bağımsızlık yanlısı bir söylem temelinde oluşturulmuştur. İlk dönem Arap milliyetçiliğinin önemli bir özelliği de, sadece yeni a'yân sınıfının iktisadi ve toplumsal olarak etkin olduğu dar coğrafyanın değil, Arapların yaşadığı bütün bölgelerinin bağımsızlığını amaçlayan ve bu bölgeleri tek bir devlet çatısı altında birleştirmeyi amaçlayan bir söyleme sahip olmasıdır.

Suriye toplumunda İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra önemli bir değişim daha yaşanmıştır. Eğitimin tüm toplum kesimlerini kapsayacak şekilde yaygınlaşması yeni hoşnutsuz bir orta sınıfın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Taşralı ailelere mensup bu yeni genç nesil, bağımsız Suriye'de a'yânın muhafazakâr milliyetçiliğine karşı devrimci bir Arap milliyetçiliği söylemi geliştirmiştir. Yüzyıllardır a'yân sultanı altında ezilen köylü ailelere mensup eğitilmiş yeni neslin savunduğu milliyetçilik anlayışı, adaletsiz toplum yapısını değiştirmeyi öncelikli hedef olarak belirlemiştir. İstenen Arap birliğinin kurulamamasını bu adaletsiz toplum yapısına bağlayan devrimci milliyetçiler kısa zamanda güçlenerek Baas Partisi çatısı altında Suriye siyasetine dâhil olmuşlardır.

Suriye'de Arap milliyetçiliği düşüncesinde ortaya çıkan üçüncü dönüşüm de Hafız Esad'ın iktidara gelmesinden sonra yaşanmıştır. Hafız Esad, Baas Partisi içinde bölgeselci kanadın, yani Suriye'nin kalkınmasına ve gelişmesine öncelik veren grubun önderlerinden biri olarak ortaya çıkmış ve kısa zamanda rakiplerini saf dışı bırakarak iktidarı ele geçirmiştir. Aslında Baas'ın temsil ettiği Arap milliyetçiliği bölgeselciliğe karşı bir anlayışa sahipti. Ancak bölgede yaşanan iç çatışmalar, Suriye açısından başarısızlıkla sonuçlanan savaşlar ve birlik denemeleri Baas Partisi içinde Suriye milliyetçiliğini savunan bir grubun ortaya çıkmasına neden olmuş ve Hafız Esad'ın 1970'teki darbesiyle birlikte hem partide hem de devlette bu görüş hâkim hale gelmiştir. Hafız Esad'ın kurduğu otoriter yönetim yapısı Suriye'de millet inşası sürecini başlatmış ve bu süreç belli ölçüde başarıyla sonuçlanmıştır. Bu kapsamda Suriye'deki azınlıklara eğitim faaliyetleriyle ve ordu içindeki yapılanmalarla Suriyelilik bilinci aşılanmıştır. Bu kesim kendisini tekrar azınlık durumuna düşmesine neden olacak Suriye sınırlarını aşan bir milliyetçiliğe karşı bir tutum içinde olmuştur. İkincisi, bu dönemde bir devlet burjuvazisi oluşturulmuştur. Bu sınıf da rekabetin olmadığı bir ortamda ülke içinde

iktisadi ve ticari olarak güçlenmiş ve kendi varlığını tehlikeye atacak bir Arap milliyetçiliği düşüncesinin yerine Suriye milliyetçiliğini tercih etmiştir.

KAYNAKÇA

- Abduh, Samîr. **et-Târîhü's-Serî li's-Siyâset'is-Sûriye**. Dımaşk: Menşûrât Hasan Malas, 2008.
- Abdulkerîm, Ahmed. **Hasâd: Sinîn Hesba ve Timâr Murr'a**. Beyrût: Bisan li'n-Neşr ve't-Tevzî', 1994.
- Abdullah, Ömer Faruk. **Suriye Dosyası**. İstanbul: Akabe Yayınları, 1985.
- Abu Jaber, Kamel. **Arap Baas Sosyalist Partisi: Tarihi, İdeolojisi ve Örgütü**. Ahmet Ersoy(çev.), Ankara: Altınok Yayınları, 1970.
- Al-Ahsan, Seyyid Aziz. "Economic Policy and Class Structure in Syria: 1958–1980," **International Journal of Middle East Studies** Vol.16, No. 3, (Agust 1984).
- Amanov, Şatlık. "Hafız Esad Dönemi Suriye Dış Politikası," **Orta Doğu Siyasetinde Suriye**. Türel Yılmaz ve Mehmet Şahin(drl.), Ankara: Platin Yayınları, 2004.
- Antonius, George. **The Arab Awakening: The Story of the Arab National Movement**. London: Hamish Hamilton Press, 1938.
- Antoun Richard T. ve Donald Quataert. **Syria: Society, Culture, and Polity**. New York: New York State University Press, 1991.
- Aras, Bülent ve Şule Toktaş. **Güvenlik, Demokrasi ve İstikrar Sarmalında Suriye ve Afganistan**. Ankara: SETA Yayınları, 2008.
- Armağan, Servet. **12 Mart Tarihli Suriye Arap Cumhuriyeti Anayasası Çevirisi**. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Mukayeseli Hukuk Enstitüsü Yayını, 1975.
- Armaoğlu, Fahir. **Yirminci Yüzyıl Siyasi Tarihi**. 14. Basım, İstanbul: Alkım Kitabevi.
- 'Ayd, Abdülazîz Muhammed. **el-İdâretü'l-'Osmâniyye fî Vilâyeti Sûriye 1864–1914**. Kâhire: Dârü'l-Ma'ârif bi Mısır, 1969.
- Ayubi, Nazih. **Overstating the Arab State: Politics and Society in the Middle East**, London: I.B. Tauris Publishers, 1995.
- Bannerman, M. Graeme. "Syrian Arab Republic." **The Government and Politics of the Middle East and North Africa**. David E. Long, Bernard Reich(drl.), Boulder: Westview Press, 1986.
- Barbir, Karl K. "From Pahsa to Efendi: The Assimilation of Ottomans into Damascene Society, 1516-1783," **International Journal of Turkish Studies**, C.1, S.1, (Winter 1979-80).

Bazî, Nâci Abdünnebî. **Sûriye: Sirâ'ü'l-İstiktâb: Dirâse ve Tahlîl li Ahdâsi'-Şark'il-Evsat ve't-Tedahhulât'id-Düveliye el-Ahdâse's-Sûriyye, 1917-1973.** Dımaşk: Dâru İbn'il-'Arabî, 1996.

Calvocoressi, Peter. **World Politics since 1945,** London: Longman Press, 1991.

Cem'a', Suâd ve Hasan Zaza, **el-Hükûmât'üs-Suriye fi'l-Karn'il-Aşrîn,** Dımaşk: Dâr'ür-Rü'yâ, 2001.

Chevallier, Dominique. "Western and Eastern Crisis in the Mid-Nineteenth Century: Syria Confronted with the European Economy," **Beginings of Modernization in the Middle East: The Nineteenth Century.** William P. Polk, Richard L. Chambers(drl.), Chicago: The University of Chicago Press, 1968.

Cleveland, William L. **A History of the Modern Middle East.** Oxford: Westview Press, 2000.

Collelo, Thomas. **Syria: A Country Study,** Washington D.C: United States Government Secretary of the Army Federal Research Division, 1988.

Dağ, Ahmet Emin. **Suriye: Bilâd-ı Şam'ın Hazin Öyküsü.** İstanbul: İ.H.H. Yayınları, 2004.

Davişa, Adid. **Arap Milliyetçiliği: Zaferden Umutsuzluğa.** İstanbul: Literatür Yayınları, 2004.

Dawisha, Adeed. **Syria and the Lebanese Crisis.** Hong Kong: Macmillan Press, 1980.

Dawn, C. Ernest. "The Foreign Policy of Syria," **Diplomacy in the Middle East: The International Relations of Regional and Outside Powers.** Carl Brown(drl.), London: I.B. Tauris Publishers, 2001,

Eflak, Mişel. **fi Sebîli'l-Ba's.** 3. Basım, Beyrût: Dârü't-Talî'a, 1963.

Eflak, Mişel. **Ma'raket'ül-Mesîr'il-Vâhid.** 3. Basım, Beyrût: Dârü'l-Âdâb, 1963.

Eflak, Mişel. **Noktatü'l-Birâye: Hâdis ba'de'l-Hâmis min Huzeyrân,** Beyrût: el-Mü'essesetü'l-'Arabiyye li'd-Dirâsât ve'n-Neşr, 1971.

el-'Azm, Hâlid. **Müzekkerâtu Hâlid el-'Azm.** Beyrût: Dârü'l-Mütehadde li'n-Neşr, 2003.

el-Cündî, Sâmî. **el-Ba's,** Beyrût: Dârü'n-Nehâr, 1969.

el-Es'ad, Rıf'at. **et-Tetavvürü'l-İktisâdî ve'l-İctimâ'î ve's-Siyâsî fi'l-Katr'il-Arabîyyi's-Sûrî: 1946-1963.** Dımaşk, 1973.

el-Husarî, Sati'. **el-Bilâdü'l-Arabiyye ve Devletü'l-Osmâniyye**. Beyrût: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1960.

el-Kudsi, Ahmed. **Arap Dünyasında Milliyetçilik ve Sınıf Mücadeleleri**. Orhan Koçak(çev.). İstanbul: Köz Yayınları, 1975.

Emadi, Hafizullah. **Politics of the Dispossessed: Super Powers and Developments in the Middle East**. London: Praeger Press, 2001.

Erendil, Muzaffer. **Çağdaş Orta Doğu Olayları**. Ankara: Genelkurmay Başkanlığı Askeri Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 1992.

Ersin, Nihat. **Orta Doğu Savaşlarının Perde Arkası**, İstanbul: Gündem Yayınları, 2003.

es-Seyyid, Celâl. **Hizbü'l-Ba'sü'l-Arabî**, Beyrût: Dâru'n-Nehâr li'n-Neşr, 1973.

es-Sibâ'î, Bedreddin. **er-Resmâlü'l-Ecnebiyye fi Sûriye: 1850–1958**. Dimaşk: Dâru'l-Cemâhîr, 1967.

Fromkin, David. **Barışa Son Veren Barış: Modern Orta Doğu Nasıl Yaratıldı? 1914–1922**. 5. Basım, Şemsa Yeğîn(çev.). İstanbul: Epsilon Yayınları, 2004.

Hâra, Abdullah. **el-Kadiyyetü'z-Zirâ'iyye ve'l-Harakâtü'l-Fellâhiyye fi Sûriye ve Lübnân: 1920–1954**. Beyrut: Dâru'l-Farâbî, 1978.

Hinnebusch, Raymond A. **Authoritarian Power and State Formation in Ba'thist Syria: Army, Party, and Peasant**. Boulder: Westview Press, 1990.

Hinnebusch, Raymond A. "Calculated Decompression as a Substitute for Democratization: Syria," **Political Liberalization and Democratization in the Arab World**. Baghat Korany, Rex Bryen ve Paul Noble(drl.), London: Lynne Reinner Publishers, 1998.

Hinnebusch, Raymond A. **Syria: Revolution from Above**. New York: Routledge Press, 2002.

Hizbü'l-Ba's'il-İştirâkî. Takârîr'ül-Mu'temer'il-Kutrîi's-Sâmin ve Mukarrarâtihi, Dimaşk: 1985.

Hopwood, Derek. **Syria, 1945–1986: Politics and Society**. London: Unwin Hyman Ltd., 1988.

Ismael, Tareq Y. **Governments and Politics of the Contemporary Middle East**. Ontario: The Dorsey Press, 1970.

- Kadduri, Macid. **Political Trends in the Arab World: The Role of Ideas and Ideals in Politics**. Baltimore: John Hopkins Press, 1970.
- Kayalı, Hasan. **Arabs and Young Turks: Ottomanism, Arabism and Islamism in the Ottoman Empire 1908–1918**. Berkeley: University of California Press, 1997.
- Kazamzade, Firuz. **The Struggle for Transcaucasia, 1917–1921**. Oxford: Oxford University Press, 1952.
- Keser, İnan. **Nusayrîlik: Arap Alevîliği**. 5. Basım, Adana: Karahan Kitabevi, 2006.
- Kesmiyye, Hayriyye. **el-Hukûmâtü'l-'A'rabiyye fi-Dımaşk beyne 1918–1920**. Kâhire: Dârü'l-Ma'ârif bi Mısır, 1971.
- Khalaf, Süleyman N. "Land Reform and Class Structure in Rural Syria," **Syria: Society, Culture, and Polity**. Richard T. Antoun ve Donald Quataert(drl.), New York: State University of New York Press, 1991.
- Khoury, Philip S. **Urban Notables and Arab Nationalism: The Politics of Damascus, 1860–1920**. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
- Khoury, Philip S. "The Tribal Shaykh, French Tribal Policy and the Nationalist Movement in Syria between Two World Wars," **Middle Eastern Studies**. S. 18, (April 1982).
- Kirk, George E. **Contemporary Arab Politics: A Concise History**. London: Methuen Co. Ltd., 1961.
- Kürkçüoğlu, Ömer. **Osmanlı Devleti'ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi (1908-1918)**. Ankara: A.Ü. S.B.F. Yayınları, 1982.
- Lawson, Fred H. "External Versus Internal Pressures for Liberalization in Syria and Iraq," **Journal of Arab Affairs**. Vol:11, No:1, (Spring 1992).
- Lenczowski, George. **The Middle East in the World Affairs**, New York: Cornell University Press, 1952.
- Leverett, Flynt. **Inheriting Syria: Bashar's Trial by Fire**. Washington D.C: Brookings Institution Press, 2005.
- Longrigg, Stephen Hemsley. **Syria and Lebanon under French Mandate**, Oxford: Oxford University Press, 1972.
- McLaurin, R. D. Mohammed Mughisuddin ve Abraham R. Wagner, **Foreign Policy Making in the Middle East: Domestic Influences on Policy in Egypt, Iraq, Israel and Syria**. New York: Praeger Publishers, 1977.

- Mahfûd, Abdülhâlık. **Fî'l-Mes'ele'ti'l-Vataniyyeti's-Sûriye beyne "el-Müctema'î'l-Ehli" ve'd-Devle.** Dımaşk: Dârü'l-Yenâbî', 2004.
- Mansfield, Peter. **Osmanlı Sonrası Türkiye ve Arap Dünyası,** İstanbul: Söylem Yayınları, 2000.
- Mansfield, Peter. **The Arabs.** London: Penguin Books, 1976.
- Ma'oz, Moshe. **Esad: Şam'ın Sfenksi.** İstanbul: Akademi Yayınları, 1991.
- Ma'oz Moshe, **Ottoman Reform in Syria and Paletsine, 1840–1861: The Impact of the Tanzimat Politics and Society.** Oxford: Oxford University Press, 1968.
- Ma'oz, Moshe. "The Impact of Modernization on Syrian Politics and Society during the Early Tanzimat Period," **Beginings of Modernization in the Middle East, The Nineteenth Century,** William P. Polk, Richard L. Chambers(drl.), Chicago: The University of Chicago Press, 1968.
- Mardam Bey, Salma. **Syria's Quest for Independence.** Beirut: Ithaca Press Reading, 1994.
- Mardin, Şerif. **İdeoloji.** İstanbul: İletişim Yayınları, 1992.
- Menafihî, 'Adnân ve Süleymân Medenî. **Hâ'ülâ'i Hakemû Sûriye.** 5. Basım, Dımaşk: Dârü'l-Envâr, 2007.
- Morgenthau, Henry. **Ambassador Morgenthau's Story.** Detroit: Wayne State University Press, 2003.
- Nâsır, Nesim ve Sâmi Müfric, **Multekâtü's-Şu'ûb: el-Mûcez Târîh Sûriye ve Lübnân.** Dımaşk: Matbuâtü'l-Câmi'a.
- Nidâlu Hizbü'l-Ba'si'l-'Arabîyyi'l-İştirâkî, **1943–1980: Dirâse Târîhiyye Tahlîliyye Mûceze,** Dımaşk: el-Kıyâdetü'l-Kavmiyye, 1981.
- Ni'me, Dânyâl. **Cebheviyât: el-Hirâkü's-Siyâsî fî Sûriye Hilâl Nısf Karn: 1955–2004.** Dımaşk: Dârü't-Tekvîn, 2006.
- Nyrop, Richard F. **Syria: A Country Study.** Washington D.C.: The American University Foreign Area Studies, 1979, s.115.
- Okur, Mehmet Akif. "Fransız Manda Yönetimi Döneminde Suriye," **Orta Doğu Siyasetinde Suriye.** Ankara: Platin, 2004.
- Olson, Robert W. **The Ba'th and Syria, 1917–1982: From the French Mandate to the Era of Hafız Al-Asad.** Princeton: The Kingdom Press, 1982.

- Onarlı, İsmail. **Arap Alevîliği (Nusayrîler)**. İstanbul: Etik Yayınları, 2006.
- Onat, Naim Hâzım Onat. **Arapça'nın Türk Diliyle Kuruluşu I**, İstanbul: TDK, 1944.
- Palmer, Monte. **The Politics of the Middle East**, Belmont: Thomson Wadsworth Press, 2007.
- Peretz, Don. **The Middle East Today**, Westport: Praeger Press, 1994.
- Perthes, Volker. **Syria under Bashar al-Asad: Modernization and the Limits of Change**. London: Routledge Press, 2004
- Perthes, Volker. **The Political Economy of Syria under Asad**, London: I.B. Tauris Publishers, 1995.
- Perthes, Volker. "The Syrian Private Industrial and Commercial Sectors and the State," **International Journal of Middle East Studies**. Vol:24, No:2, (May 1992).
- Provence, Michael. **The Great Syrian Revolt and the Rise of Arab Nationalism**. Austin: University of Texas Press, 2005.
- Reda, Adel. **A Reading in Assad Thinking**. Cairo: Akhbar El-Yom Publishing House, 1995.
- Roberts, David. **The Ba'th and the Creation of Modern Syria**. London: Croom Helm Press, 1987.
- Rubin, Barry. **The Truth About Syria**. New York: Palgrave Macmillan Press, 2007.
- Sa'îd, Emîn. **es-Sevratü'l-Arabiyyeti'l-Kübrâ**. Kâhire: Mektebetü'l-Medbevlî, 1997.
- Sarıçam, M. Celal. "Orta Doğu'da Çerkez Azınlık ve Ulus-Devletle Olan İlişkileri: Ürdün Örneği," (**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Marmara Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Enstitüsü İstanbul, 1997.
- Seale, Patrick. **Asad of Syria: The Struggle for the Middle East**, London: I.B. Tauris Publishers, 1988.
- Seale, Patrick. **es-Sira' 'alâ Sûriye: Dirâse li's-Siyâseti'l-'Arabiyye ba'de'l-Harb, 1945-1957**. Beyrût: Dârü'l-Atlas, 1996.
- Shambrook, Peter A. **French Imperialism in Syria: 1927-1936**. Beirut: Ithaca Press, 1998.
- Silsiletü'l-'İdâdi'l-Hizbî:22**, Hizbü'l-Ba'si'l-İştirâkî Havle'l-Cebhet'il-Vataniyyet'it-Takaddümiyye, el-Kıyâdetü'l-Kavmiyye, Dımaşk.

Süer, Berna ve Ayşe Ömür Atmaca. **Arap-İsrail Uyuşmazlığı**, Ankara: ODTÜ Yayıncılık.

Statistical Abstract, Damascus: Syrian Arab Republic Central Bureau of Statistics, 1965-1998.

Şen, Sabahattin. **Orta Doğu'da İdeolojik Bunalım: Suriye Baas Partisi ve İdeolojisi**. İstanbul: Birey Yayıncılık, 2004.

Tibi, Bessam. **Arap Milliyetçiliği**. Taşkın Temiz(çev.). İstanbul: Yöneliş Yayınları, 1998.

T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivi. Hatt-ı Hümayûn, Gömlek No: 5069, Dosya No: 123.

T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivi. Hatt-ı Hümayûn, Gömlek No: 5149, Dosya No: 124;

T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivi. Hatt-ı Hümayun, Gömlek No: 4788, Dosya No: 118.

T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivi. Hatt-ı Hümayûn, Gömlek No: 5217, Dosya No: 126.

Ünver, İsmail. "Çeviriyazıda Yazım Birliği Üzerine Öneriler," **Türkoloji Dergisi**, C.11, S.1, Ankara: 1993, s.s.51-89.

Wolpin, Miles. **Militarism and Social Revolution in the Third World**, New Jersey: Allenheld and Osmun Press, 1981.

Yılmaz, Türel. **Uluslararası Politikada Orta Doğu: I. Dünya Savaşı'ndan 2000'e**. Ankara: Akçağ Yayınları, 2004.

Zeine, Nureddin Zeine. **es-Sira'ü'd-Devlî fi'ş-Şarki'l-Evsat ve Vilâdetü Devletey Sûriye ve Lübnân**. 3. Basım, Beyrût: Dârü'n-Nehâr li'n-Neşr, 1977.

Zeine, Nureddin Zeine. **The Struggle for Arab Independence: Western Diplomacy and the Rise and Fall of Faisal's Kingdom in Syria**. New York: Caravan Books, 1977.

Zeine, Zeine Nureddin. **Türk-Arap İlişkileri ve Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu**. İstanbul: Gelenek Yayınları, 2003.

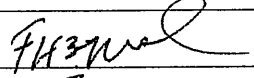
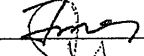
Ziadeh, Nicola A. **Syria and Lebanon**. Beirut: Lebanon Bookshop, 1968.

Zisser, Eyal. "Appearance and Reality: Syria's Decisionmaking Structure," **Middle East Review of International Affairs(MERIA)**. (May 1998).

Zisser, Eyal. **Comanding Syria: Bashar al-Asad and the First Years in Power.** New York: I.B. Tauris Publishers, 2007.

TEZ ONAYI

Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü Ortadoğu Siyasi Tarihi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı'nda 301100320060006 no. lu Fatih KORAŞ' ın hazırladığı "Suriye'de Toplumsal Dönüşüm ve Arap Milliyetçiliğinin Gelişimi: 1860-2000" konulu YÜKSEK LİSANS TEZİ ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI lisansüstü Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin 15. maddesi uyarınca 28.06.09.. tarihinde saat 13...30.. de yapılmış, sorular sorulara alınan cevaplar sonucunda adayın tezininKABUL... ne OYBİRLİĞİ/OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI	İMZA
Prof. Dr. Ferit Hakan BAYKAL	BAŞARILI	
Doç. Dr. Sencer İMER	BAŞARILI	
Doç. Dr. Osman G. ÖZGÜDENLİ	Düzeltilmeli	